

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1968

A TARTALOMBOL

CSORBA GYÖZÖ
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KALASZ MÁRTON
KÁROLYI AMY
PÁKOLITZ ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR VERSEI

BERTHA BULCSU
ELBESZÉLÉSE

RAKOS SÁNDOR:
ELFORGÓ ÉG

BAJOMI LAZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNICA

POMOGÁTS BÉLA:
SARKADI IMRE

FIATAL KÖLTŐK,
ELBESZÉLŐK,
KÉPZŐMŰVÉSZEK

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNICA
SZÍNHÁZI LEVÉL
BUDAPESTRŐL

12

SZÁMUNK SZERZŐI

AMBRUS Z. MIKLÓS
 BAJOMI LÁZAR ENDRE
 BARATÉ ROZÁLIA
 BERTHA BULCSU
 BODRI FERENC
 CZILCZER OLGA
 CSORBA GYÖZÖ
 DEME TAMÁS
 FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS
 GALAMBOSI LÁSZLÓ
 KALÁSZ MÁRTON
 KÁROLYI AMY
 KOLTA JÁNOS
 LÁNCZ SÁNDOR
 MARAFKO LÁSZLÓ
 MÓDOS PÉTER
 PÁKOLITZ ISTVÁN
 PÉCZELY LÁSZLÓ
 POMOGÁTS BÉLA
 RÁKOS SÁNDOR
 RÓNAY LÁSZLÓ
 TAXNER-TÓTH ERNŐ
 THIERY ÁRPÁD
 TÖLGYESI JÁNOS
 VÁRKONYI NAGY BÉLA
 VEZÉR MÁTYÁS
 WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

BERKI VIOLA
 KÁDÁR BÉLA
 KOCZOGH ANDRÁS
 KOVÁTS ALBERT

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1968. DECEMBER

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR versei: Beszélgetés a jósbarlanggal, Lira, Kövi- rózsa - - - - -	1075
KÁROLYI AMY versei: Szárnyas oltár, Türelmi idő, Fohász - -	1076
BERTHA BULCSU: Elveszejtett bakák tánca (elbeszélés) - - -	1077
CSORBA GYÖZŐ versei: Karácsony előtt, Tétova nekrológok, Nem történt semmi - - - - -	1088
RÁKOS SÁNDOR: Elforgó ég (útinapló) - - - - -	1090
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika - - - - -	1099
KALÁSZ MÁRTON: Iniciálék az öregedéshez (vers) - - - -	1107
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika - - - - -	1109
TAXNER-TÓTH ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - -	1115
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Vesszőfutás, Utazás - - - -	1119
POMOGÁTS BÉLA: Sarkadi Imre - - - - -	1121
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Tűnődő, Grál, Ajándék, Diófa - -	1131

FIATALOK

Három költő

DEME TAMÁS: Vallomás, Zihálások - - - - -	1133
CZILCZER OLGA: Premier planban, Sorsok, Befejezetlen nap -	1134
FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS: Jövendölés, A szék - - - - -	1136

Három elbeszélő

VEZÉR MÁTYÁS: Én - - - - -	1137
BARÁTÉ ROZÁLIA: Szombat délután - - - - -	1139
MÓDOS PÉTER: Reménytelenül - - - - -	1143

Három képzőművész

BERKI VIOLA művészete (Tölgyesi János) - - - - -	1148
KOVÁTS ALBERT képei (Láncz Sándor) - - - - -	1150
KOCZOGH ANDRÁS szobrai (Láncz Sándor) - - - - -	1151

*

VÁRKONYI NAGY BÉLA: „Az élet dicsérete” (Fodor József: <i>Teremtő nyugtalanság c. kötetéről</i>) - - - - -	1153
RÓNAY LÁSZLÓ: Jékely Zoltán: Örjögő ősz - - - - -	1157
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Kende Sándor két regénye - - - - -	1158
PÉCZELY LÁSZLÓ: Hegyi József: Tinódi Lantos Sebestyén - - - - -	1160
KOLTA JÁNOS: Benke József: A barcsi Vörös Csillag Tsz húsz éve - - - - -	1162
AMBRUS Z. MIKLÓS: Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen - - - - -	1164
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle - - - - -	1165

KÉPEK

KOVÁTS ALBERT rajzai - - - - -	1087, 1098, 1114, 1130
--------------------------------	------------------------

Műmellékleten

KOCZOGH ANDRÁS: Dózsa
Szervátiusz Tibor portréja
BERKI VIOLA: Fehér templom
Új korszak születése

*A borítón KÁDÁR BÉLA rajzai a pécsi Modern Magyar Képtár
Kunvári-gyűjteményéből*

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

68-5643 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Beszélgetés a jósbarlanggal

*Mi lesz velem? – Ha félsz, én sem tudom. –
Félek! Mi vár rám? – Mindtöbb kín s a semmi. –
S ha nem félek? – Akkor is éppen ennyi,
csak nem veszed magadra. – Súly ha nyom,*

*holtom után semmibe dobhatom? –
Nem. – Tehát érzőn kell síromba menni
s a lét tovább éget? – Csupán teremni,
de nem lenni. – Hát milyen ártalom*

*űzhet, ha nem leszek többé? – A házban
tűz van, ropognak mind a bútorok,
élnek, nem élnek, mindegy: porig égnek. –*

*Ez innenső, vagy a túlsó halálban
a rontástól hogy szabadulhatok? –
Ahogy csikorgó fogaid zenélnék.*

Líra

*Abrázolnom az olykor egyetlen
élő hangszert, aki engedetlen
hévvel támad a társas halottak
zenéjébe; nekem, elhagyottnak,
csupán hátam domborulatával
sikerülhet. Hisz éjszaka rávall
békéjükre az a szent beteltség
mellyel temetőjük eltemették,
nem is lehet más ábrázolásom
csak fordított hátam, megfutásom.*

Kövirózsa

*Aki nőtt mély szakadékban,
szeme rálát a magányra,
hegyi víz forr kebelében,
ajakán dús moha-párna.*

*Kifeszített meredek-híd,
az idő zúg el alatta,
tovahabzó szíromárnyék
s a magány néz a patakra.*

K Á R O L Y I A M Y

Szárnyas oltár

*Jobbról és balról mellékalakok,
Nők, rőt kontyok, szép kezek,
áttetsző és halk férfi-arcok
egy dimenziósak, gyermetegek.*

*A bőr, a szem még nem határozott
hogy lator arcán süt vagy János arcán
sápadt, rózsás és füstkoszorús
tény-árnyak lámpa keretében
nincs még helyük az oltár közepében*

Az oltár közepén a jó s a rossz csatázik.

Türeلمي idő

*levegőben függve marad
cseppenőben a csepp*

*mint amikor a test
erkélykorláton fenn akad*

*pillanat haladék
majd a csepp
a kövön csattan
szétfecseg*

Fohász

*Mi urunk, nemes Matéria,
mínusz jelű Istenség,
hatalmas Semmi,
ki újrateremtesz véget, kezdetet,
köpenyedben madártoll se vész el,
nincs-nek és van-nak gondját viseled.*

Elveszejtett bakák tánca

A nyelvtankönyv százhetedik oldalán a vastagbetűs latin idézetek közül hirtelen kirajzolódott Müller Bea alabástrom arca, gesztenyeszín sima haja, szája, az ávizstorták és a sebtében felkent szőlőszír ismerős illatával. A diák megrázta a fejét, hogy elűzze a káprázatot, és makacsul tovább olvasta a szöveget: „Ha az alany semlegesnemű szó ugyan, de személyt fejez ki, akkor az állítmánykiegészítő melléknév himnemű. Constructio ad intellectum. Pl.: Capita coniurationis securi percussi sunt. Az összeesküvés fejeit fejszével végezték ki.” – A „semlegesnemű szó ugyan” szavakon elcsodálkozott, aztán tovább siklott pillantása a „fejeit fejszével” példához. Elképzelte az udvarukat, a csepp faházat, melyben a favágó tuskón, amit még a nagymamáéktól kaptak, az összeesküvők fejeit fejszével... – „Sex milia hominum occisi sunt. Hatezer embert öltek meg.” – A szájába harapott. Sokallotta a hatezer embert. Az udvaruk legfeljebb hét méter hosszú és öt méter széles lehetett. Elképzelte a hatezer embert, ahogy fejeivel tolong a kis faház irányába, hogy a nagymama régi tuskóján fejszével... Egy barackfa is állt az udvaron. Az összeesküvés fejei bizonyára letördelnék róla a macskamézet, de ezt nem érezte igazságtalanságnak. Oly ritkán engedték haza a kollégiumból, hogy a barackfa és az egész otthoni világ elvesztette az értelmét. Újra a szövegbe mélyedt: „Ha az alany semlegesnemű szó ugyan...” – Képzeteiben hirtelen megjelent az otthoni utca, a Kálmán-féle vegyeskereskedéssel, melynek ajtajában szögbe akasztva lógtak a szijcukor fél méter hosszú kötegei. A szijcukrot az egész környéken medveszarnak nevezték. „Mit kérsz kisfiam?...” – „Húsz fillérért medveszart...” Az út közepén hatezer tuskó állt. Amikor az összeesküvés fejei a tuskókra hanyatlottak, hatezer fejsze emelkedett a levegőbe. A fejek elgurultak. Mindez pontosan délben történt, a nyári szünidő legszébb napjaiban. Halkan mormolta a latin szavakat: „Sex milia hominum occisi sunt”.

A tanulószobában mozgolódás támadt. Asztalszomszédja ernyőt formált a tenyeréből és átsuttogott hozzá: „Kitört a deres...” Mindenki az ablakra meredt. Az udvaron hatalmas, lobogó sörényű csödör vágatott. Az istállók előtt lovászok sürgölődtek. Az istállómester rövidnyelű ostorral közeledett a csödörhöz. A ló irányt változtatott és a pajta felé nyargalt. A pajta falánál Csokonya Imre lapult, a „nyakba ugró” lovász. Amikor a csödör melléje érkezett, hirtelen előugrott és kötelet igyekezett a nyakába vetni. Pillanatokig lógott a vágató deres nyakán, aztán a földre zuhant. A deres a hágató palánk felé nyargalt, majd balra fordulva kiugrott a tréningpályára nyíló kapun. A nyakba ugró lovász mozdulatlanul feküdt a földön. Az istállómester és emberei a deres után vetették magukat. A tanulószoba ablakain át harminc izgatott diák bámult az üresen maradt arénába. Néhányan az órára pillantottak, mivel a délutáni stúdium éppen a vége felé járt.

Az épület, melyben a kollégiumot és az iskolát elhelyezték, néhány évvel korábban még tüzerlaktanya volt. A főépületet és az udvar felét az iskola kapta meg, a raktárakat, pajtákát, istállókat pedig az Állami Méntelep 10-es számú Fedeztető Állomása. A pajták mögött elterülő gyakorlóterre az iskola és a Fedeztető Állomás egyszerre jelentette be az igényét. Az iskola igazgatója sportpályát szeretett volna létesíteni, a Fedeztető Állomás pedig gyakorlópályát a sportlovaknak, mivel a későbbiekben saját tenyésztéssel is akartak foglalkozni. A gyakorlóter így, népgazdasági érdekre való tekintettel a lovak és a diákság ideiglenes közös használatában maradt. Az iskola igazgatója a pajták mögötti térségen felállított két futballkaput és egy palánkot a kosárlabdázóknak. A lovak a hajnali és a délutáni tréningeken két

ellipszis alakú pályát gázoltak maguknak a gyakorlótér füves talajába. A kisebbik ellipszis szorosan a futballpálya köré rajzolódott, a nagyobbik egészen az erdőig ívelt, s az ellipszis vége a folyó távoli partját is érintette. Mindebből sejthető, hogy az iskolává alakított tüzlaktanya a városka legszélső utcájában állt, s hátsó kapui erdőkre, mezőkre nyíltak. Az épületet félig-meddig átalakították az iskola céljainak megfelelően, de aki valaha járt már ilyen helyen, az tudja, hogy a laktanya lényegében átalakíthatatlan. Miért is kellene a laktanyákat teljesen átalakítani? Később, néhány év vagy évtized múltán úgyis katonák költöznek a falaik közé. Lehet, hogy éppen azok a diákok, akik a béke éveiben szorongva vizsgálgatták a vasalt ajtókat, rácsokat a földszinti ablakokon. Az udvarra néző földszinti ablakok előtt fedett, faszelepos tornác húzódott, bizonytalan távoli emlékeket idézve. A folyosókat nyirkosan málladozó, vörös téglapadló fedte. A téglá teknős kopása ezer és ezer bakancs nyomát őrizte, bakancsokét, melyek aztán az Isonzó völgyében, vagy később Szatarij Oszkol környékén egyesültek a földdel. A hálóterem nagy volt és befűthetetlen, a padlója olajos és bakaszagú. Bakaszag áradt a falakból, ablakkeretekből, bizonyos idő elteltével a diákokból is. A tüzlaktanya külső falai hímszagú párákat leheltek a városka felé, felizgatva a roma lányokat, s az unatkozó vasutasfeleségek némelyikét.

A villanycsengő rekedtes hangja akadozva hatolt a szoba áporodott levegőjébe. A diákok felugráltak, és egymást legázolva rohantak az ajtó felé. A szobafelelős öszszefont karra állt a repedt kályha előtt, és gúnyosan mosolygott. Amikor a szobafelelős is elment, a diák kedvetlenül az ablakra pillantott. A többiek feje már a tornácra túl imbolygott. Valamennyien a nyakbaugró lovászhoz rohantak és körülveték. Csokonya Imre ájultan feküdt a földön. Néhányan megragadták, s erőlködve a pajtába vitték. A nyakbaugró lovásznak néhány bordája valószínűleg újra eltörött. A lovak bizony hetenként kétszer-háromszor kitörtek az istállókból, s vad táncba kezdtek. Az is előfordult, hogy egyszerre több ló is elszakította a kötélékét, és a lovászokat szinte megörijítették. A jöltáplált, erős állatok vágtatni vágytak... Hajnalonként valamennyit végiglovagolták a tréningpályán, de a hajnali munka nem sokat ért. A csöddörög csak akkor nyugodtak meg, ha a hágtató palánknál teljesíthették köteleességüket... Ha elmaradtak a kancák, sűrűsödtek a kitörések. Ilyenkor az istállómeister kezében napjában többször is felharsant a riadót jelző öreg vadászkürt. A kürtszó megvadította a méneket, dühös kapálással jeleztek egymásnak, és horkantásuk megrezgettette az ablakokat. A kürtszóra Csokonya Imre szeme vérbeborult... Lassan előrenyomult a falak mentén, aztán hirtelen szembefordult a vágtató ménnel. Ha elhibázta az ugrását, legtöbbször a földön maradt, s azt sem lehetett tudni él-e, hal-e?

„Miért ugrik a vágtató lovak nyakába Csokonya?” – tűnődött a diák. – „Ha elhibázza, holtan maradhat a paták alatt... És ugrik... Mindig újra ugrik... Mint a farkasok... A lovak félnek tőle és szeretik... Egyszer aztán, egy hajnalon vagy éjszakán, beteljesedik a sorsa...”

– Bár lennék én ló – mondta hangosan és a falra meredt. A falon, illedelmes magasságban három arckép lógott. Marx Károly és Engels Frigyes kétoldalt, Rákosi Mátyás pedig középen, valamivel magasabban, mint a másik kettő.

– Bár lennék én ló – sóhajtott újra, s a fekete szégyentáblára meredt, melyen a saját nevét olvashatta: „Harta József alávalóan vétett a közösség ellen!”

– A lovak nem vétének alávalóan a közösség ellen... A lovak csak rántanak egyet a fejükön, és foszlányokban lóg a kötélük... Ló vagyok... Ló úr... – Szomorúan az asztalára borult. Ánizs és mandulatorták illatát érezte az asztalból előszivárogni. Müller Bea illatát, aki szeptember első szombatján megfogta a kezét, s az arcát az övéhez értette, az ő közönséges József arcához, mely abban a pillanatban sajnos verejtékben úszott. A hangját is hallotta: „Józsika, te olyan férfias vagy... A kezed is szőrös...” – Álmodozott: – „Szőr... Szőrös... Milyen bárszonyosan tudta mondani a szőrt és a férfias... Bárszonyosan, és ánizsos volt a lehelete... Nézd, mondta, és egy egészen kicsit felemelte a szoknyáját... Akkor le kellett volna térdelni, és megcsókolni a combját... És mindenütt. Mindenütt ánizs, az ánizs

és a test illata együtt... Tiszta lány... Nagyon tiszta... Muszáj is neki tisztának lenni, hiszen úri lány, és azonkívül cukrászdájuk van... A cukrászdájuktól ilyen hamvas, ánizsosan szép... Biztos, hogy soha nem evett paprikáskrumplit, mindig csak finom ánizsos tortát, és mandulás tortát... Az apja direkt neki süti, hogy szép legyen a bőre... Most a ligetben sétálnánk éppen, kézenfogva. Himbálva a kezünket... És a fáknak meg az avarnak ánizs szaga lenne... Valódi ánizs szag... Megcsókolnám... Már réges régen meg kellett volna csókolnom... Hiszen ott volt a szája egészen közel, még pihegett is... De nem... Ha igen, akkor talán már ellőkött volna... Úri finom lány... Nem hinném, hogy megengednék neki a csókolózást... Most vár... És be vagyok zárva... Rabságban tartanak... Istenem, bár lennék én ló... Egy rántás a nyakon, és a kötél foszlányokban... Csak a lóságnak van értelme... – Felnézett s szavait egyenesen Engels Frigyeshez intézte:

– A lóság, Engels úr, az utolsó lehetőség... Lóként már Müller Beánál lennék, és megcsókolnám a száját... Engels úr, legyünk lovak... Nem lehet?... Tudom, hogy nem lehet... Ilyen a világ, Engels úr. A diák nem lehet ló, a ló nem lehet diák...

Beleszimatolt a levegőbe. Felállt és körbejárta a tanulószobát. Egyenként megszagolta a tárgyakat, a kályhát, a székeket, a betüket, melyek szembetűnően hirdették, hogy: „Harta József alávalóan vétett a közösség ellen!”

Csüggedten az asztala mellé ült. Alávalóságára gondolt. Pontosan emlékezett mindenre.

A szeptemberi lóvizit alkalmával zöldposztós asztalt tettek az udvarra. Az asztalon néhány lilába hajló tintafolt, néhány injekciós fecskendő és néhány orvosi műszer hevert. Az asztal mögött fehér köpenyben ült a ló doktor, s két oldalán a vizitáló bizottság tagjai. A lovakat egyenként az asztal elé vezették, megvizsgálták a fogait, lábukat, és egyebüket is. Némelyik injekciót is kapott. Nagy kétdecis fecskendőből nyomták beléjük a lószérumot. A csődörök idegenkedtek a gyógykezeléstől. Kiszakították magukat a lovászlegények markából, felrúgták a zöldposztós asztalt, s a fecskendők és a műszerek két óránként a földre zuhantak. Ezen a fénylő szeptemberi napon az egész iskola irigyelte a kollégistákat, akik a délutáni órákban is az udvarban maradhattak, és élvezhették a lóvizit látványosságát.

A derest az előző napokban a hajnaltól késő estig lovagolták, hogy fáradtan kerüljön a bizottság elé, s ne maradjon ereje arénázni. Amikor felvezették, bárányszeliőségüknek látszott, fáradtan lógatta busa fejét.

– Ez az a bizonyos mén? – kérdezte az orvos, és alsó ajkával biggyesztett.

A deres hatalmasat rúgott az asztalba. Az orvos székestől hanyattesett, az asztal fejtetőre állt, a műszerek pedig kilenc-tíz méterre repültek a bizottság háta mögé. A diák ekkor lehajolt, és szerényen magához vette a nikkelezett fülű, fémdugattyús lófecskendőt. Később a szobafelelősnek azt mondta, hogy a fecskendő ereszt a dugattyúnál, s az orvos, tekintettel a drága lószérumra, népgazdasági érdekből eldobta. Ő személyesen egyébként a nyakbaugró lovásztól kapta, akit meg is kérdezhetnek a dolog felől. Csokonyát meg is kérdezték, s az bizonygatta, hogy a lószérum drága, és a fecskendőt saját kezűleg adományozta a Józsi diáknak. Harta Józsi ekkor nagyon megszerette a nyakbaugró lovászt.

A fecskendőt mindenki irigyelte a diáktól. Amikor kiderült, hogy a vizet húsz méterre ellöveli, hazai csomagokat ígértek érte, néhányan még pénzt is. Harta Józsi fiókjában őrizgette a fecskendőt. Mindig töltve volt, mindig készen, bizonyos ismeretlen, távoli eseményre.

A fűtési szezon második hetében Harta Józsinak feltűnt, hogy a vaskályha oldala pipacsszínűre izzik... A latin szavak preparálását félbenhagyva, hosszasan elmerengett. – „Ha a fecskendőt elővenném, és odalőnék, lenne itt gőz” – de eszébe sem volt tényleg a fecskendőért nyúlni. Nézte a kályhát, aztán a kályhán túl mocorgó szürke feneket. A szobafelelős a kályha túloldalán állt könyvvel a kezben, tanulgatva és figyelve. – „Miért nem ül ez az asztalánál...? Úgy áll ott, mintha nélküle itt minden a feje tetejére fordulna... És piszokul áll. Vakuljatok, nekem nem kötelező az asztal mellett ülni... Ha akarok, felállok, kimegyek, melegsзем... A vezető

tanár elvtárs most úgyis gyűlésen van, de én itt vagyok, és ez annyi mintha... Örökké felnéz, figyel... Mit figyel?... Mit gondol ez a hülye nyolcadikos, mi történhet itt négy perc alatt? Mi...?" – így tűnődött a diák, aztán mereven a szobafelelősre nézett, és a következő néma megállapítást tette: – „Megsül a valaga.” Asztalszomszédjához fordult és halkán odasúgta:

– Égetett szar szag van...

Asztalszomszédja önkéntelenül is a kályhára nézett, s amikor a szobafelelős nagy szürke fenekét megpillantotta, halkán elröhögte magát. A szobafelelős fél fordulatot tett, és rájuk nézett feddően. Harta Józsi asztalszomszédja ettől a nézéstől egyáltalán nem hatódott meg. Amikor a szobafelelős visszazökkent a könyvébe, halkán továbbadta a hírt a másik szomszédjának: „Égetett szar szag van...” – Így a stúdium utolsó pillanatáig terjedt a hír, és a szagot végül mindenki érezte. Többen befogták az orrukát, és úgy mentek ki a tanulószobából.

Négy nappal később a vaskályha oldala ismét pirosra izzott. Harta Józsi érdeklődve bámulta a kályha oldalát, majd a kályhán túl szürkellő feneket is szemügyre vette. – „Ez hizik” – gondolta. Bámulta a kályha vörösségét, majd ismét a feneket. Eszébe jutott, hogy a szombati kimenő alkalmával összetalálkozott a szobafelelőssel. Müller Beával kézlóbálva mentek a liget felé, amikor a szobafelelős előbukant az oldalutcaból. Nem köszönt vissza, csak megállt és némán bámulta a lányt. – „Ki ez?” – kérdezte Müller Bea. Már nem emlékezett, hogy mit válaszolt akkor. Ezen az estebe hajló délutánon mégis összeszorult a szíve. Nézte a szürke feneket, és a kályhát, majd külön a kályhát és külön a feneket. Hirtelen kihúzta a fiókot, és a löfcस्कendő tartalmát a kályhára spriccelte. A kályha durrant egyet, s a gőz a menyhnyezetig csapott. A szobafelelős ijedtében nekiugrott a szemetesládának és feldöntötte. Pánik keletkezett. A kályha oldala elrepedt. Amikor a vezető tanár visszaérkezett a gyűlésről, mindenkit kihallgattak. Harta József ellen kétféle ítéletet hoztak: 1. Nyilvános megszégyenítés írásban, 2. Egy havi szigorított szobafogság.

A kályhára pillantott, majd az ablakra. A derest éppen a hágató palánk előtt vezették. Ják vezette, az istállómeister, de korbácsos lovászok mentek előtte, mellette és a háta mögött is. A menetet a diákság zárta be. A deres tíz lépésenként magasra csapott a fejével, de nem tudott szabadulni. Ják intett a cigány lovásznak. Kákics sietve készítette az istrángot, gyeplőt, s az ostorát is megsuhogtatta. A derest hatalmas farönk elé fogták. A farönkre felállt a cigány és megmarkolta a gyeplőt. A deres nem mozdult. A cigány várt néhány percig, aztán szíjostorával hatalmasat vágott a deres füle közé. A mén felugrott, majd az istrángba feszült. A rönk a földet túrva előrecsúszott. Körbeszánkázták az udvart, s nyomukban kacskaringós sebhely keletkezett a földön. A cigány ostorát suhogtatva gyorsította a tempót. Másodszor is körbe érték, aztán harmadszor, tízedszer, negyvenedszer... Amikor a derest fehér tajték fedte, a cigány megállította egy percre, s az előrohanó lovászok gyorsan lecsutakolták. Amikor a deres nyakáról eltűnt a tajték, a cigány ismét végigvágott rajt. Negyvenegyedszer is megkerülték az udvart és ötvenegyedszer is...

A diákok szomorúan hajoltak könyveikre. Amikor besötétedett, Harta Józsi asztalszomszédja átsuttogott hozzá:

– Láttad...?

A diák bólintott.

– A nyakbaugró lovász nem tért magához...

– Hívtak orvost?

– Küldtek érte egy embert, de nem volt otthon...

A szobafelelős szürke feneke megmozdult. Szeme hidegen Hartára tapadt és szomszédjára. Elhallgattak. Harta Józsi a könyvébe pillantott: „Az összeesküvés fejeit fejszével végezték ki... Ha az alany semlegesnemű szó ugyan, de személyt fejez ki...” – A deresre gondolt: „Mindig ez a vége... Befogják, kifárasztják, és rogygantan kerül vissza az istállóba... A lóság szomorú dolog... Tudják jól, hogy ez lesz a vége, mégis kitörnek újra és újra... Vágtatni akarnak... Magányosan vágtatni egy nagyot... Végig az erdő mellett, le a folyóig... Beleisznak a folyóba, aztán tovább vágtatnak... Mének, nagyszerű erős mének... Aztán befogják a leg-

erősebbet is, és Kákics kezére adják mindegyiket... Mindig ez a vége... A lóság szomorú dolog... Mégis kitörnek újra... Mindig újra... Repül a sörényük, fülük lelapul, kapukat döntenek, kerítéseket ugranak át... Ez a lóság lényege... A lóság kiirthatatlan... A lóság szomorú. Szép szomorúság... Miféle ló válna belőlem... Nagyon rossz mén lennék, nagyon rossz mén... Bágyadt, álmodozó mén... Nincs bennem elég lóság..."

Holdvilág sütött. A vasrácsos ablakok előtt feketén összeverődtek a vadgesztenye csupasz ágai. Szél fújt. Néha beletalált a kürtöbe és megszólaltatta, mint egy oboát. A hálóban dideregve horkoltak a diákok. Harta Józsi nem aludt. Bámulta az ablakokat, a Hold megcsúszó fényét, az ágak árnyait. Volt bizonyos hugyozási ingere, de a pokrócok alól nem kívánt kimászni. Végül mégis rászánta magát. Felült, nadragját beráncigálta a pokróc alá, és körülményesen magára húzkodta. A nadragot a pulóver és a zokni követte. Néma macskaléptekkel osont a vaságysorok között az ajtó felé. Zoknis lába zajt nem keltett, csak az olajat szívta magába mindörökre. Amikor lenyomta a kilincset, a szobafelelős hirtelen felült:

- Ki az? Hová?
- Harta... Pisáni...
- Egy perc.
- Igen - mondta, és óvatosan behúzta maga után az ajtót.

A folyosón kísértetek ugrottak szét. A falra lapultak, pókhálókba ültek, s a kanyarokban szorongtak éberen. A diák zokniján keresztül is érezte a kopott téglák hidegségét. A lába szomorúságot szívott fel a téglákból, régi érintések üzenetét, kapcák, papír talpú bakancsok szagát, levét. Elhullott bakák nyomában járt, elporladt katonák emlékét bolygatta minden léptével. Borzongva nézett az ablakokra, mivel azokon árnyak tánca látszott. Mének repülő sörénye, és a bakák tánca, akik visszajártak régi szagukhoz. A kapcaszag nyomán visszataláltak a Don völgyéből, s összegyűltek a tornácokon. Zöld négyest szívtak, kurta pipákból, és krákoztak a lepcseses kőpések után. A diák remegve lépett a klozetba. Felkapcsolta a villanyt, aztán az ajtót sietve elrekesztelte. A sarokban pókok ültek, és megdermedt kései szúnyogok. Vékony hegedűszavuk beleolvadt a kinti szélbe. Valahol, ötven-hatvan méterre csapkolódott egy padlásajtó, vagy más hasonló alkalmatosság. A szél szakaszosan fújt, nagy sóhajai betöltötték az udvart. A diák belepisált a klozetba, s közben egyre füllett, mivel a bakák tánca csak nem akart szűnni. Lehetett közöttük egy bajszos legény, csontos, természetes magyar... Lehetett köztük, mert a léptek úgy igazodtak, mintha középpütt állna kurta pipával, nevető, grimaszba rándult arccal, ütemet verve, módját megadva. A diák felállt a klozet deszkájára, és kinyitotta az ablakot. Fejét lassan, centiméterenként mozdította a tornác felé, a bakák mégis nesztét vették. Átugrottak a korláton, és kapcás lábaikat sebesen szedve beleszaladtak az éjszakába. A diák felhúzódszkodott az ablakpárkányra, és kimászott a tornácre. Néhány kapcarongy hevert az ablak alatt. Pizkossárga és földszínű foszlányai a kincstári ruházat jeles darabjainak. Belefülett az éjszakába, s úgy találta, hogy a bakák bevették magukat az erdőbe. Az istálló felé tekintgetett, majd a pajták irányába, ahol a lovászok kamrái álltak. Átugrott a korláton ő is, miként néhány pillanattal korábban a bakák, és nesztelen futással átvágott a hatalmas arényszerű udvaron. Hideg szél fújt, fázott a lába.

Szuszogva megállt a kamrák előtt, és tapogatózva megkereste Csokonya Imre ajtaját. Kopogott, aztán kinyitotta.

- Maga az, Józsi diák...? - hallatszott a nyakbaugró lovász halk, rekedtes hangja.

- Én vagyok, Csokonya...

A kamrában mécses égett. Csokonya a szálmazsákos vaságy tetején feküdt ruhástól.

- Volt orvos? - kérdezte a diák.

- Meggyűtt aztán... Még mindig ájultan talált... Befáslizott... Az egész mellemet befáslizta... Nézze-e, itt az ing alatt ez mind fásli... Törésem van...

– Láttam, ahogy ott maradt... Az ablakból láttam, mert engem most alávalóságért zárva tartanak.

– Zárva...?

– Fogságban.

– Mi lett a deressel? – kérdezte Csokonya.

– Befogták.

– Be...?

– Be... Aztán Kákics kezére adták.

– Meddig tartott?

– Már sötét volt, de azért még köröztek. Kétszer lecsutakolták.

– Ják vigyáz a lóra... Szegény deres... Engem egyebekben szívelhet. Csak engem, meg Jákot.

– Minek tör ki ez a szegény deres?... Mindig ez a vége...

– Ej, miket beszél maga...? A ló nem kecske. A ló az valami jelenésszerű dolog, mint a szél, vagy a messzeség.

– A lóság szomorú.

– A ló nem kecske, és ezek mének. Nagy dolog ám ez, diák. Mének... Teljesen mének. Ahogy mondom... A ló... Megfázik maga, nem?

– Eeee... Bakák táncoltak a tornác kövén... Kimásztam utánuk a klozet ablakán.

– Miféle bakák?

– Hát, a régiek, még a tüzerek.

– Visszajárnak?

– Csak ha szél van. Halott bakák... Kapcában jönnek, bakancs nélkül... Van köztük egy bajuszos legény... Pipáznak is.

– Visszajárnának a bakák?

– A klozet ablakon másztam ki utánuk.

– Nem lehet ez igaz, diák. Azok a tüzerek, akik itten töltötték az idejüket, megszűntek országokban vesztek el.

– Pedig, ott járták a tornác kövén... Még két foszlány földszíni kapca is maradt utánuk...

– Hát, ami azt illeti... Neszezést hallok én is... De Ják azt mondja, hogy menyét csinálja a neszt. Tele van menyéttel a padlás... Behúzódnak az erdőből...

– A bakák nyomában jöttem, ott járták a tornác kövén... De eltűntek a lapályosban – mondta a diák, aztán elkészönt Csokonyától, és a holdfényes udvaron át dideregve szaladt a laktanya felé. Amikor a tornácra lépett, hallotta, hogy dörömbölnek a klozet ajtaján. Sietve felkapaszkodott az ablakba, és átpréselte magát a keskeny nyíláson. A klozet ajtaját kívülről rúgdosták. A diák óvatosan megköszörmelte a torkát. Kint felharsant a szobafelelős hangja:

– Harta!

– Igen.

– Meddig pisál maga?

– Elaludtam...

– Klozeton alszik... Mondhatom, szép kis partizán lett volna magából. Oleg Kosevoj nem aludt el pisálás közben... Na nyissa ki az ajtót.

A diák engedelmességgel. A szobafelelős bedugta a fejét a klozetba és körülpillantott.

– Na gyerünk befelé – mondta.

A folyosón felbukkant a vezető tanár kövérképű alakja. Hálókötényt viselt.

– Mi történik itt? – kérdezte dühös, ingerült hangon.

– Ez az ember bezárkózott a klozetba – mondta a szobafelelős és a diákra mutatott.

– Ezért csapnak ekkora lármát? Fegyelmezetlen emberek... Tűnjenek el, tűnjenek el a folyosóról!

Amikor a szobafelelős betette maga mögött a háló ajtaját, Hartára förmedt:

– Ökör! A vezető tanár elvtársat leugrasztottad a nőjéről... Most megutált bennünket. Mind a kettőnket megutált. Engem is, pedig én mintaszerű vagyok, mindenben mintaszerű. Megutált bennünket.

Harta a vaságyak sora között hátrafordult:

– Hála isten – mondta.

– Igen? Na ezért majd számolunk...

A diák ruhástól befeküdt a pokrócai közé, aztán sóhajtván az ablakra meredt. A fák sok csontkarja lengett, zörgött. A holdfény a csupasz ágak között szitált, árnyakat támasztva, bakák és lovasok kísértetét.

A nap néha még kisütött. Végigcsurgatta levét a háztetőkön, a pajták és raktárak falán. A fény gyorsan elalélt, szinte nyoma sem maradt. A fagy az ereszekben megállította a csepegést, a köd ráült a kéményekre. Néha eső szemerkélt, néha a hó is szállingózott. A diák szorongva gubbasztott a könyvei előtt, és latin verseket mormolt babonásan. Müller Bea szellemarca betöltötte az egész falat. Szép, fakó bőre volt, de illata semmi, se ánizs, se szőlőzsír, se mandula... A diák sóhajtozott, megcsókolta a saját kézfejét, és többnyire csukott szemmel igyekezett felidézni az arcot, az egyetlen fontos arcot a földön. Két hét már eltelt a fogságából, de a másik két hét örökkévalóságnak tűnt. A dologi accusativus véghatározós formájánál zsongító mondatra akadt: „Id unum te rogo. Azt az egyet kérem tőled”. Elmelázott a példa felett. Elképzelte Müllerék kisházát, ahol a csillárt rezgő üveggyöngyök borítják, és Beát, ahogy áll a meleg kályha mellett. Akkor majd jelentősegteljesen megszólal: „Azt az egyet kérem tőled...” Müller Bea talán megkérdezi, mire gondol? Sokáig színeztette a lehetőségeket. Úgy vélte, ha a csókot megemlíti, túl megy a határon, és mindent elront... Könnyen lehet, hogy maga Müller Ráfael is bejön, és magyarázatot kér... Ha viszont azt az egyet kéri tőle, hogy mutassa meg újra a combját, az esetleg kevés... Esetleg Müller Bea is kevesellné... Mert mi is van abban? Csak nézés az egész... Ha azt kéri, hogy a kezével... Vagy nem is kéri, hanem kinyújtja a kezét, és a kéz titkok után kutatva elindulna, oda... Legalábbis arrafelé... Nem, ez is sok... Inkább mégis azt az egyet kellene kérni, hogy csokolózzanak. Természetesen latinul, úgy a lány is látja majd, hogy kivel akadt dolga. „Id unum te rogo...” – „Így ünnepélyes... Összeomlik... Sirvafakad... Ha igen, akkor azonnal megkérem a kezét... Mi ketten majd külön cukrászdát nyitunk, lényegesen jobb ánizsos tortákkal, mint Müller Ráfael, és lovakat tartunk... Tíz lovat... Tíz szürke ménünk lesz, mind a tíz szabadon... Majd az erdő alatt tartjuk a lovakat, és akkor istálló sem kell nekik... Ha kint vannak, legalább nem szöknek meg... Esetleg tizenegy lovunk lesz, tíz deres és külön egy piros ló...” – Így tündött a diák, s a napok nagyon lassan teltek.

November tizenharmadikán este, a második stúdium idején felharsant a kürt. Ják recsegve fújta, s a paták dobogása közeli hallatszott. Néhány pillanat múlva lobogó fekete sörény jelent meg, és az ablakot súrolta. Fekete mén vágtatott a tornácra, csattogva, nyerítve. Még hallatszott a mén dobogása, amikor újra megszólalt a kürt, majd ismét újra. Három ló nyargalt az esti árnyak takarásában. A deres közöttük volt. A lovászok üzőbe vették a méneket, s a vágták, megtorpanások dobaja visszhangzott az épületek falán. A diákok izgatottan meresztgették a szemüket, de a sötétbe borult udvar jól rejtette a lovak és lovászok küzdelmét. Ezen az estén a vezető tanár üldögélt a kályha mellett, mert a szobafelelős az ifjúsági vezetők gyűlésén volt. A tanár némán fülelt a kinti neszre, aztán sóhajtván felállt és járkálni kezdett. Végül szélesen, szigorúan megállt:

– Na legények, melyitek ismeri a verset, ami ide illik? – kérdezte, és a szemé a kinti sötétséget figyelte. Harta Józsi asztalszomszédja felállt, és várakozott.

– Kezdd el – mondta a tanár.

A sovány himlőhelyes arcú fiú kieresztette a hangját:

– „Vak ügetését hallani

Eltévedt hajdani lovasnak,

Volt erdők és ó-nádasok

Láncolt lelkei riadoznak...”

A tanár mozdulatlanul, némán hallgatta a verset, és az ablakon át a sötétségbe meredt. Amikor a diák befejezte az utolsó strófát, várakozva állva maradt.

– Jól van, fiam – mondta a tanár. – Mikor voltál otthon?

– Az idén még nem voltam, tanár elvtárs.

– Hazamehetsz két napra.

– Tanár elvtárs kérem... Nem akarok hazamenni.

– Nem? – kérdezte a tanár és megnézte a fiút.

– Nem.

– Jól van, fiam...

A diák leült.

Harta Józsi fülében vágató lovak nyerítése muzsikált. Saját maga is nyeríteni vágyott. Izmai megfeszültek a ruhája alatt, homloka vörösre gyúlt. Amikor kicsengettek, egyedül maradt. A tanár bement a lakására vacsorázni, a kollégisták pedig kirajzottak a tréningpályára. Az udvaron csend volt, de Harta Józsi állandóan hallotta a szellemlovak ügetését, s ha az ablakra nézett, lobogó sörényüket is látta.

– A ló nem kecske! – mondta hangosan és felállt. Kilépett a folyosóra. Bénult egykedvűséggel a tornácra nyíló ajtó felé sétált. Sehol senki... Résnyire nyitotta az ajtót és beleszimatolt a levegőbe. A füst és a rohadó avar kesernyős illata csípősen terjengett a széllel.

Behúzta maga után az ajtót és ment... Megkerülte a tornácot, majd az iskola bejáratát, aztán az utcán lépdelt tovább, olyan kimérten, mint egy papi személyiség. – „Id unum te rogo” – suttozta maga elé, és nagyokat szippantott a télies levegőből.

Müller Ráfaelék háza tűzfalak közé szorult. Kicsinek tűnt, szinte nyomorított-nak. A kerítés és a ház között előkert gazosodott. A diszbokrok elvadultak, aljuk felkopaszkodott. A kajlább ágak a járda fölé hajoltak, akadályozva a közlekedést. – „És ha nem lesz itthon?” – aggodalmaskodott Harta Józsi. – „Ha Müller Ráfael nyit ajtót?... Előbb talán megállok az ablaka alatt és bekopogok neki... Ha moziban van... Nem, moziban már nem lehet... Ég a villany... Ég a villany...” Szivdobogva lépett az udvarra, s a kajla lombú bokrok között a lány ablaka alá húzódott. Az ablakra mintás függöny borult. A diák felemelte a kezét és kopogni készült. – „S ha az anyja nyit ablakot?” – megrettent. Odább táncolt a gacsmók között, és rést keresett, melyen át szemügyre vehetné a szobát. A függöny elég jól takart. Mindössze a bal alsó csücsök, és az ablakkeret között maradt egy babszemnyi rés. Megpillantotta Müller Bea szép nyakát. A divány szélén ült, és lehajtotta a fejét, mintha az ölében nézne valamit. Gesztenyeszínű haja előrecsúszott, és beárnyékolta az arcát. – „Azt az egyet kérem tőled” – suttozta maga elé, s lehetét a saját arcán érezte. Remegett a keze, térde, szája. Felemelte a kezét, megérintette az ablakot. A lány megrezzent, felkapta a fejét. Mögötte, ekkor láthatóvá vált egy másik fej, egy férfi feje...

– Mi az? – hallatszott bentről.

– A macska – mondta Müller Bea.

A diák kövületen bámult a babszemnyi résen át a szobába. Müller Bea mellett a szobafelelős üldögélt. – „Lehetetlen... Ez idejött megmondani, hogy engem alávaló cselekedetért fogságban tartanak?... Idejött megmondani? És csak így beengedik?...” Kővémeredt. Elkékvült ujjakkal kapaszkodott a hideg bádogpárkányba. A szobafelelős Müller Bea vállára tette a kezét. – „Na most legalább kap ez egy hatalmas pofont... Mit képzelsz ez az alak...?” – medítált idegesen a diák. – „Mi az?... Pofon sem üti... Ez itt Müller Bea? Hogyan...?” Döbbenet látta, hogy Müller Bea ölébe fekteti a szobafelelős mancsát és simogatja. Majd a szobafelelős vörösöl, feketé szőröktől csúf keze végigmatatott Müller Bea blúzán... Kigombolta... Igen, kigombolta és eltűnt a nagy vörös kéz a blúzban, a csipkés kombiné alatt... – „Most pofonüti... Most kirúgja...” – suttozta remegve a diák, de Müller Bea nem rúgta ki a szobafelelőst. Kicsit hátradőlt a diszpárnák között, s szemét

lehunyva suttogott: „Elájulok... Elájulok...” – A diák a lány szájáról tisztán leolvasta a szavakat. Nem bírta tovább. Keményen megzörgette az ablaktáblákat, majd sietve visszavonult a bokrok között. Amikor az utcára érkezett, hallotta, hogy kinyílik az ablak, és Müller Bea zavartan kiszól a bokrok közé:

– Ki az?

A diák hallgatott. Először arra gondolt, hogy megöli Müller Beát. Megfojtja, vagy a zsebkésével elnyiszálja a nyakát. Aztán arra, hogy inkább a szobafelelőst öli meg. – „Megölöm a szobafelelőst, és Müller Beával... Müller Beával...” – Eszébe jutott a harmadik megoldás: Saját magát öli meg. Búcsúlevelet ír, melyben Müller Beát figyelmezteti árulására, majd lúgkövet iszik... Vagy... Inkább leugrik a tűzéraktanya tetejéről... – „A folyó a legjobb... a folyóba ölöm magamat... Megírom a levelet a hatóságnak, és Müller Beának, hogy egész életében szenvedjen miattam, aztán a folyóba ugrom” – határozta el némán, és elindult a liget felé. Alig tett azonban néhány lépést, amikor zajt hallott Müllerék háza felől. Hirtelen eszébe jutott, hogy minden baját a szobafelelősnak köszönheti. Miatta zárták be, miatta vesztette el Müller Beát, aki néhány héttel korábban még szűzies úrilány volt. – „Borlond lennék magamat megölni, amikor itt van a szobafelelős...” – gondolta és megfordult. Egyszerre érkeztek a kapu elé. Müller Bea és a szobafelelős belülről, ő pedig kívülről. Megállt, karbatette a kezét. A szobafelelős érdeklődve rápillantott:

– Mit keresel itt, Harta?

A diák ökölbe szorította a kezét, és a szobafelelős szeme közé vágott. A nyolcadikos diák megtántorodott. Harta újra ütött, és ismét újra. Közben Müller Bea hangját hallotta:

– Nahát ilyent! Te kis szemtelen fülesbagoly... Te zörgettél mi?! Csupafül, csupafül... Kapsz te mindjárt, azt hiszem...

Müller Beának igaza lett. A szobafelelős magához tért, és behúzott egy hatalmasat Harta Józsinak. Harta elesett a járdán, majd felugrott, s mint egy tüzes darázs, újra a szobafelelősnek rontott. Ütött, rúgott, harapott, s amikor elfogyott az ereje, beleköpött a nyolcadikos diák arcába. A szobafelelős idősebb volt, mint a többi nyolcadikos, és sokkal idősebb mint Harta Józsi. Hartát úgy fejbe vágta, hogy elájult. A diák zsongó szédületében még hallotta Müller Bea aggódó hangját:

– Vilmos, vérzik az orrod... Gyere édes, megmossuk... Megmossuk...

Percekre elsötétült előtte a világ. Amikor magához tért, valami melegbe nyúlt. Érezte, hogy vérzik a homloka, s a feje is vérzik, mivel bevágta a járdaszegélybe.

Felült, majd felugrott. Fülelt. A házból még zajok hallatszottak. – „Tehát még itt van” – gondolta. A liget felé fordult és futásnak eredt. Nem akart véresen a lábuk előtt heverni, és nem akarta Müller Bea aggódó hangját sem hallani. Egyetlen érzés dolgozott a belsejében: El innen... El innen...

A fák között megállt. Fülelt. Fent, az utca házai között, a szobafelelős kiáltása visszhangzott:

– Harta!... Harta, gyere elő... Ne hülyéskedj, Harta!

A diák beljebb gázolt. Felette izzadtak az ágak. Harmatcseppek és elnehezedett levelek hullottak a fejére. Mély lélegzeteket vett. Szédült. Hátát néha fának támaszkodott és megpihent. Lassan elbandukolt a folyóig... A város fényei alig látszóttak... Megmosta az arcát, aztán a seb körül, a fejét is. Nagy csend volt a folyó partján. Hallgattak a mezők, a messzi erdő, s az ég is hallgatott. – „Most merre?” – kérdezte magától hangosan. – „Mit kell tennem?... Mindennek vége... Müller Bea... Istenem, Müller Bea... Lehetetlen... Fülesbagoly... És Vilmos szörös mancsa... A mancs... A mancs... A vasútra megyek, és elutazom... Utazom, Canberrába... Ott szükség van erős emberekre... Erős vagyok?... Canberrában is a Mancs kell... A Mancs mindenütt megfelelő... De Harta József?... Szegény Harta Józsi...”

Megeredt a hó. Tűnődve bámulta a sötétségből aláhulló pelyheket, és megbor-zongott. Fázott. Kicsordultak a könnyei. Sírt, s a hó közben puhán befedte a tájat. A folyón s az erdőn túl, valahol a nádfedte, szittyós vadvizek táján, tutulni kezdett

egy farkas. Éneke panaszosan szállt az éjszakában. Panaszosan és fenyegetően. A diák sirva hallgatta a farkas énekét. Irigyelte a farkast, mert erős volt. Fázott a farkas és fenyegetett. Félt és fenyegetett. Éhesen, dideregve énekelt, de éneke semmi jót nem ígért a nyulaknak, őzeknek, más nálánál gyengébb, vagy erősebb vadaknak. Igazi farkasének volt. A diák figyelte a farkas énekét, és könnyei elapadtak. Szívét megkeményítette a farkas panaszos, fenyegető éneke. Lehajolt, és a folyóban még egyszer megmosta az arcát, vérző sebeit. Amikor a vízbe köpött érezte, hogy a szájában is gyűlik a vér.

Hátat fordított a folyónak. Az erdőt oldalazva lassan közeledett a tréningpálya felé. Néha megállt, belefűlelt az éjszakába. Árnyak libegtek az erdő szélén. Varjak kiáltoztak, nyulak sirtak... Éjfél tájban érkezett a pajtásor elé. Megkerülte a hágató palánkot, aztán a fal mellett haladva óvatosan megkereste a nyakbaugró lovász kamráját. Bekopogott.

Csokonya a szalmazsákján ült, és a kályhában lobogó tüzet bámulta. Mécs nem égett, a kamrát csak a vaskályha vörös fénye világította meg.

– Jóestét, Csokonya...

– Maga az, Józsi diák?

– Én vagyok, Csokonya... Ha megengedi...

– Üljön csak le, itt ez a padka... Esik?

– Erősen hózik, Csokonya... Már arasznyi palástot visel a mező... Adhatna egy tükröt.

– Ott a borotválkozó tükör az ajtón...

A diák leakasztotta a tükröt, és a tűz fényében vizsgálta magát. Csokonya rápillantott, aztán köhintett és meggyújtotta a mécsest.

– Maga, Józsi diák, csupa vér...

– Majd eláll...

– El szokott áni... Ember...? Ló...?

– Ember.

– Az is kapott?

– Amig győztem, elég jól kapott... Tudja, Csokonya, volt egy lány, úgy hívták, hogy Müller Bea... Hamvas úri kisasszony volt... Nem jártam már nála három hete, mert bezártak... Most aztán ott értem nála azt, aki bezáratott... De nem is az, Csokonya... Hanem a keze, a nagy vörös, szőrös keze... A lány blúzában nyúlált...

– A lány hagyta?

– Hagyta.

– Az lehet, Józsi diák, hogy maga nem markolászta meg eléggé... Ezeknek mind az köll, ha úri, ha kódis... Viszked nekik a...

A diák érdeklődve nézte magát a tükörben. Jobbra-balra forgatta a fejét, s közben-közben megpöccintette a füleit:

– Ez a baj, Csokonya, ez itt a baj... A fülek... Ezek a nagy lapát fülek...

Ekkora fülekkel nem várhatja az ember egy úri kisasszonytól, hogy viszontszeresse... Ekkora fülekkel csak tudós lehetek... Fülesbagoly, ahogy Müller Bea mondta... Nagy tudós fülesbagoly...

– Mondanék valamit, Józsi diák...

– Ekkora fülekkel nem lehet várni egy úri kisasszonytól...

– Hagyja ott őket, Józsi... Álljon be lovásznak... Magát már bevennék...

– Nem lehet, Csokonya. Ekkora fülekkel csak tudós lehetek. Nagy tudós leszek.

Mondjuk turkológus. Megtanulok törökül. Titokban. Van egy villanylámpám. Majd azzal világítok a pokróc alatt. A takaródó után, minden nap megtanulok három török szót. Nevetek az egész kollégiumon. Észre sem veszik majd, mi történik a pokróc alatt. Amíg alszanak, én megtanulom a törököt, és turkológus leszek... Híres nagy-fülű turkológus...

– Ahogy gondolja, Józsi diák... De ha megutálta őket, mondom, ide is beállhat.

Csokonya kukoricacsutát dobált a tűzre. Nézte a lángokat, s közben táplálta éhüket.

– Kákicsra is meggyűtt a dér... – mondta tünődve, és etette a falánk lángokat.

– Aki a derest nyúzta?

– Az, akinek a derest a kezire adták... – Most kést fen a kamrájában...

Ják ellen készül...

– Szóltak neki?

– Szóltak... Az ostorra bökött... „Csak sokat ugráljon Kákics” – ennyit mondott, többet nem. Ják nagyon erős...

– És...?

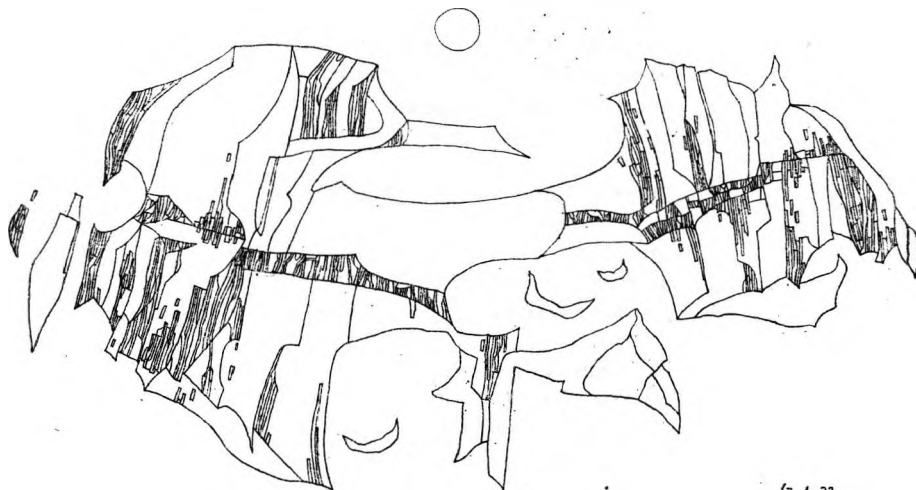
– Járt ide Kákicshoz egy roma lány... Annak az öreg cigánynak a pereputtya, aki a Csóri Csárdában basanell... Két napja hajnalban Ják elkapta a lányt. Úgy mesélik, hogy a külső tréningpályán lovagoltak... Ják az erdő mellett találkozott a lánnyal. Elkapta a göncét és felemelte. Szembe fordította magával a nyeregben, aztán lovaglás közben bevett neki... A lány állítólag nem akart, sikoltzott is, de ahogy a ló ügetett, egyre jobban Jákhoz szorult, és berázódott neki.

– Berázódott?

– Így mondta a lány Kákicsnak... A lovászok röhögnek ezen... Látták... Kákics feni a kést.

A diák ismét a tükörbe pillantott. Nézte a füleit és egy levél fogalmazványán tünődött: „Mérei Ignác Könyvkiadóhivatala!... Tisztelt Cím... Alulírott több nyelvben járatos, hetedik osztályos diák, azzal a kéréssel fordulok Önökhöz, hogy részemre szállítsanak egy darab török olvasmány, és egy darab török nyelvtan könyvet... A raktárról történő szállítás... Részemről bizonyos kedvezményesség élvezése, mint régi ügyfelük... A könyvek leszállítása azért is sürgős, mivel mindez csak előtanulmány a turkológiai tudományokhoz... Azon szerencsések közé tartozván, kiket az Akadémia... Tisztelettel: Harta József...”

Az égő kukoricacsuták fénye az arcokon vibrált. Csokonya derékig befáslizva ült az ágya szélén, a diák pedig véres fejfel a padkán. Mindketten a tűzbe bámultak. Kint feltámadt a szél, s a friss porhót az ablakra hordta.

Karácsony előtt

*Lám lám a téli föld
facies Hippokraticája*

*A Jakabhegy felől
szél zúdul amit ér cibálja*

*Elbújhatok négy fal között melegben
hol dongó kályhák lángja lebben*

*vagy ki is léphetek
és tapasztalhatom
a tű-körmű hideg
ujjait hátamon*

*Számolom
négy nap még karácsony
Számolom
s dideregni kezd a szó a számon*

*Az emlékezés emlékké teszi
az eljövendőt
hogy tépték meg az idő kései
a jövő ilyenkor merengőt*

*Ki tavaly a fenyő tövében
most holtan holt anyja ölében
tűz soha többé a szívében
szív se beroskadt kebelében*

És még hányan s hányféleképpen! – –

*Számolom
négy nap még karácsony
Ne most történjék számadásom!*

*Elég elég nekem ma már a
tél-nyúzta föld
facies Hippokraticája
s a Jakabhegy felől
üvöltő szél vad árapálya.*

Tétova nekrológok

Majd szólnak hogyha meghallják a hírt:

*„Melyik is volt? Az a kicsiny zömök
ember ki többnyire magába járt
s tavasztól őszig mintha valamit
titkolna úgy hordta vállára vetve
kabátját? Erre emlékszem meg arra
milyen sötétén csillogott szeme”*

*„Én egyszer beszéltem vele azazhogy
beszéltem volna de nem és igen
csak ennyit mondott”*

*„Én ellenkezőleg
szóhoz se birtam jutni amikor
ő is jelen volt”*

*„Szerette a nőket
azt gondolom tavaly vagy azelőtt
a nyáron szinte levetkőztetett
úgy megnézett az utcán”*

*„Én a játszó-
téren lettem figyelmes rá megállt
bámulta a komoly csöppségeket
arcán öröm sugárzott szinte vártam
hogy közéjük térdel”*

*„Szegény bizony
élhetett volna még – – –”*

Nem történt semmi

*Agyad habár vetetlen
s lélegzetvételed sem
dagasztja párnaképpen
az éj csöndjét körébem
hogy mint a régi gyermek
mélyében úgy pihenjek
oly kő-megbonthatatlan
zenélő nyugalomban –*

*Szálltál zajos vonatra
s maradtam bár magamra
velünk egy-lélek egy-test
nem történt semmi kedves.*

Elforgó ég

ÚTBAN PÁRIZS FELÉ

Bécsről Strasbourgig kozmikus táncot jártunk az elforgó éggel, a sasként fölötünk kerengő nappal, a meghátráló hegyekkel, a föl-fölbukkanó tornyokkal.

Strasbourgban közölték velünk, hogy a villanymozdony elromlott s csak éjjelt táján utazhatunk tovább, – négy óra hosszát vesztegelünk a városban.

A vonat mentén, a perronon csoportokba verődtek útitársaink. Hiába ismételte a megafon, hiába erősítették a sietésükben meg-megakasztott vasutasok, el nem hitte senki, hogy a Mozart-expressz csak úgy bedögölhet.

Addig-meddig: deputáció indult az állomástönökhöz.

Ránsötétedett közben. Egyre hűvösebb szél lobogtatta a nagylángú augusztus-végi csillagokat.

A deputáció nem jött vissza. Az utasok elunták az ácsorgást. Egy csoport a kijárat felé indult.

Könnyű ballonom gallérját fölhajtván, követtem M.-et az állomás előtti térre, majd a teret elmesző folyócska hídjáról a borzongó vízre néztem. Másodnapja utazunk, fáradt voltam.

Beértünk a városba. Életemben egyszer történt velem hasonló.

Falusi – majdhogynem tanyai – gyerek, falunál alig különb kisvárosban végeztem a gimnázium alsó osztályait. Közben, ha jártam is nagyobb városokban, mindig szülőkkel, tanárokkal, felügyelet alatt. Mikor Nyíregyházára költöztünk, az első napok egyikén alkonyatig csavarogtam, s eltévedtem. Rámsötétedett. Kigyúltak a villanylámpák. Ettől még idegenebb lett az idegen város. Restelltem, féltem is kérdezősködni. Egyre gyorsabban, egyre üzőttebben loholtam az ismeretlen utcákon, tereken, egyre éhesebben, fáradtabban, szorongásomban olyastélét várva, hogy egy sötét kapualjból a város démona ugrik elélem. S ugyanakkor a lépésről-lépésre megismerés izgalmában, a soha-nem-felejtés ígérétenek s az egyszeri kaland izzásának gyönyörében, – a gerincem is beleborzongott.

S most évtizedek múltán, Európa másik felén, egy ismeretlen francia város eszébe, majd éjszakába süllyedő utcáin, megint fejem fölött lebeg az a délibáb.

Csak a délibáb? A félelem is. Tévelygünk Strasbourg utcáin, terein, sikátorai-ban, nem kérdezőnk senkitől semmit, megyünk vaktában. A harminc év előtti estéről beszélek M.-nek, a váratlan megismerés szorongásos gyönyöréről, s közben tudatosan a régi filmkockákra exponálom rá az új felvételeket.

Az éjszakai bolyongó, aki egyszerre járja a jelen és a múlt útjait, a rég megismertre fényképezve az új ismeretlent, igencsak útvesztőbe téved. Abba tévedtünk mi is, – de csodálatraméltó helyen, Strasbourg óvárosának nagy tető-kucsmát viselő, bűbajos faberakásokkal ékesített házacskaí között.

Csak hogy ezek a házak nemcsak bűbajosak. Olyan környékre vetődünk, ahol utcák során nem találkoztunk élő lélekkel. Egyre jobban belegabalyodtunk a gonbolyagba: sikátorból sikátorba fordultunk, mint egy barlangrendszer testünkre szűkülő járataiba. Füst Milán Störr kapitánya jutott eszembe. Ilyen helyen gyilkolt a kapitány – önvédelméből. De hát ő ismerte a legfőbb cselt, a Ferencbácsi nevű tengerész-ugrást.

Végül mégis kievickéltünk a jelenben-is-émlék kalandból, az ember ősi labirintus-élményének százezredik ismétlődéséből, s éppen az állomás közelében. A meg-

menekültek fölfokozott életörömeivel néztünk szét a világban. Egy kávéház teraszára telepedtünk s lehajtottunk néhány pohár vörösbort.

Ebben a kései órában – nem sokkal éjfél előtt – tetőpontja felé közeledett a naponkénti áradás, az esti szórakozások hevültjeinek visszasodródása otthonukba. Ilyenkorra a fáradtság, a szesz letépi az álarcokat. Mintha egy cinéma vöríté zárójelenetét forgató stáb sürgölődött volna körülöttünk, statisztákkal népesítve be az erősen megvilágított utcarészt.

Fiatal fiúk és lányok közelednek. Ha nem ittak volna, életkoruk akkor is mámorossá tenné őket. Itt az autójuk. De többen vannak, mint ahány hely a nyitott kocsiában. Nézem, hogy mi lesz. Körülállják az autót, nagyokat nevetnek. Ó, francia nyelv! Dal, ének a pusztá beszéd is, hát még ilyen fiatal ajkakon. Beülnek végre! De hogyan? A fiúk ölbeveszik a lányokat, a lányok ölébe újabb fiúk kerülnek. S micsoda zsvaj, daloló, énekelt a-k és o-k, kacagás, kiabálás.

Egy nő, egyedül. Nagyszerű párdúc, dzsungel-tűzből menekülő. Mintha Baude-laire éjszakai látomásaiból lépett volna elő. Büszkén hátravetett fej, sápadt arc, félig lehunytt szem. A sötét pillák alól egyenletesen buzog a könny. Nem törli le, nem takarja el, nem védekezik. Elfordulok.

Ilyen emlékeket őrzök Strasbourgban. A dómot nem láttam.

Visszamentünk az állomásra.

Akkorra már újra összeverődtek az órákkal előbb szétszéledt utasok. Ostrom alá fogták a pályát. Ki a Mozart-expresszre vadászott, ki az új mozdonyra, ki a gyors léptekkel ide-oda siető vasutasokra.

Végre minden rendbejött, elindultunk. Igaz, hogy személyvonat mozdonyához kapcsolva, személyvonatként. Ez a vonat csak kivételes perceiben futott, egyébként cammogott. S addig csaknem üres túlkénk is megtelt: két jókedvű, beborozott fiatalúrral s a hozzájuk tartozó, nem kevésbé hangos ifjú hölgyekkel.

Inmár a második álmatlan éjszaka szorításával a mellkasomban, szótlanul gubbasztottam a sarokban, s megpróbáltam szundikálni az orromra illesztett nap-szemüveg védelme alatt.

Az egyik hangos úr belémkötött. Szerencsére, igen keveset értettem meg abból, amit egy számomra ismeretlen tájszólásban hadart, de annyi már a hangsúlyból is kitéstszett, hogy sérteget. Nem válaszoltam. Erre az úrhoz tartozó hölgy M.-hez fordult, s körülbelül hasonló hangnemben, de érthetőbb franciasággal kérdezősködni kezdett rólam. Miután kiderült, hogy nem büszkeségből, hanem fáradtságból hallgatók, úgy-ahogy megbékültek velem. Most már M.-et faggatták. Honnan jövőünk? Magyarországról. Milyen nemzetiségűek vagyunk? Magyarok. Mi az, hogy Magyarország és kik azok a magyarok? Ugratni akarjuk őket? S villámló pillantásokat vetettek újra felém, akiről pedig már kezdtek elhinni, hogy ártalmatlan őrült.

Megtogadtuk, – hiszen magyarul nyugodtan beszélhettünk s beszélünk is közben, – hogy nem lovaljuk bele magunkat meddő vitába. De mikor egy nép létezésének, egy ország földrajzi jelenlétének pusztá tényét is tagadták, mégis fejünkbe szaladt a vér. „Oszttrákok, igen, oszttrákok. Auszttria van, s azt, hogy oszttrákok, el lehetne hinni” – ezzel a legalább tizenötödször ismételt fölkiáltással szálltak le Nancy-ban.

Döcögött velünk az éjszakai vonat. Fázni kezdtünk a megüresedett túlkében. Ittunk a hazulról hozott barackpálinkából s az alkoholos hőérzés takarójába burkolózva, aludni próbáltunk.

*

Szunditásunkból arra ébredtünk, hogy megtáltosodva rohan velünk a vonat, s lassanként az ablak kockája is világosodik. Híg köd-tengerben lebegett a világ, bizonytalan körvonalú, sötét tömegek úsztak el mellettünk, mintha víz alatti megfigyelő-gömb üvegtála előtt vonultak volna el a mélység szörnyei. Egyre sokasodtak, egyre közelebb jöttek, egyre kitartóbban kerítették körül látóterünket.

Még egy sugárnyi világosodás, – és már házak úsztak a szörnyek helyén. Há-
zak, háztömbök, házsorok. Megszakítás nélkül, a töltisztuló látóhatárral együtt-növő
kiterjedésben, a végtelenbe veszve.

Ezek már Párizs külvárosai. Megérkeztünk.

KÁVÉHAZ A SZAJNA-PARTON

Ez a terasz, a Szajna-parton, anyagszerű, kékes-zöld kockát hasít maga fölé a
szeptemberi délutánból. A vendég, csésze kávéjával, pohár sörével, belül került a
kockán, s légitérét átmenetileg a tulajdonának érezheti.

A levegő-kocka színültig megtelt azzal a tündéri fény-árny játékkal, amit a szá-
guldó felhők mögül elő-előbukkanó nap játszik a Szajna vizével. Ettől a játéktól vá-
lik valamivé a tárgyakat burkoló semmi, így kap soha-nem-hallott nevet egy-egy vo-
nal, soha-nem-látott arcot egy-egy tárgy, soha-nem felejthető jelentést egy-egy moz-
dulat. „Igen, akkor, a rohanó felhők napján, a Szajna-parton, amikor a levegőben
fény és árnyék ölelkezett s olyan kivételesen időzített belső visszhangja volt min-
dennek, mintha kívül-belül egyszerre történe a világ” – ilyenformán hordjuk majd
szét, apró darabokra osztva, mind az öt világrészbe ezt a délutánt, mi, akik itt ülünk
az asztaloknál.

Lám, a csodák belső hitelét egészen prózai körülmények biztosítják: mint a fel-
hők gyorsabb futása, (nyilván az Óceán közelsége miatt), az ég nagyobb kétsége,
(megintcsak nyilván az Óceán közelsége miatt), s e kettő egymásra-hatásaként olyan
fény-árnyék effektusok, amik teremtetés-utáni, ünnep-hajnali ragyogásba emelik ennek
a városnak a hétköznapi életét is.

De ha rendszeresen s ájtatoskodó szem-lesütések nélkül tekintünk végig a csoda
kelléktárán, még további profán részleteket is leltárba kell vennünk.

Így a harsány, szurokfekete, szélein vörös-fehér izzású kakasszót – dárdahegy-
ként dőti át a rugalmas masszájú, megremegő levegő-kockát. Nyílhegyekként csapód-
nak be körülötte a szapora pittyegések, diszkrétan lefojtott kotkodácsolások, exoti-
kus hanghordozású burukkolások, s a vártnál mindig váratlanabb kottájú rikácsolá-
sok, csirregések és csattogások.

Az emlősök közül legföljebb a kutyák érdemelnek említést, míg a mókusok,
nyulak, tengerimalacok sokatmondó csöndbe burkolóznak. A halak és teknősbékák
hagományos hallgatása szívókorongként tapad a levegő-kocka oldalához.

Elfelejtettem ugyanis mondani, hogy a terasz levegő-kockáját állatkereskedé-
sek és a Szajna-part kökerítésén sorjázó könyvesládák – a nevezetes bouquiniste-ok
ládái – közé ejtette a tündéri gyermek, Párizs játékos, örök-éber, meglepetésekből,
bizarr ötletekből soha ki nem fogó génusza.

Íme, ezen a teraszon töltjük el a mai délutánt. Beavatottak módján, körültekin-
tően kell élnünk a hely és az idő ajándékaival, nem hebehurgyán, féltehetségű ama-
tőrökként.

Először is minden sejtünkkel, egész magunktartásával hinnünk kell abban, amit
egyelőre csak az eszünkkel tudunk: hogy itt a csésze kávéval, pohár sörrel az örök-
kévalóságba váltottunk belépőjegyet, – ezenkívül csupán akkor rendelünk, ha jól
esik, (és nem, amikor – időről-időre – úgy érezzük, hogy rendelnünk illik.)

Könnyű ezt mondani, de nehéz megtartani annak, aki másféle erkölcsben nevel-
kedett. Pedig lám, a körülöttünk ülők legnagyobb részét úgy áthatotta már ez a meg-
győződés, mint a hindu jogikat a maguk bölcsessége: nem ágaskodik föl egyetlen
reflexük, nem berzenkedik egyetlen izom-rándulásuk, – úgy, ahogy vannak, min-
denestől, lélekben-testben eggyé váltak a tanítással.

Ami másodjára kell megszívlelnünk, arra megintcsak a jogik mutatják a leg-
jobb példát. Házi Nirvánájukat mindenre kiterjesztő személytelenségük, az ember
társas természetét megtagadó udvarias közönyük bölcséleti értelemben fölötté vitat-
ható, gyakorlati szempontból viszont, bizonyos szituációkban, célszerű és kényelmes.

Képzeliük el ezt a tömeget, ahogy a szeptemberi délután sugártörésében egy órájás-vizesés konokságával zúdul a magasabban fekvő utcák medréből a Szajna-part köveire: képzeliük el fölmérhetetlen széltehen-hosszában, ijesztő sűrűségében, kozmikus soha-ki-nem-fogyásában. S képzeliük el, hogy ez a tömeg, – bábeli nyelvzavarával, ezer felől hozott, ezerféle szokásával, erkölcsével – a kebelbarátság hőtkára forrósitáná föl egyedeit. Vagy akár mindenki fontolóra venné mindenkinek mindenfajta megnyilatkozását s törődni próbálna mások ügyével-bajával, ha csupán annyira is, mint nálunk, mondjuk, egy városligeti ünnep-délutánon. Tudtommal ez ideig csak a vallás oldotta meg a megoldhatatlan csomót, az Utolsó Ítélet végtelen térségein egymást ölelgető üdvözülték elképzelésével. Ott – és csakis ott – nem nyomaszto a testvériesülés ilyen tömeges formája; különben józan mérséklést igényel.

De mint a legtöbb, egyébként értelmes elv, túlzásba téved a tömeg „legalább fél lépés távolságot” tartó, tegyelmzett udvariassága is. Láttam embert összeesni a sokaságban s láttam azt is, hogyan folyta körül az áradat, személytelenül, valóban úgy, mint piciny faágot a nagy vizek árja. Igen, „körülfolyta”, mert a „kikerülte”, s még inkább a „magára hagyta” megőrizte a személyes vonatkozás nyomatát. A „körülfolyta” viszont már nem emberi: se nem jó, se nem rossz, akár a természet. (Félreértés ne essék: az ájult mégsem maradt a földön, emberek léptek oda hozzá és fölemelték. Hiszen a tömeg csak addig tömeg, míg részecskéi föl nem eszmélnek s emberekké nem válnak újra: külön-ítélőképességgel, külön-erkölccsel, külön-felelősséggel.)

*

A terasz emberi testekkel végigöntve, sűrűn és szakértelemmel, mint mártással a hús, tejszínnel a sütemény. Felülről, – mondjuk, helikopterről – nézve minden biztonnyal a tömörség és az egybeforrottság látszatát keltjük, bármily csalóka is ez a látszat. Földszintről és közelről nézve viszont óhatatlanul valamilyen cirkuszhoz kapcsolódó képzelet támad rólunk az embernek. Talán azért, mert a cirkusz porondján is minden attrakcióvá és mindenki szereplővé válik, (akárcsak a teraszon,) s a cirkuszi attrakciók és szereplők is a létezés örökké ismétlődő szabályait és kivételeit testesítik meg (akárcsak a teraszon is soha-nem-kezdődő és soha-nem-végződő produkció folyik, szereplők és helyzetek megdöbbentő egyszerűségével s időről-időre ismétlődő azonosságával, cirkuszi ritkaságú egyének és tojás-egyforma típusok kifogyhatatlan bőségével.)

Az összezsugorodott földgolyón, vagy – hogy a mitoszhoz se maradjunk hűtlenek – egy új Noé-báráján ülőkhöz is hasonlíthatnánk magunkat: néhány négyzetméternyi helyre zsúfolva, gondos válogatásban, a teremtés csaknem hiánytalan bősége, a fajták teljes színeképe megtalálható itt.

Szemközi asztaltársunk, egy saskeselyű-orru, horgas tekintetű perzsa fértiú, – fejébúbján meggyaszínú, bojtos fész, kékes-fekete bajuszát és kecskeszakállát ércből öntötték, fekete-gyapjas, gyűrűkkel ékesített két nagy kezét ájtatosan fonja össze sápadlécája ezüst gombja fölött. A szája – akárha két nyershús-szeletet varrtak volna bajusza és szakála közé – időnként megmozdul s érthetetlen szavakat formálgat, olykor szederjes-lila nyelvét is kidugja fogai hófehér rácsa mögül s ide-oda forgatja, mintha az imént formált szavakat, – vagy talán a száguldó szelet – akarná megizlelni vele. Néha bólint, s a botjával is koppant egyet, mint aki megértett valamit.

A perzsa melletti sarokasztalnál fájdalmas szépségű műremek: a gótikus szobrok gyökérszerű megnyúltságát idéző, átszellemült test. A homlok világító, törékeny kupolája, áthatóan okos, kérdő-kutató szempár. S két érzékeny, csupa-ideg lény: két kéz, két karcsú, alázatos-büszke nővér.

Kegyetlenség-számba megy, hogy nevet kell adnunk az ilyen felfoghatatlan jelenségeknek is, már a megnevezéssel sebet ejtve lényük törékeny hatalmán. Nos, egy afrikai Veszta-szűz, egy néger Artemisz, vagy minek is nevezhetném ezt a grékoi

csodát, aki eltető dzsungelét, vagy ringató tengerét elhagyva, idejött Párizsba, diáklánynak, az előtte fekvő anatómiai atlasz után ítélve, orvosnövendéknek s noha ott-hon hercegnő lehetne, (mert minden bizonnyal az) itt egy csésze kávé mellett nézi ezt a Szajna-parti sugárjátékot, amely bármennyire egyszerű és nagyszerű is, mégis, hol marad az ő exotikus hazájának naplementéi mögött.

Ezek itt keletiek: népes ceyloni család.

A nők ruhája, mint a víz, mint a felhő: folyton mozgó tükre, tátyola a rohanó Napnak, – pillanatonként hozzá igazodik, őt sokszorozza, takargatja ezerféle szín-változással. A feszülő selymek és a kibuggyanó ékszerek – mekkora igazgyöngyök, mintha fölűlják volna őket! – az égre vetülnek, részei a mai Szajna-parti ünnepnek.

A férfiak már lemondtak a színeket váltó-dobáló selymekről, európai ruhában ülnek az asztalnál, de egyikük-másikuk világoskék, lilás árnyalatokba játszó turbánt visel az európai ruha fölött.

Titkos forrásokból táplálkozó főlényt rejtegetnek a keletiek, udvarias mosolyuk mögött kicsinylő elnézést-lenézést irántunk, akiket bizonyára ugyanúgy egy-lemezre-fényképezett, összemosódó egyetlen arcnak látnak, ahogy mi látjuk őket.

Azok ott négerek, a csokoládébarna és a fekete szín minden árnyalatában – ha férfiak, többnyire fehéres-szőke hajú északi nőkkel, (a szén meg a hó ölekezésére kell gondolnunk, téli rámpákon) –, ha nők, többnyire hazájukbeli férfiakkal. Véletlen, hogy a nők asztalainál nem láthatjuk a szén-hó-vonzódást, vagy az afrikai nőket még a Szajna-parton is tilalmak köti meg?

Vannak itt arabok, burnusszal, vagy burnusz nélkül, – sötét bőrükhöz jól illik a zöldes-kék árnyalatú sápadtság, melynek álarcát rituális szigorúsággal viselik, miközben áldozatot mutatnak be folyton körülöttük ólálkodó, harcias szenvedélyeiknek.

Egy zömök, atléta-trikós kínai férfi, vállán egyensúlyozva egy öt éves-forma kistűt, a terasz sarokkövének támaszkodik, s vastag nyakához, domború mellkasához méltatlan fejhangon vitatkozik a szélső asztalnál ülő két kínai hölgygel, akik közül az egyik bizonyára a kistűt mamája, (mert időnként föláll az asztaltól, és megtörli a gyerek orrát.)

Ülnek itt még bikaviador-képű, oldalszakállas, tüzes-szemű dél-európaiak, s távolabb, L alakban összetolt asztaloknál, fölfokozott tükörképeikként, olajos-medves bőrű, kihívó tekintetű, operaházi mimikájú és hanghordozású dél-amerikaiak is.

*

A Szajna-parti teraszt, e különös sugártörésű, szélfúttá délutánon, – melynek a rohanó, a felhők mögül elő-előbukkanó nap lehetne a címere – szinte kivétel nélkül külföldiek töltik színültig; francia csak igen elvétve akad köztük. Néhány Krisztushajú-szakállú egzisztencialista, egy két bársonykabátos festő és egy, a kávéját finnyásan kavargató kesztyűs, kalapos úr, (kutyájának pórázát a terasz rácsához kötötte, kávéjába csak egy kockacukrot tett, a másikat elegáns mozdulattal, magastról a résen álló kutyának dobta.)

Asztalunk mellől a kávéház belsejét is szemmel tarthatjuk. Úgy látszik, a francia törzsvendégek ezen a csendesebb-szolidabb helyen gyülekeznek.

Tejeskávét kortyolgató, idős dámák ülnek a metszett tükör alatt; szavaik hajlékonyak, mozdulataik kecsesek, a sok finom kis csésze, pohár, kannácska csak úgy szikrázik a kezük között. Szertartásosan, játszi ünnepélyességgel és nagymamás komolykodással csipegetnek a briósból. Éppen ilyennek olvastam valamikor, talán Maupassant vagy Proust írta le; s nemcsak olvastam, hanem láttam is, impresszionista festők képein, színházban, filmen. Íme, ez hát a minta, az őskép, – ezt utánozták nálunk is odahaza, e napnyugati szertartást, a nyírségi tanyán, mikor a szomszéd tanítók átjöttek családostól, s ha szegényesebben is ennél az eredeténél, mégiscsak meg-

terült az asztal, s a felnőtteknek kellemes felüdülést, a gyerekeknek mennyei gyönyört ígérve, elkezdődött AZ UZSONNA.

Vékonyarcú, vékonydongájú, kopottas – különösen a két könyök táján ritkult meg ruhája szövete – öregedő férfi ül a sarokban, orra nyergén kiszolgált szemüveg, újságjába mélyed. Olyan óvatosan szopogatja pohárka vörös borát, mint akinek minden csöpp itala, minden harapás étele hónapokkal, évekkel előre pontosan kiszámított; elég egy meggondolatlan mozdulat s máris fölborul a költségvetés. Most értetem meg Balzacot, miért közli aggályos pontossággal hősei évjáradékának összegét: bizony, erre a szegény ördögre rá van írva, hogy tíz centimmal sem költhet többet az előirányozottnál, – s ez a körülmény ugyanúgy meghatározza lelki mozgalmait, mint a Hamletéit anyja és nagybátyja árulása, mint a Raszkolnyikovéit a vén uzsorásnő és unokahúga meggyilkolása.

Kispolgári család, alighanem a szomszédos házak egyikéből: nehézkes, súlyoskezü apa, (bizonyára testi munkával kezdte, ma már aprócska üzeme is lehet,) félig-már-úrihölgy anyja s két hóka, lila-karikás-szemű kamaszfiú; az egyik abban a korban, mikor végképp nem tud mit kezdeni a süvölvény se a kezével, se a lábával, amikor mindent feldönt és mindenbe belebotlik; a másik, a fiatalabb, elragadtatott pillantásokat vet az asztal alá, hanyagul elnyújtott lábán vadonatúj hosszúnadrágjára. Nem derül ki, hogy milyen alkalomból ültek be ide, mert a család nem beszél: némán és konokul bámulnak maguk elé, a zöld folyadékkal telt poharakba.

A szemközi falnál, annak a golyós játék-automatának az asztala, mely Párizs egyetlen hasonló helyéről sem hiányozhat.

Az asztal mindig foglalt. De – csodák csodája – most éppen szabaddá vált. Mellettem tészkelődni kezd egy gitárokkal és csuklyás kabátokkal fölszerelt angol diákcsoport: tanakodnak, játsszanak-e? Korántsem olyan higgadtak, mint a képzeletünkben élő angolok, gyorsan és hevesen vitatkoznak, s máris döntöttek. Csakhogy mire föltápaszkodnak, befordul az ajtón egy felöltös, aktatáskás férfi, a pulthoz siet, azután kabátját, aktatáskáját egy székre dobva, a játékasztal elé lép s játszani kezd. Mindez másodpercek alatt történik, a diákok még vissza sem ültek asztalukhoz, s a mi emberünk számára már elsüllyedt a világ: csak a fémes csillogású, piros-kék-zöld fényeket villantó asztal maradt meg, pokolian csattogó-kattogó golyóival. Játsszik néhány partit, aztán veszi felöltőjét, aktatáskáját és siet tovább. Mire a diákok észbekapnak, már újabb tutó-vendég bökdösi az automatát, megintcsak teljes önfeledtséggel, néhány percre, majd elsiet.

Ez a hivatalnoknép utcára-özönlésének órája. A diákoknak ugyancsak résen kell lenniök, mikor végre elhalásszák az asztalt a fürge franciák elől.

A pult mögött alacsony dobogó-félén – köznapi piedesztálon – a nagykontyú, szőke patronné, örökös harcban a ki-berohanó pincérekkel, s valami olcsó regény fölé hajolva e hajsza szüneteiben.

Kissé elháizódva a fehércarú, hegycsúcsmellű asszonyságtól, a parton, alig-pityókásan, kockajátékot játszik két bársonykabátos, gyanús foglalkozású, talán a művészek céhébe tartozó férfiúval. Tenyerükkel letakart önpohárban – én legalább annak nézem innen a teraszról – forgatják meg a kockákat, azután kiborítják őket a pult pléhlemezére. Felkiáltások és pohárcsengés kísérik a játékot.

S mind e látványok középpontjában, akár az Úr számolya a Louvre nagyhirű, régi képein, a félkör alakú, magas pult, helyi jelképeként a mindenhatóságnak. Mögötte, a mennyezetig érő polcokon, s rajta is, katonás rendbe állított, drágakő-színű üvegekben, a robbanás előtti csönd feszültségével sorakoznak a mámorok.

Saint-Rémybe egy vasárnap délelőtt unalma sodort el bennünket.

Tanakodtunk a boulevard Saint-Michelen, a Metro rácsának dőlve, hová is mehetnénk ebben a ragyogó őszen? Van-e Párizs közelében olyan erdős, kertes kisváros, mint Visegrád, Szentendre, vagy Gödöllő, ugrásnyira a fővárostól, lelhetnénk-e vidéki nyugalomra?

Gondviselő-anya-mosolyú, zömök bácsi lépett hozzánk, mosolya fölött szivar párázslott, feje búbját baszk sapka fődte el, hóna alatt rengeteg L'Humanité dagadozott. Az újság mellé tanácsot is kaptunk tőle. Menjünk Saint-Rémybe, ott találjuk meg leginkább, amit keresünk. Saint-Rémy Párizs egyik külvárosa. Egyórást út, földalattival.

A második félórán már föld fölött száguld a szerelvény, attéle expressz-helyi érdekű-vonatként. Igazán szép tájak rohannak elénk s feszülnek rá az ablaküvegre. Azután sötétrobban, összeomlik a kép s máris jön a következő. Kertes, ligetes, erdős vidéken robogunk át. Haragoskék az ég, haragoszöldek a fák, a pihenő természet derűjében van valami érthetetlen fenyegetés.

Talán csak az én északi szememnek sok ez a fény. Apám jut eszembe, a hangja, mozdulata, ahogy leinti bennem a derűt; „Ej, no, veszteted érzed, gyerek!” Valóban ennyi volna: egy öröm elborulása, megszeppenés gyanútlan ragyogásom miatt, negyven év távolából ez fordul most kifelé? Vagy csakugyan drámai a természet nyugalma?

Ha igen, itt mindent elkövetnek, hogy csökkentsék a dráma feszültségét. Az emberi kéz megnyugtató nyoma fénylik a tájon. Nyesve a fák, a sövények, gondozva minden talpalatnyi hely. A kertekben hosszúszáru, bodrosszirmú, kitenyészített virágok. És a színek! A kertes házak, a villák, a nyári táborok deszkakunyhóinak színei! Ez aztán a nagy emberi játék: beleolvadni a természetbe s fölül is emelkedni rajta. Okkersárga, cinóberpiros, méregzöld, tintakék idézi a gyerekek kifestő-lapjait és a raffináltan primitív művészetek üde-bátor látásmódját. Persze, igen sok múlik a világitáson is: már itt kezd megérteni az ember, – s ha délebbre utazik, gondolom, egyre inkább, – honnan gyűl az a sok fény a mediterrán mesterek képeire?

Megérkezünk. Az a világvége-érzés fog el, ami át szokott suhanni az emberen, ha végállomásra ér. De a Metro-végállomás mellett távolsági autóbuszok várakoznak, egyik-másik már begyújtott motorral: akár azonnal meghosszabbíthatnánk a sínnek egyenesét azzal a képzeletbeli vonallal, amelyen az autóbuszok valamelyike továbbvinne bennünket. Hívogatnak a dombok horpaszára simuló mezők és a látóhatár szélét kék párakkal befelhőző erdők. De legyőzzük a távolság kísértését: maradjunk csak Saint-Rémyben, hiszen már itt is a világ végén vagyunk, mérőegységekben ki sem fejezhető távolságra eddigi életünkötől.

Saint-Rémy szépfekvésű, csinos kisváros, zsalugáteres ablakú házakkal, köcsipkés templomokkal, tornyokkal, toronyórákkal, (ezeknek ütése bensőséges, kiváltképp a főtéren,) fogadókkal, kávéházakkal, vonalrejtvény-szerűen kanyargó utcácskákkal, melyek szőlőskertet, temetődombot, bokrok közt rejtőző, part szélén megtorpanó kis villákat folynak körül.

A szőlődomb fölött repülőgép gyakorlatozik. Egy darabig elnézzük bukfenceit, s a merész ábrákat, amiket az ég nagy, tiszta lapjára ír. Azután lenézünk a városra. Kora délutáni fényben szikráznak a tetők. Az előbb még üres utcák tehéres-szürke csíkjai – az ebéidő szigorú „kijárási tilalmát” szinte csak mi szegtük meg az egész városban – mint papírszeletre firkantott fekete betűk, egymás nyomában tűnnek föl a járókelők. A betűk hosszú sorokká folynak össze és a sorok mind egyirányba haladnak. Valóságos népvándorlás hullámszik az utcákon.

Leereszskedünk a dombról s elvegyülünk a zsbongó, nevető, kiáltozó, füttyentgető tömegben. Már sodor is bennünket, mint folyó a vízcsöppet, lavina a hópolyhet. Vonulunk Saint-Rémy utcáin, a sugarakkal áttört kéktinta-beláthatatlan-tenger ég alatt, az okkersárga, cinóberpiros, méregzöld kerti házak között, hollalázunk és ne-

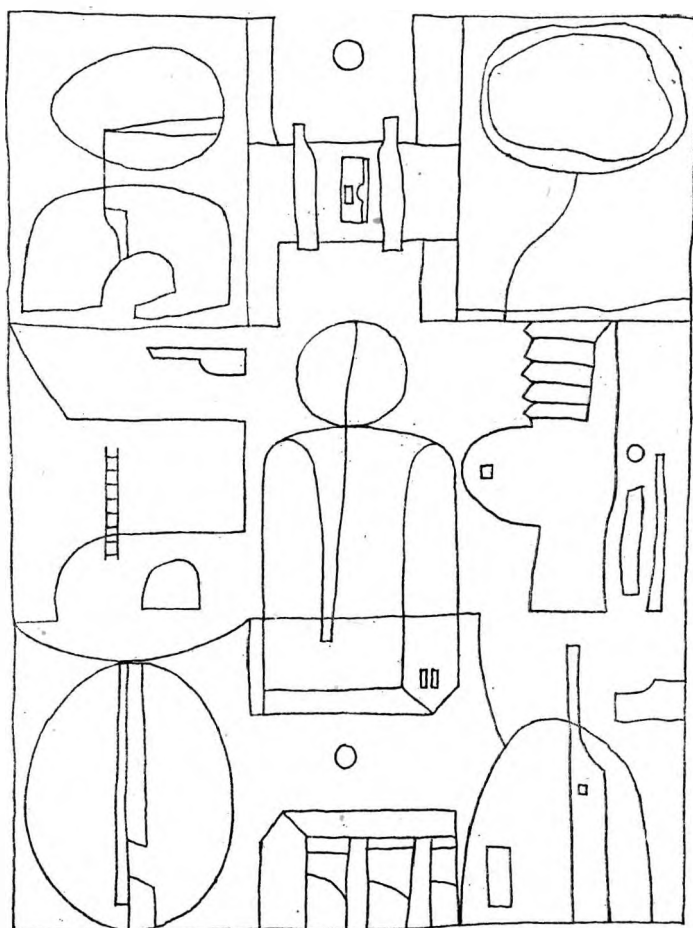
kell az öreget különcknek tartani. A francia horgászok, amennyire megfigyelhettem, általában így bánnak a hallal.)

Ha van a horgászatnak védőszentje, bizonyára haját tépi ezen az esteledő vasárnapon. Nemcsak a „pozitív” fohászok nagy száma és hevesége miatt. Hanem mert két nemkülönbben heves „negatív” fohász is ostromolja, azért könyörögve, hogy legalább most az egyszer ne hallgasson a „pozitív” fohászokra.

A „negatív” fohászok hullámai gyöngülnek; a fohászokdók távolodnak a tótól és közelednek a Metró-állomáshoz.

Később az egyelőre föld fölött száguldó földalatti világító orrával az éjszakába tűródik; a hullámok összezavarodnak, meg is szűnnek.

Szép nap volt, emlékezetes nap volt, de úgy eltárasztott bennünket, hogy végül már a halak életéért sem tudtunk könyörögni.

Knosztáz

67.10.2.

FRANCIA KRÓNIKA

AZ OMNIBUSZ-SZÍVŰ PÁRIZS

Érdeklődéssel, sőt – talán nem fog túlzásként hatni – izgalommal vettem kézbe Ady Összes prózai művei VIII. kötetét (Akadémiai kiadó, 1968), amely kedvenc újságíróm 1906–1907-es cikkeit tartalmazza.

Nem mintha a legjelentősebbeket nem ismertem volna! Szinte bibliám volt eddig is az egyik legjobb régi válogatás, amely *A tegnapi Páris* címmel jelent meg – hogy pontosan, mikor, nem tudom – a Bolyai Akadémia kiadásában. Ez is körülbelül a fenti periódusban született cikkeket gyűjtötte össze, de persze, csak a legjelesebbeket.

1913 elején ez a híradás jelent meg a *Nyugat* hasábjain:

„... rövid idő múlva jelenik meg Ady Endrének *A tegnapi Páris* című könyve, mely régibb naplószerű párisi följegyzéseket fog össze.” De a mű a költő életében nem látott napvilágot, pedig Ady maga is szívügyének tekintette, mert – mint Földessy Gyula megírta – akkor is azt mondta cikkeiről: „ma is nagyon szeretem őket”. Én is! Az imént említettem, hogy kedvenc újságíróm... Tudom, sokan ma ezt szinte szentségtörésnek tartják. A század eleje óta az újdondász-mesterség árfolyama meg lehetősen lanya. Néhány évvel ezelőtt sokat disputáltak irodalmi sajtónkban, sőt az Írószövetség is vitát szentelt annak a kérdésnek, hogy miért nem közírók az írók, miért nem írnak a lapokba, úgy mint hajdanán mindenki: Ady, Krúdy, Móricz, Kosztolányi, Heltai stb. Emlékszem, mit jelentett nekem, milyen ünnepem volt, mikor kamaszfővel belemélyedtem a *Pesti Napló* egy-egy vasárnapi számába, melyben mindig volt egy-egy Karinthy-, Móricz-, Bálint György-cikk, és sok más irodalmi „anyag” (ahogyan ma mondják – sajnos...). Aztán, ami jómagamat illeti, mindig szerettem a hírlapírást, a frissiséget, azt, hogy az ember a világ útőerén tarthatja a kezét. Párizsban, ahol évekig magyar és francia lapok tördelő szerkesztője voltam, kedveltem az ólomszagot, a tördelés architektúrájának nemes izgalmát.

Lehet, hogy némi nosztalgia is keveredik soraimba, hiszen maga Ady is ezt írta Nizzából a *Budapesti Naplónak*, *Clemenceau és az újságírók* című cikkében (1906. nov. 4-én, megjelent nov. 11-én): „Szélhámosok és lelki koldusok bizony ellepték ezt a mi pályánkat egy kicsit, de még mindig nemes emberek céhe ez. Annyi a bolondos, a nagy, a derék, a jó, a naiv emberek száma itt, mint sehol.”

Mindenesetre tény, hogy az írói és hírlapírói pálya, mely hajdan szimbiózisban élt, ma – ritka kivételtől eltekintve – külön világ. Ennek persze mély társadalmi és politikai okai vannak. Nem kívánok belemenni elemzésükbe. Tény, hogy a személyi kultusz és a dogmatizmus évei igazán nem kedveztek a közírói tevékenységnek, még ha Révai elítélte is – legalábbis elvben – a „szintelen és szagtalan” írásokat. Emlékszem, hány színes jelzőm, hány szokatlanabb határozószó került a merev szerkesztők ízirtó, szinnyakazó guillotine-ja alá! Sohasem tudtam ugyanis belenyugodni abba, hogy a szocializmust az unalommal, a politikai meggyőződés kifejtését a tibeti imamalommal párosítsák. Szerény véleményem szerint a szocializmus az emberiség legmerészebb, legszárnyalóbb, legizgalmasabb kalandja, melyről igazán kár volt évtizedeken át (és bizonyos mértékig még sajnos ma is!) vértelen pennával, olyan visszafogott féltékenységgel, olyan színvakon írni, mint ahogyan újságíróink (persze, nem mindig önhibájukból) évekig írtak.olyannyira, hogy a ma induló ifjak el sem tudják már képzelni, milyen a színes, szenvedélyes, eleven sajtó. Ha tőlem függne az újságírónevelés, én elsősorban és mindenekelőtt az egyik legszínesebb tollú, legszenvede-

lyesebb és egyúttal a legőszintébben forradalmi meggyőződésű hírlapíró, vagyis Ady iskolájába küldeném a pályakezdő gyakornokokat.

Azt írtam az imént, hogy *A tegnapi Párizs* szinte a bibliám volt. Igen, az. Meg kincsebányám, ahonnan kedvemre idézhettem saját tanulmányaimba, előszavaimba, cikkeimbe Ady szívérványos sorait, meghökkentő jelzőit – ezeket ugyanis nem merték a félenk szerkesztők kihúzni. (Persze, ha csak idézőjelet használtam, s nem neveztem meg a forrást, akkor bizony megtették; így például számtalanszor kihúzták cikkeimből az egyik híres Ady-versből kölcsönzött „óság-tartó” kifejezést, pedig milyen kitűnően csattant a maradiság hátán...)

Am ez a most kezemben lévő 40 éves kötet sokkal több írást idéz, mint az említett *A tegnapi Párizs*. A századeleji Párizsnak nincs még egy ilyen gazdag, ilyen színpompás magyar krónikája! A már ismert írásokon kívül nagy gyönyörűséggel fedeztem fel a sok-sok ismeretlen gyöngyszemet. Például az 1906 végi *Párizs és görögjei* című cikket, amely igazi adys lendülettel és telitalálattal kezdődik: „Páriz, ez a mindenkit ölelő, omnibusz-szívű Párizs...” Meglepően merész hasonlat! Mintha már nem is a szimbolistának elkönyvelt Ady tolla alatt született volna, hanem a szürrealista Déry vagy Illyés találta volna ki. Ez már nem Baudelaire-re, Verlaine-re vagy Samainre emlékeztet, hanem arra a Lautréamont-ra, kit a magyarok közül Ady fedezett fel, mégpedig 1906-os Gauguin-cikkében, ahol azt mondta róla: „Körülbelül ő írta a világ legkülönösebb cikkeit. Egészen bizonyos, hogy örült volt, de azt még nem döntötték el, hogy nagyobb bolond lett volna-e mint zseni”. Roppant érdekes filológiai kérdés volna megtudni, vajon mennyire ismerte Ady a század elején Isidore Ducasse-t (Lautréamont igazi neve), a szürrealisták előfutárát. A kitűnően szerkesztett és jegyzetelt könyv sajnos nem felel erre, és valószínű, hogy már sohasem fogjuk megtudni, mi volt a helyzet. Köztudott, hogy az újságíró Ady elsősorban a francia lapokból merített. Igenám, de az akkori napisajtó nem írt Lautréamont-ról, úgyhogy valószínűleg valamelyik kései szimbolista folyóiratból ismerhette meg a nevét, talán a *Plume*-ből, vagy a Paul Fort szerkesztette *Vers et Prose*-ből. Mindenesetre tény, hogy a „felületes” hírlapíró ezúttal is, e téren is szemfülesebbnek bizonyult, mint sok szakállas kortársa. Ő már 1906-ban felfigyel a titokzatos váteszre, kinek – legalábbis kötetben – az első magyarra fordított verse csak 1958-ban jelent meg! (A Somlyó-féle *Francia költők antológiája* c. válogatásban.) Szerb Antal még 1941-es világirodalmában sem említi; Babits, igaz, kitér rá 1936-ban, de tévesen, mert azt hitte, hogy *A Maldoror énekei* című Lautréamont-kötet a porosz-francia háború után született, pedig már 1868-ban, tehát két évvel korábban megjelent. Mellesleg Babits sem ismerte személyesen műveit, mert nagyszerű művében, *Az európai irodalom történeté*-ben, tulajdonképpen csak az 1927-es Benedek-féle *Irodalmi Lexikon* adatait variálja arról az irodalmi szempontból forradalmi poétáról, akit egyébként az Új Magyar Lexikon meg sem említ...

A vaskos kötetben örömmel láttam viszont az irodalmi vonatkozású remek kis portrékat Lotiról, Gauguinről, a Goncourt-díj sorsáról, Barréről, a sok France vonatkozású részt, a Zolát érintő sorokat stb. Szinte zsolozsmaszerűen izleltem újra az ilyen sorokat: „Szívekbe síró versek” (Verlaine); „Muzsikás álmok alélt, mámoros, önkínjaitól összetörött költője” (szintén Verlaine); „A nagy kritikusok a bendőjében gázolnak” (Gauguin); „Az istenien nagyszerű ember” (France); „Egy pap, egy márk, egy pap, egy márk. Így szokás és így illem ez ma e kupolás kriptában” (az Akadémiáról); „A fáradt, fonnyadt francia bourgeoisie imádja az egészséges barbárságot és exotikumot” (Loti); „Az én Párisom a legemberibb minden városok között. Hamis kacajú, álcás, gonosz, bús város. Csak éppen mámorosabb és cifrább a többinél” („Kőborlások Páris körül”); „Willy a maga disznó módján gyöngéd, álmódó művész, sőt költő” („Willy és Colette”).

Köszönet ezért a tüzetes műgonddal, tárgyyszerető alaposággal és szorgalmas utánjárással (ebben Párizs is benne van!), szerkesztett kötetért a sajtó alá rendező Vezér Erzsébetnek és az Ady-hagyományokat tudósan őrző Kovalovszky Miklósnak.

De hogy legyen egy kis kritikai megjegyzés is elismerő soraimban: amint az egyik korábbi kötetben a gondos jegyzetelők nem tudták kideríteni, hogy ki volt Eugène Le Roy (pedig akkor már megjelent magyarul is híres parasztrengénye: *A rebellis*), a Taxil haláláról írt Ady-cikkben szereplő Diana Vaughanra most azt mondja a jegyzet: „nem sikerült közelebbit megtudni róla”. Elismerem, hogy ez sokkal nehezebb feladat, mint a parasztíró esete. Nos, ez az amerikai eredetű gépirónő a szélhámos Taxil nevű hol klerikális, hol antiklerikális publicista kérésére pénzért eljátszotta a sátánkodó szabadkőművesnő szerepét. Három olasz páholy tiszteletbeli tagul választotta. Egyébként fényképéről ítélve csinos, magashomlokú, férfias megjelenésű nő volt.

ÍRÓSZÖVETSÉG

A tavaszi francia felfordulásról, vagy – ahogyan a franciák nevezik többek közt – „kis forradalomról” sajtónk elég bőven beszámolt a helyszíni tudósítások és egyéb jelentések alapján. Volt azonban a sokrétű, bonyolult eseményeknek egy oldala, melyről – ha nem tévedek – nem esett szó.

Ez az *Union des écrivains* nevű szövetség megalapítása. Május 21-én mintegy tucatnyi író elfoglalta a Massa Palotát, a Montparnasse határán, a Csillagvizsgáló Intézet kertjében. Miért esett a választásuk erre a „falusi” kastélyra? Az *Hôtel de Massa* „vándorépület”: eredetileg a Champs-Élysées-n állt. 1784-ben épült és Richelieu herceg lakott benne, majd egy gróf, aki csodálatos estélyeket rendezett a császár tiszteletére. Későbbi tulajdonosáról, Massa hercegről nevezték el. Ez volt 1927-ben az utolsó „vidékiek kastély” a fényes, nagyvilági és világvárosi sugárúton. 1928-ban szétbontották és köveit átvitték a csillagda kertjébe, hol újra felépítették. Ekkor lett a *Société des Gens de Lettres* nevű írói érdekvédelmi társaság székhelye.

Májusban tehát vörös és fekete zászlók lengtek ezen a hercegi palotán is. A társalgóban szakállas próféták vitatkoztak éjszakákon át. Aztán, június 7-én, az ódon és elaggott társaság székházában megalakult a fenti, kihívó nevű írószövetség (azért vette fel ezt a „provokatív” nevet, mert a franciák a szocialista országokban működő írószövetségek nevét szokták az *Union des écrivains* kifejezéssel fordítani). Az Irodalmár Társaság tudomásul vette a *fait accompli*-t és átengedte néhány helyiségét a turbulens íróknak. Mousset, a *Société des Gens de Lettres* volt elnöke, ezt részben azzal indokolta, hogy a lázadók jó, hasznos és főleg ingyenes reklámot nyújtottak a régi intézménynek.

Az alapító tagok közt van a nálunk is jól ismert Michel Butor, az „új regény” egyik legtehetségesebb művelője; Alain Jouffroy, a szürrealizmussal rokonszenvező tehetséges fiatal poéta; Marguerite Duras; Jean Cassou, a Modern Művészetek Múzeumának nyugdíjas igazgatója, az Ellenállás kitűnő költője és írója; Aimé Césaire, a *négritude* világhírű költője; Dobzinsky; Frénaud; Guillevic; Raymond Jean, akinek most jelent meg *Trópusi zápor* című vietnami tárgyú kötete nálunk; Maurice Nadeau, az egyik legtekintélyesebb baloldali kritikus; Georges Pérec, akinek *A dolgok* című kötete megjelent a Modern Könyvtárban (nemsokára jön egy másik); a Goncourt-díjas Mandiargues; Sartre és Weingarten, a *Nyár* nagysikerű szerzője. A nők közül megemlítem Colette Audry nevét, akinek első magyarra fordított regénye most jelenik meg; továbbá Beauvoir; Duras, Clara Malraux (a miniszter első felesége). Christiane Rochefort (most jelenik meg először magyarul egyik regénye: *Házasság párizsi módra*); végül Sarraute.

Jó, de mit is akartak a lázadó írók? Erről Butor és társai adtak nyilatkozatot a *Le Monde*-nak. Elsősorban és az irodalmi élet mikrokozmoszában követni akarták a diákok és munkások mozgalmát. Úgy tetszett nekik, ezúttal nem elég ismét csak egy aláírást biggyeszteni egy nyilatkozat vagy petíció alá. A Massa Palotát jelképes jelentősége miatt választották. Butor kijelentette, hogy az Írószövetség nem kíván vetélytársa lenni a meglévő íróegyesületeknek (ez elsősorban az Ellenállásban alakult Co-

mité National des Écrivains-re vonatkozik, hiszen az Országos Íróbizottságnak többen tagjai az új szövetség alapítói közül). Egyébként az írók nemcsak a diákokat és a munkásokat követték: a többi értelmiségi is megszállta a székházait (zenészek, filmek, színészek, építészek). Néhány nap alatt százötvenen csatlakoztak a szövetséghez. A lázadók egy másik képviselője, Jean-Pierre Faye regényíró kijelentette, hogy a palota elfoglalásának szándékosan adtak olyan jelleget, ami a régi orosz futuristák tevékenységét idézte. Mellesleg Faye emlékeztetett rá, hogy a moszkvai írószövetség székháza is egy régi palota, melyről, mint a Rosztov familia palotájáról szó esik a *Háború és béke*-ben is. Az alapítók ki akarják tépni az írókat elszigeteltségükből, össze akarják hozni őket egymással és olvasóikkal. Elsőnek a nyomdászokkal és korrektorokkal találkoztak, nemcsak társadalmi és eszmei okokból, hanem szakmaiakból is, mert velük kívánják megreformálni a könyvgyártást. Az új műszaki eljárások szédítő távlatokat nyitnak meg a szerzők előtt, de ezeket még nem tudják kihasználni, mert a nyomdászoktól elválasztja őket a kiadói és terjesztői apparátus bürokratikus és kommerciális rendszere.

Az új írószövetség legelső céljai közt szerepel egy szakmai és egy ideológiai bizottság felállítása: a szakmai bizottság három albizottságot választott. Az első az írói státusz kidolgozásával, a második a szomszéd szakmai kategóriákkal (könyvkereskedők, kiadók, nyomdák), a harmadik pedig a kiadás és terjesztés megújításával foglalkozik. Az ideológiai bizottság átfogó eszmei viták szintere kíván lenni, beleértve az időszerű politikai polémákat is.

Az Írószövetség ki akarja vinni a szerződéskötés reformját. Butorék szerint a francia szerződéskötési eljárás sok más országban törvénytelennek minősülne, ugyanis a francia kiadó a megjelent mű minden más felhasználásából eredő (fordítás, filmrevitel, TV, stb.) hasznot bezsebel (50%-a erejéig). Ugyancsak harcol a szövetség az ún. opció eltörléséért, amely jog évekre kiszolgáltatja az írókat a kiadóknak, akiknél első művüket publikálják.

Lándzsát tör a szövetség a cenzúra ellen is. Ez bizonyára meglepi a magyar olvasót, aki úgy tudja, hogy a klasszikus polgári demokrácia hazájában ilyesminek még az árnyéka sem létezik! Butorék szerint azonban van: bizonyos, ún. „erkölcstelen” könyveket nem szabad kirakatba tenni, s ha egy kiadót egy esztendő leforgása alatt két ízben köteleznek a hatóságok erre a „tapintatra”, ettől kezdve *minden művét* előzetesen kell engedélyeztetnie. A moralizáló cenzúra tulajdonképpen politikai cenzúrát leplez – legalábbis Butorék szerint.

Az Írószövetség megkérdőjelezi, vagy ahogyan a divatos francia kifejezés mondja: kontestálja az egész irodalmi rendszert. Mivel az írók elsőprő többsége nem tud megélni az írásból, javarészt más foglalkozásuk is van. Nevezetesen lektorok vagy kritikusok. Így aztán ugyanazok írnak, választják ki és bírálják meg a könyveket, vagyis: az írók az íróknak írnak. Butorék fel akarják robbantani ezt a zárt rendszert. Jouffroy például azt javasolta (azt hiszem, ilyesmiről nálunk is volt már szó), hogy egyes folyóiratok nyissanak rovatot, ahol a kritikusok a kiadók által visszautasított kéziratokról írhatnak – ami nem is olyan képtelen ötlet, ha meggondoljuk, hogy első nekifutásra sok remekművet is elutasítottak: például Proust nagy regényfolyamatát (nem is akármilyen, hanem Gide...).

Az Írószövetség elsősorban kritikai tevékenységet kíván folytatni, de taktikai politikát nem. Jouffroy szerint: „Közös célunk a szocializmus, de nem óhajtjuk eldönteni, hogy melyek azok a különböző forradalmi módszerek, amelyek lehetővé teszik megvalósítását.”

Kíváncsian várjuk, mi lesz ebből a tavaszi lángolásból, ebből a sok épkezláb elképzelést, de regényes naivságot is sodró lelkesedésből. Én, személy szerint, szkeptikus vagyok. Nem hiszem, hogy a társadalmi szerkezet megváltoztatása nélkül meg lehessen reformálni (pláne forradalmasítani, mint ők akarják) az ún. „irodalmi rendet”. Mi, a saját gyakorlatunkból tudjuk, hogy ez még a szocializmus alapjainak lerakása után sem könnyű...

Nem szeretem a superlativusokat, de Marcel Duchamp esetében meg merem kockáztatni azt az, egyesek szemében talán merésznek ható állítást, hogy ő volt a XX. század legnagyobb újító képzőművésze. Már hallom is a felhördülők táborának egyetemes kitérését: és Picasso, és Klee, és Kandinszkij, és X. Y.? Nos, nem! Duchamp nem volt olyan nagy művész, olyan zseni az alkotásban, mint a fentiek, de a rombolásban, az újításban, a szentségtörésben eredetibb és bátrabb volt náluk is, s ha akart volna, kitűnő kubista piktör lehetett volna belőle, mert minden művészi adottsága megvolt hozzá (ellentétben egyes modernkedő blöffölőkkel: tudott rajzolni és szerkeszteni).

A Párizstól nyugatra fekvő előkelő Neuilly elővárosban hunyt el, 1968 október 2-án, 81 esztendősen korábban az a művész, aki évtizedekkel megelőzte korát, és már a tizedes években mindent, hangsúlyozom *mindent* kiöltött a polgárpukkasztásra, minden olyan *up to date* vaskalappuhító, szakállrángató képzőművészeti ötletet elsütött, amelyekről a mai fiatalok azt hiszik, hogy csak néhány éve puffogatják őket a pop' art, meg az op' art, meg a nem tudom milyen art hívei...

Duchamp „terhelt” családból született. Ezen nem valami elmezavar-örökséget kell érteni, hanem azt, hogy mind a három Duchamp-fiú tehetséges művész lett. A legismertebb Gaston, aki Jacques Villon álnéven (a *Nagy Testamentum* szerzője volt a kedvenc költője) a kubizmus egyik jeles harcosa lett; ő alapította meg a híres *Arany-metszet* csoportot. Raymond-ból pedig szobrász lett, s ő is a kubizmus követőjeként működött. Marcel volt a legfiatalabb. Ő 1904-ben az ódon elveket valló Julian Akadémián tanult, de ennek ellenére – ahogyan a Mario de Micheli *Az avantgardizmus* című remek művéhez fűzött gyenge jegyzetek írója mondja róla: „több modern irányzat részvevője” (!) lett.

Alighanem a futuristák lázadása volt az első, mely tartós hatást gyakorolt rá. Marinettiék kiáltványának 1909-es közzététele után nemcsak a futurista képek, hanem – s ezt azóta sokan elfelejtették – a futurista tárgyak is szaporodni kezdtek. Párizsban megnyílt Jules Manicave futurista vendéglője, hol a főúr apró tengeri rákokkal töltött békát meg marhavérben főtt, málnaszörppel leöntött burgonyapürében felszolgált ételeket javasolt a vendégeknek, akik futurista kalapot és ékszer viseltek... A „kész tárgyak” illetén megjelenése, vagy betörése a művészetbe azért jelentős, mert egybeesik a *collage* elterjedésével (voltaképp ez is kész tárgyak művészi, vagy jobban mondva a hagyományos művészetet tagadó felhasználása), és rányomja bélyegét Duchamp, s a XX. század egész művészeti forradalmára. Később Duchamp, miután a katonaságtól kiszuperálták és Amerikába ment, éppen a *ready made*, vagyis készre csinált tárgyakkal forradalmasította a képzőművészetet: minden jó volt neki, hogy „műtárgy” legyen belőle, vécé-csésze, fogas, sörösláda, biciklikerek, vagy egyszer például egy éjjeliedény, amelyet *Forrás* címmel állított ki. A XX. századi képzőművészeti megújulásnak, vagy mondhatnám azt is: megbotránkoztatásnak legnagyobb seregszemléje mindmáig az a new-yorki kiállítás volt, amelyet 1913 elején az Armory épületében rendeztek. Ez az *Armory Show* 2000 forradalmi alkotást mutatott be, melyeket olyan nevek szignáltak, mint Toulouse-Lautrec, Van Gogh, a vámos Rousseau, Francis Picabia, Dufy. Ám a legizgalmasabb alkotás Marcel Duchamp 1912-ben festett *Lépcsőn lemenő akt* című futurista-kubista képe lett. Százhuszezer amerikai vonult el előtte, javarészt dühös megrökönyödéssel. Az ötletet tulajdonképpen a mozgófényképezés adta, illetve Jules Marey francia orvos kísérletei, aki elsőnek vezette be a grafikai ábrázolást az élettani jelenségek megismerésére. Duchamp meztelen nője egy ilyen mozgó kép: ugyanannak a nőnek különböző mozgásfázisait láthatjuk egy-egy grádicson. A kubisztikus testforma + a mozgásábrázolás egyszerre ad életet és elvont erőt az aktnak, amely az elevenség és a gépiesség dialektikájára épülő ellentét művészi megvalósulása. Ha tetszik nevetséges, amint bergsoni értelemben nevet-

tető minden, ami egyszerre emberi és gépi. Ugyanakkor azonban impozáns, lenyűgöző, félelmetes alkotás. Duchamp 1913-ban egyszerre világhírű lett, de le se köpve világhírét, nem törődött a festészeti sikerrel, francia órákból élt, szabad idejében pedig sakkozott. (Egész életét végigsakkozta. René Clair híres avangardista kisfilmjében, az 1924-es *Felvonásköz*-ben, amelynek forgatókönyvét Picabia írta, s zenéjét Satie szerezte, látható amint Man Ray-vel, a híres amerikai fényképésszel sakkozik... egy háztetőn.)

Duchamp Amerikában jó pajtása lett egy másik nagy újitónak, a kubai származású Picabianak, akit a francia kormány Kubába küldött melaszot beszerezni. Duchamp, Man Ray és Picabia körül alakult ki – még a zürichi Voltaire kabarében történetek előtt – az első dadaista központ. Duchamp Amerikában dolgozott 1915-től 1923-ig (nyolc éves munkája után sem fejezte be végleg – mégpedig szándékosan, mert a „befejezetlenség” volt az egyik művészi eszménye) egyik leghíresebb művén, *A Menyasszony, akit éppen aggregények meztelenítenek le* című alkotmányon, amely a világ egyik legkülönösebb képzőművészeti megvalósítása. Ezen a futurista, kubista, dadaista hatásokon kívül már a szürrealizmus befolyása is érvényesült – bár Duchamp sohasem csatlakozott egyik iskolához sem. A hatalmas, oltárkép nagyságú mű, színes templomi üvegfestményre emlékeztet. Üvegre van pingálva. A festmény vonalait hátul, az üvegre ragasztott ezüstpapír domborítja ki. A kép erotikus-szimbolikus-mechanikus labirintus. Az egyszerű néző órákig sem ismeri ki magát benne (ma a philadelphiai múzeumban őrzik). Három részre oszlik: I. Aggregények birodalma; II. Menyasszonymotor; III. Lemeztelenítés. Az egész csupa jelkép. Nincs helyem felsorolni az óriási szimbólum-arsenált, csak azt említem, hogy az aggregénysorsot kilenc, dróton lógó, egyenruhaszerű tömlő jelzi (pap, kifutó, csendőr, vértés, gyászhuszár stb.); hogy a menyasszony is gépszerű képződmény, s ugyancsak a levegőben lóg. Míg azonban az aggregénymasina csupa érdes szögletesség, a darázsderekű aramotor merő lebegő simaság, kacérság, amely érzékenyen fogja fel az első részből áradó him-vágyat...

Aragon *A kihívás a festészethez* című híres 1930-as írásában (amelyet épp most fordított), amelyben ugyan főleg a *collage*-zal foglalkozik, kitért Duchamp-ra is. Eredeti fejtegetései végén ugyanis felrója festő-forradalmár barátainak, hogy nem elég következetesek. Felsorolja Tanguy, Max Ernst, Man Ray, Miró, Arp, Malkine technikai gyengeségeit, illetve hiányosságait és megjegyzi, hogy „Még Marcel Duchamp-nak is fel lehet róni, hogy csak ő hagyta abba a festést, s nem bírta rá a többieket is”. Duchamp ugyanis éppen akkor, tehát a húszas évek végén, s még aránylag elég fiatalon, felhagyott a hagyományos festői tevékenységgel, s csak a mozgás és a fény kapcsolataira alapozott kísérleteinek szentelte idejét (a sakkon kívül). S minthogy nyolc évtizedet élt, megérte, hogy az ifjú titánok megint „feltalálták” mindazt, amit ő évtizedekkel azelőtt megalkotott, de ami – mint az oly sokszor meg-esett a művészettörténetben – feledésbe ment.

Még csak azt jegyzem meg, hogy magyar kapcsolata is voltak: 1936-ban aláírta Tamkó Sirató Károly párizsi dimenzionista kiáltványát Arp, Delauney, Kandinszkij, Picabia társaságában (hogy csak a legismertebbeket említsem). Át is adott néhány rotoreliefnek nevezett forgólemezt a *Papírember* költőjének, amelyeket tavaly a Szépművészeti Múzeum Francia Grafikai Kiállításán láthattunk. Duchamp a szállodájában kereste fel a magyar avant-garde párizsi követét, gratulált a dimenzionizmushoz és ott helyben aláírta a manifesztumot, majd átadta a Tamkó Siratónak a dedikált rotorelief mappát, s néhány fényképet kinetikus és optikus találmányairól, amelyek a mozgást, sőt a forgást vezették be a képzőművészetbe. Joggal írja róla Tamkó – sajnos még kiadatlan visszaemlékezéseiben –, hogy Duchamp „minden alkotása úttörés, új eszközök, új eljárások, új módszerek kipróbálása és bevezetése a művészet új forma- és alkotásvilágába”. Legeslegvégül: Vasarely művészete el sem képzelhető Duchamp nélkül.

Riportot olvasok a *Paris-Match*-ban: *A kopasz énekesnő* túljutott a 4000. előadáson! Persze, azért nem kell hasraesni. Kiszámoltam, hogy ez a négyezer előadás nem jelent többet kb. 300 000 nézőnél, ami persze nem is olyan veszélyes, ha összehasonlítjuk a 2000 férőhelyes *Châtelet* operettjeivel, vagy valamelyik bulvárszínház sikereivel, például a szintén kb. négyezerszer játszott André Roussin-komédiával (*A kis kunyhó*), amelyet legalább tízszer annyian néztek meg. Ionesco bohózatát ugyanis a legpiszkosabb és legkisebb párizsi színház tartja műsoron.

1950-ben elmentem a Diáknegyed egyik piciny színházába, az azóta mozivá vedlett *Noctambules* nevűbe Szent Mihály útja mellett, és megnéztem a kis haladó teátrumban Katajev *A kör négyyszögesítése* című szatiráját, amely az egyetlen szovjet darab volt, amelyet nálunk is bemutattak a felszabadulás előtt (1931). Ugyanez év novemberében tűzte a műsorára ez a színház az első Franciaországban bemutatott Brecht-művet (ha nem számítjuk a Batyék által még 1930-ban színre hozott *Koldusoperát*), azt *A kivétel és a szabály* címűt, amit én csak sokkal később, itthon, a Színművészeti Főiskola egyik vizsgaelőadásán láttam. Brecht darabja mellett egy ismeretlen szerző komédiája szerepelt: *A kopasz énekesnő*, melyet a közönség messze elkerült és a kritika alaposan helybenhagyott. Csupán Jacques Lemarchand, a *Figaro littéraire* kitűnő színbírálója és Raymond Queneau ismerte fel a román-francia szerző írásában az oroszlánkörmök nyomait...

En csak 1959-ben, a kis Huchette Színházban láttam, amely 1957-ben újította fel, a Quartier Latin legrégibb háztömbjeinek egyik többszáz esztendőes épületében, a macskaszagú, csigalépcsős, korhadt és rozoga hodályban, ahol a nyolcvan férőhelyes színházacskában csak egyetlen közös, fűtetlen öltözőhelyiség áll a színészek rendelkezésére. Azt hiszem, érdekes, hogy az „ultramodern” színház világraszóló ostroma innen, ebből a szűk és ódon utcából indult, ahol 1795-ben Bonaparte lakott, s ahonnan a magyar vonatkozású *Halászó macska utcája* nyílik (de ugyan ki emlékszik ma már nálunk Földes Jolán 1936-os világsikerű regényére?). Azóta meghódította a világot: játszották Londonban, Braziliában, Bázelen, Kölnben, Belgrádban, Tokióban és még vagy húsz városban, legalább tizenöt nyelven.

A nagy párizsi képeslap most elmeséli, hogy a roppant „blikfangos”, híres cím, amely valósággal az abszurd dráma jelképe lett (bár, szerintem, az igazán képtelen cím az lenne, hogy *A néma énekesnő*) nem Ionesco műve, hanem egy *lapsus linguae* eredménye: az egyik próbán egy színész *cantatrice blonde* helyett *cantatrice chauve*-ot mondott. Nos, a bulvár képeslap nem egészen pontos. Ionesco, aki 1938-ban azzal érkezett Párizsba román ösztöndíjjal, hogy megírja *A halál a modern költészetben* című szakdolgozatát (ez egyébként sohasem készült el...), a negyvenes évek végén könyvelőként tengődött és meg akart tanulni angolul. Vett egy népszerű angol nyelv-könyvet. De nem sikerült belőle elsajátítania Shakespeare nyelvét. Viszont megtanulta, hogy milyen bambák a nyelvkönyvek példamondatai, sőt – és így született meg az igazi, mai Ionesco – nemcsak a nyelvkönyvek mondatai, hanem általában az emberek mindennapi közbeszédében szereplő semmitmondó, szokványos, ál-bölcs mondatok.

1948-ban írta meg a kis paródiát. Először *L'Anglais sans peine* (*Tanuljunk könnyen angolul*), majd *L'Heure anglaise* (*Az angol óra*) volt a címe, de az egyik próba során Henri-Jacques Huet, a tűzoltó alakítójának megbotlott a nyelve és *institutrice blonde* (tehát nem is volt szó énekesnőről, hanem tanítónőről!) helyett *cantatrice chauve*-ot mondott. (Ezt maga a szerző meséli el a *Cahiers de Saisons* című folyóirat egyik 1959-es számában.) Ionesco felkiáltott a nézőtérrel: „Ez lesz jó címnek!”

Nem akarom túlozni a véletlen szerepét a művészetben, bár kétségtelen, hogy nagy. Ezúttal azt hiszem óriási. Bizonyos, hogy *A székek* szerzője Queneau *Stílusgyakorlatok*-ja nyomán valóban csúfondárosan és tehetségesen öltögeti nyelvét a mézes-mázos társasági illemkódexre, a szemforgató udvariasság bárgyú szertartásaira, a szócséplő nagyképűsége, az elnyűtt frázisok ürességére, a kis- és nyárspolgári si-

várságra – mégis úgy vélem, hogy a remek kis komédia minden képzeletet felülmúló világsikerét, legalábbis részben, a címének köszönheti. Ma már Ionesco a kaszszasiker hőmérőjével mérve rögtön Achard, Anouilh, Montherlant, Roussin után következik és néha három párizsi színházban is játsszák egyszerre. Angolul nem sikerült megtanulnia, de *színházul* igen.

KÖNYVEKRŐL RÖVIDEN

Nagyon szép, a tárgyhöz illően csinos és izléses köntösben (Szántó Tibor érdeme) adta ki az Európa Michel Butor eredetileg 1963-ban megjelent *A velencei Szent Márk leírása* című igényes, de kissé fárasztó művét, amely egyszerre igazolja az „új regény” lehetőségeit és csődjét. A roppant ügyes, ötletes és tehetséges Butor, akinek *A módosulás* című regénye a *nouveau roman* talán legjobb alkotása, ezúttal a fényképezőgéppel, illetve a filmfelvételgéppel és a magnetofonnal meg a Baedekerrel kel reménytelen versenyre. Egyszerre kívánja visszaadni a híres templom építészeti érdekességeit, a látogatók zsibongó, többnyelvű beszédfoszlányait, a velencei színeket és szagokat, a még sok mindent, vagyis a teljes valóságot. Az írás, jobban mondva a *leírás* azonban túl statikus eszköz ahhoz, semhogy ez a rokonszenves és nemes kísérlet igazán sikerülhessen. (A kitűnő fordítás Réz Pál tehetségét dicséri.)

A Modern Könyvtár 141. köteteként jelent meg L. M. G. Le Clézio *A láz* című novelláskötete, Rónay György ügyes fordításában. A magyar közönség a *Nagyvilág*-ból és két antológiából már megismerkedhetett három Le Clézio-elbeszéléssel, s megállapíthatta, hogy minden kétséget kizáróan a legújabb francia írógeneráció egyik, ha nem a legtehetségesebb tagjával áll szemben, akinek írásai az egész modern nyugati irodalom kvintesszenciáját nyújtják, formai szempontból pedig művészete a régebbi és újabb izmusok tökéletes párlata (de az ifjú titán tehetségéből új leleményekre is futja).

Colette Audry Médicis-díjas regénye, *A türdőkád mögött* címmel a Magvető igényes Világkönyvtárában jelent meg. Simone de Beauvoir barátnője, politikai szövetségestársa, ügyes tollal túrkál egy látszólagos kutyahistória ürügyén az emberi lélek ármányos bugyraiban.

A Kossuth Kiadó egyik népszerű sorozatában jelent meg Raymond Jean negyvenhárom éves francia író *Trópusi zápor* című kötete, mely a szélsőbaloldali Vaillant-Couturier díjat nyerte el. Méltán, mert a sematizmustól mentes vietnámi elbeszélések érzéssel és mélységgel idézik a kegyetlen valóságot.

Méltatlan, hogy az Olcsó Könyvtárról még sohasem írtam. Most igyekszem jóvátenni. A legnagyobb magyar tömegsorozatban jelent meg Anatole France *Színész-történet* című 1903-as műve, melyben a *Crainquebille* kesernyés szerzője a Scarron óta oly sokszor felkapott témát, a színház világát írta meg, de úgy, hogy egyik alteregója, a Szókratésznek becézett Trublet doktor, már-már cinikus kommentárok kontrapunktjával fűszerezi egy szépséges színész-szenvedélyes szerelmi históriáját, amelyen meglátszik, hogy a szerző megboldogult ifjúkorában maga is színésznőt szeretett, nevezetesen Élise Devcyod-t, a *Comédie-Française* tagját...

Iniciálék az öregedéshez

KÉSZÍTSÜNK AKÁR statisztikát –
tüntesse ki adat:
melyik gyűlöli ébredés után
előbb a másikat?
Ki elméjében lobban föl: sivár
tűrés mindig a nap?
S ki didereg a tetszhalott mosolyban –
ázott a sunyfa alatt?

*

KÓRSÁGOS nyakon-csüngés
rossz szerelem –
nekem sasszárny, nem szépmivű kolonc
lett volna jelem.
Éveken át már súlyod helyett is
e hazug bajt emelem.
Megtanultam kedvedért lépegetni –
ne szállj most! Lépkedj velem.

*

A KÖLTŐ, ki hölgyének meleg
alsót javallt:
kíméletlen tintora mögött még
bújtatta a dalt,
nézte a rózsálló, csupasz testet
– szinte gyönyörbe halt.
A költő, ki hölgyét csúfképpen imádta –
röstellte rég a dalt.

*

HA NEHÉZ IS meghatódnom,
s zsörtölve leplezem –
fölgyűlik benned mennyi kiváltság,
párom, szerelmesem,
s úgy gyönyörködtet. Igául egész nap
hiányod viselem.
S balzsammal enyhítéd este a barbár
sebet nyakszirtemen.

*

A TENGER úgy z sivajog,
kedélyesen,
akár egy neveletlen osztály –
fütyül ránk, kedvesem.
Az éjtél nem jól-redőlt sziklákon ér,
csak ablakperemen.
Szél sehol, lomb alig. Behunyt vitorlán
tekszel velem.

*

ILY KORA délelőtt
mi nyugtalanít?
Követem hűvös, nyárvégi világ
főljazott perceit.
Galamb hull; zöld árny tapint a fényre –
kertben asszony terít.
Érzéki mozdulatai, mint tükör, pásztáznak.
Tükör már nem hevít.

*

MESSZIRŐL jön a hang –
rémlík. Talán,
mintha a rossz pénzt járdára ejtik
az utca túloldalán.
Halk kuncogás kísért a gurulásban.
Nem mondanám –
ha nem volnék néhány hanggal szegényebb.
Lépek. Rosszpénz után?

*

A NYERS ÁLOM fakul, az iram
lassúbbodik.
Sejti érzékek fogata, boldogan
lépéshez szokik.
A vágy, mint gúnár a rozsban, estvéli
laktán elaluszik.
Töpreng a róka, a halál: már szímatban –
hallgat, gyűrűt szűkit.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

BORSOS MIKLÓS KIÁLLÍTÁSA A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN

Ferenczy Béni mellett nehezen említhetnénk Borsos Miklóson kívül még egy művészt a magyar kortársak között, akinek annyira szellemébe és művészetébe ivódott és oldódott volna az irodalom. A folyóiratunkban oly gyakran és szívesen jelentkező és szereplő, nem kis örömünkre munkatársunknak vallott szobrász és grafikus kiállítása éppen a fenti mondatot igazolja, hiszen a Petőfi Irodalmi Múzeumban az irodalom ihletésében született műveinek: szobrainak, érmeinek és grafikai lapjainak, az általa illusztrált könyveknek és kottáknak sorozata látható. És végre 1957 óta, Linz, Tihany, Velence, Róma, Firenze, Győr után ismét egy budapesti kiállítás.

Borsos Miklós itt látható szobrait és érmeit jórészt maga az író inspirálta (nem személyesen, hanem művészetével), a faragott arcokban életutak hordozódnak, egy-egy emberi és írói mű értelme és lényege (Babits-, Kassák-, Szabó Lőrinc-büszti; Arany, Arisztofanész, Berda, Bernáth, Csokonai, Déry, Illyés, József Attila, Keresztury, Móricz, Németh László, Petőfi, Pilinszky, Shakespeare, Schiller, Szabó Lőrinc, Tersánszky, Weöres érmek, többjük többféle változatban). Sok esetben maga a mű ihlet Borsos kezétől társat önmagának: a Ligheia-sorozat szobrai és grafikai lapjai, a Godot-ra várva szobor, Ady-, Arany-, Batsányi-versek alapján készült karcok és rajzok, az Illés Endre – Vas István Trisztánjához, Hemingway öreg halászához készült hidegtű-karcok, a Bánk bán illusztrációk, Kodály Zoltán, Maros Rudolf, Farkas Ferenc zenéjét, Károlyi Amy, Illyés, Weöres Sándor verseit követő rajzok, a Móricz-, Mikszáth-, Shakespeare-illusztrációk stb. Olykor a téma ihlet meg egyaránt költőt és grafikust, a közös élmény hoz létre szerencsés találkozást a kötetben, így a Devecseri Gáborral közös és kedves Állatkerti útmutatóban, Görögország a Képes Gézával közös emlékekben és kötetben, Lampedusával a ragyogó szellemű, áttört egű, vibráló levegőjű és lebegő, délolasz Ligheia-történetben.

A rajzok és karcok jórésze több mint illusztráció: inkább a képzőművészsbe ivódott téma vagy mű, a vers vagy dráma ismételt feltörése, mintegy a más művészetben jelentkező változat, parafrázis. És a kiállítás egyedeiben és egészében éppen ezért tér el a szokásostól: sokszor közös, egyfelől már ismert élményeket idéz a látogatóban, a költői mű által keltett megrendülés tetéződik a képzőművész kezétől – ismételt, de más szférákból jövő katarzist teremtve.

Gondoljunk a Szabó Lőrinc-portréra vagy Babitséra: bennük egy-egy sokszor és sokfelől megbíált sors, a szinte predestinációs két tragédia, a tudatalatti mezők vulkanikus, szóval kimondhatatlan és kimondatlan feltörése a versek és a szobor lírájában. Ugyanígy a Kassák-portréban egy kemény és tiszta, fenyegetően és eltéríthetetlenül egyenes vonalú, messzenéző, boltozatosan magas homlokú ember szigorú és példát állító útja a valóságban, költészetben, gondolataiban és ugyanígy a szoborban is.

Kár, hogy az Egry-, a Derkovits-, a Barcsay-fejről, a mester önportréjáról, sok festő és szobrász éremről nem beszélhetünk itt – ők nem lévén írók, nincsenek itt kiállítva. A Lyka Károly büszti sem – ez sajnos elveszett. De a Canticus Canticorum-változatok, a Csillagnéző, pár érem, a Vénusz születése, több más szirénfej vagy a Babits Jónás könyvének ihletésében született esztergomi bronzrelief hiányát is sajnáltuk, pedig irodalmi, népköltészeti vonatkozásaik folytán helyük lett volna a kiállításon.

A szép magyar szó és zene talált méltó társat Borsos Miklósban, akinek mun-

kája mégsem a színészéhez vagy a karmesteréhez hasonlítható, hiszen nem alakít, hanem alkot, nem tűnőt: szobraiban, érmein és jelentősebb lapjain maga szólal meg az irodalom ihletésében, és kevesen így, ilyen emberi és művészi mélységekben. A kezétől született műben, kalapácsának taktusában és a lepattanó kövek surranásában Arany szól, Ady és Babits, Kassák vagy Illyés Gyula, méltó társat találva a képzőművészen, új eszközre az ő eszközeiben.

A kiállítást a Borsos Miklós által illusztrált könyvek sora egészíti ki, az említettekén kívül még Juhász Gyula, Csuka Zoltán, Hubay Miklós, Illés Endre, Kaffka Margit, Kosztolányi, Sarkadi és Vörösmarty művei. Vajon mikor találkozik már a kiadók igényeiben Borsos az óbudai Szindbáddal, Krúdyval? Ferenczy Béni, sokezer más és a krónikás nagy-nagy szerelmével? Szoborban, éremben vagy grafikában? A Krúdy-mű lírájával?

PASSUTH KRISZTINA NYOLCAK-KÖNYVÉNEK MARGÓJÁRA

Előbb a Nemzeti Galéria emlékező tárlata, majd 1965-ben a székesfehérvári súlyos és figyelmet keltő kiállítás, nem kis mértékben Passuth Krisztina tevékenysége és tanulmányai, nemrégiben szép és gazdag könyve irányította az érdeklődést a magyar festészet századnyitó mozgalmára, melyet „Nyolcak” néven tart számon a művészettörténet és az emlékezet. A csoporthoz tartozó festők (Berény, Czigány, Czöbel, Kernstok, Márffy, Orbán, Pór és Tihanyi) maguk nevezték így közösségüket, először 1911. április 11-én, Berény Róbert javaslatára – második közös bemutatkozásukra készülve – Orbán Dezső pesti műtermében. A névvel és ezen a főhadiszálláson tehát nem egy zászlókat bontó együttes lép nyilvánosságra, hanem egy jó másfél esztendeje közös célokat valló és közösen dolgozó, korábban már ki is állító csoport – az elnevezésben inkább egy meglévő állapotot deklarálnak, nemcsak egy elkövetkezendőt. Tán éppen krónikásuk és barátjuk: Bölöni György nyomán, aki egy 1910. januári cikkében („Kernstok Károly és társai” – MAGYAR NEMZET) az 1909. december 30-án nyílt „Új festők” kiállításról szólva „nyolc festőként” említi őket, akik előbb „keresőknek” nevezték önmagukat: „Súlyra, egyéniségre mind különböző ez a nyolc festő, bár egybekapcsolja őket céljaik összetartozása”. Ennek a már akkor nyilvánvaló összetartozásnak a megállapításával tekinthető a Könyves Kálmán Szalon kiállítása a Nyolcak első bemutatkozásának, bárha a név később került katalógusok, és most Passuth Krisztina könyvének homlokzatára.

Az 1909-ben 36 esztendőes Kernstok Károly a csoport doyenje, a többiek jórészt „huszonévesek” (Márffy harmincegy). Bölöni cikke Kernstok vezérségét is mintegy deklarálja, ugyanígy a már közismert mester művészi múltja is, melyben megtalálható München és a párizsi Julian Akadémia, de még Benczur pesti mesteriskolája is. Erre a szerepre teszi alkalmassá korábbi és akkori politikai, ezzel párhuzamosan esztétikai érdeklődése és ténykedése is: szabadkőműves, radikális polgári gondolkodó, később szocialista. „Kutató művészet” című Galilei körű előadása (1910. január) – amely a NYUGATban megjelenve termékeny vitát provokált – jelzi ilyen irányú tevékenységét, egyben a „keresők” vagy Nyolcak ideológiai és esztétikai jelentkezését.

Kernstok nyugtalan szelleme – mely megmutatkozik a szabadkőműves páholyokban való viharos vándorlásaiban, sőt egy önálló páholy alakításában is – korlátokat talál a „fontolva haladó” MIÉNKben, a Szinnyi Merse, Rippl-Rónai és Vaszary János köré tömörült Magyar Impresszionisták és Naturalisták Körében. De ugyanígy túlhaladottnak ítéli a felbomló Nagybányából (Iványi-Grünwald) vagy Rippl Párizsából teremtődött „neós” alakulatokat, hevesen hazugnak a kor álnépieskedését, idilljeit is. És különösen az idősebbek – a kor szellemétől elütő – művészi arisztokratizmusa és politikai-társadalmi sterilitása az, amely a nyugtalanul kutató mester köré már társakat verbuvál: a későbbi Nyolcakat. Kár, hogy Kernstok szellemi és politikai érettsége néha – és főleg élete második felében – nem áll szinkronban óvatos művészi félmodernségével.

Az embernek és történettudósnak egyként kiváló Horváth Zoltán nem kis szel-

lemi pezsdülést keltő könyvében („Magyar századforduló” – Bp. 1961.) a század első tizedének politikai, tudományos és művészeti mozgalmi ifjúságában egy „második reformnemzedék” jelentkezését látja, a korábban (1912) elsikkadt, és 1918/19-ben végre létrejött forradalmak intellektuális előkészítőit. A történelem és Horváth bizonyítékai meggyőzőek: a legkiválóbbak férfiként valóban ott találhatók a háború utáni két forradalom élvonalában és szellemi barikádjain, a Nyolcak is. Bár a nemzedék legjobbjai és fáklyája: Ady az első győzelmet csak nagy betegen, a másodikat csak holtában érthette meg.

Különös és figyelmünkre méltó pár esztendő tehát a századkezdő másfél évtized. A festőifjúság Münchent és Nagybányát korrigálni már Párizsban tanul, hiszen Hollósy Münchene, ugyanő meg Réti, Thorma, Ferenczy Károly Nagybányája remek távlatokat és művészi horizontot nyitó mozgalmával valójában mégiscsak a 19. századé. Csak stiláris forradalom, de ez az ifjúság már társadalmi és ideológiai átalakulást is igényel, olyikuk politikait is. Úgy érezzük tehát, hogy a Nyolcak fellépése nemcsak „erős kompozíciós hajlamaikból” eredő (Hevesi István), hanem elsősorban tartalmi és csak ezt követően formai forradalom: az újat akarás dialektikus természetéből adódóan, annak egységében és kölcsönhatásában. Ugyanúgy, mint Ady forradalma és általa a Holnapé vagy a Nyugaté, hasonló Bartók és Kodály vagy a Thália Társaság felkeléséhez. Mellettük a kor ifjú tudományos és politikai nemzedéke (Jászi, Károlyi, Kunfi, Lukács, Pikler, Szabó Ervin, Szende Pál és mások), és máris kitelt Horváth Zoltán és századunk történetének „ifjú Magyarországa”.

A Nyolcak működése része tehát annak a nagy szellemi megújodásnak, melyet a millennium ezeréves mámorának történelmi idilliumaiba és öröklétébe, langyos alnépiességébe vásott radikális és szocialista nemzedék indít és követel. „... a forradalom felé rohanó társadalom régi normákkal szakítani akaró értelmiségének volt terméke; sokban annak az elmondására vállalkozott, amit az irodalomban Ady és a Nyugat nemzedéke képviselt” (Németh Lajos).

Kernstok – és mások – korábbi kísérletei inkább csak illusztrálták koruk társadalmi mozgásait (stílusban Munkácsyhoz és Nagybányához közelebb), a Nyolcak platformján fellépő mester társaival már hatékonyabb és korszerűbb ábrázolásra törekszik. „Festészeti adyzmusuk”, „tendenciafestészetük” szimbolikus telítettségével már szociológiai ihletésű és szándékú. Tartalma nemcsak egyféle humánus megrendülés, hanem egy teljes átalakulás vágya, vállalva annak napi következményeit és holnap céljait is: „Félre vakult csökevény, s ti koholt ideálok! Nem játék a világ! Látni, teremteni kell.” (Babits). Elsősorban tehát az irodalom, mindenekelőtt Ady költészetének vagy az általa felkeltett viharos korszellemnek sodrában állanak, ugyanígy érezhető a Huszadik Század, a Társadalomtudományi Társaság vagy a Galilei Kör intellektuális, önmagában is jelentős tevékenységének hatása is. Nem kevésbé a korszak munkásmozgalmának egyelőre még csak felvilágosító és agitációs hatékonysága, pl. Pór ekkori szimbolikus értelmű képein vagy Czigány Gyermekeztetésén, Tihanyi Munkáscsaládján, Kernstok vad férfaiiban stb.

A csoport tagjainak mindegyike ismerte és szerette Adyt, többen barátai is (Kernstok, Czigány, Márfy elsősorban). 1905–06 táján mindannyian megjárták Párizst, megülték Ady párizsi éjszakáinak asztalait; később a pesti Három Hollóban vagy a Palermóban ugyanígy (lásd a „Margitta élni akar” idevágó szakaszait, az azokban róluk tipizált „piktort”). A párizsi új művészeti alakulatoknak – elsősorban a Vadak mozgalmának, a korai kubizmusnak vagy expresszionizmusnak, de mindenekelőtt Cézanne felvirágzó tiszteletének –, Ady szocializmusának közös és egyidejű hatása érleli bennük az ellenállót: a „téli Magyarország” szemükben ugyanúgy szétrombolásra ítélt fosszilis és anakronisztikus maradvány, mint hivatalos művészetének védői és szentjei, a hazai „Olimposz alatti sár-faló és lápgázló vén gémek” is.

A két hatás együttesének: egy tartalmi (Ady és a radikálisok vagy szocialisták) és egy formai újnak (a korszak Párizsa) közössége teszi Kernstokot és társait „kérésővé”, majd bizonyos természetes kiválasztódás után „Nyolcakká” a Nagyváradon 1909 nyarán bemutatkozó 14 festőből.

A csoport jelentkezésének és létének ebből a dialektikus kettősségből és történelmi-társadalmi szemszögből való értékelése egyik érdeme Passuth Krisztina elemzésének (és korábban Perneczky Géza tartalmas bevezetőjének a „Kortársak szemével” c. válogatáshoz). Természetesen a könyv alapos és nagy apparátussal, a témát annak mélységeiben tárgyaló monografikus igényessége, hézagpótló volta és időszűrőse mellett. Megjelenésének legfőbb értéke tehát leginkább monografikus érvényében van: szövegének és képanyagának egy jelentős korszakot átfogó terjedelmében. A könyv bevezető fejezetében a szerző a csoport jelentkezésének történelmi szituációját értékeli, majd a festőket mutatja be (és a csatlakozó két szobrászt: Femes Beck Vilmost és Vedres Márkot, Lesznai Annát, az iparművészt), együttműködésük történetét. Később az általuk nyitott út – a hazai aktivizmus és konstruktivizmus – folyamatát 1919-ig és a tanácsforradalom idejében, az egykori Nyolcak szerepét a proletárdiktatúra korszakának művészeti életében. Végül a Nyolcak helyét körvonalazza az európai és a magyar művészetek permanenciáiban, a képekben bizonyítható stílári hatásokat (mit hoztak?) és az általuk támasztottakat (mit adtak?), egészen Derkovits korai festészetéig. Széles tablót nyújt tehát a magyar festészet egyik jelentékeny mozgalmáról.

A monografus úttörő és példaadó érdemei vitathatatlanok, nehezen érthetnénk egyet egyes fanyalgó hirlapi kritikákkal. Ahogy Ady egy-egy sorában egyre tágabb sugarú körökben ott rejlik az egész kor összetett arca, úgy a Nyolcak működésének tárgyalása is széles körképet igényel, bárha együttműködésük nem hosszú életű. Körképet tehát, nemcsak a szokott széptani és stílustörténeti elemzéseket.

A könyv után a téma bővebb ismeretének lehetőségét éppen egy összetettebb és szélesebb alapokra helyezett művészetszociológiai elemzésben látjuk, egy a kor filozófiai vagy politikai áramlatainak, irodalmának közvetlen hatásait bizonyító taglalásban. Az ilyen irányú munkának az alapjai is adóttak Passuth Krisztina művében és munkásságában, de ugyanígy a bővebb és messzebbre tekintő stílári elemzésnek is, itt és a MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐben korábban közölt (1964. 2. sz.), vagy a fehérvári katalógusban található alapos tanulmányokban.

A „peceparti” és a valóságos Párizsnak tehát nagy szerepe és jelentősége van ebben a festői alakulatban is. 1909 júniusában országos esemény történik Váradon. A „Holnap városában” Bölöni György vezérletével, Rippl-Rónai mögött szép koszorúja jelenik meg a fiatal magyar festészetnek: a Fekete Sas szálaiban 14 művész „Új magyar festők” címmel tart kiállítást. A tárlat termeiben tartott két matinén melléjük sorakozik az új irodalom is: a festők mellett Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos olvassa fel egy-egy írását, Gulácsy saját novelláját. A kiállítást Aradon és Kolozsváron is megismétlik, már kisebb sikerrel, mint az irodalommal korábban jól megfertőzött és megdolgozott Váradon. Ezeknek a termeknek a festői között már ott van a későbbi Nyolcakkból hat, Orbán és Tihanyi hiányoznak. A turné, még inkább a december végén nyílt pesti kiállítás tekinthető tehát a mozgalom előkészítésének és iskolájának, az utóbbi a Nyolcak első önálló bemutatkozásának is. Itt és a felhullámzó sajtóvitákban (Kernstok előadásában) érlelődött és kristályosodott a nyolc festő szolidaritása és szövetsége.

A mozgalom távlatadó és stílári előkészítésében pedig különösen nagy jelentősége van Párizsnak, Cézanne visszhangos rehabilitációjának vagy a már említett itteni mozgalmaknak. A nyolc festőből öt tanul a Julien Akadémián (Berény, Czigány, Kernstok, Márfy és Pór), és egy kivételével (Kernstok) mindannyian Jean Paul Laurens növendékei. Ideáljaikra bizonyosan visszafogó hatással lehetett a „vad és még vadabb” stílusokat csak módjával javasló (vagy úgy sem?), reprezentatív-historikus, „gloire-csináló” kismester. Bizonytal ellensúlyozta a város eleven életétől nyert győzelmes benyomásokat. Így ezek a stílushatások nemcsak a magyar viszonyokra átfogalmazódva mutatnak némi konzervativizmust (pl. Czigány és Kernstok esetében), de úgy érezzük, hogy már a forrásoknál is. A Julian hermetikus szűrőjétől és a járatlan úton óhatatlanul is fellépő óvatosságtól csak a Nyolcak után fellépők szabadulnak meg, Uitz és Nemes Lampérth nemzedéke, Kassák és a MA mozgalma. Ők szakítanak el minden hazai múlthoz láncoló köteléket, adnak fel minden

egzisztenciális fontolkodást. És természetesen velük és mellettük a Nyolcak legkiválóbbjai a Tanács-Magyarország idején.

A tétel aligha áll Berényre, akinek egyes képein már 1912 tájt is fenntartások nélkül érvényesülnek a kubista lázadás hullámainak és motivációinak stílári fokokzai, még Delaunay „orfizmusa” is a „Karosszékbén ülő nő” színfoltjainak geometrizáló rendszerében és a színek egymásbaolvasztásaiban. És természetesen nem áll Czóbelre, akinek magányos pályája ma is önálló, páratlan és termékeny, és akinek a Nyolcakhöz való tartozása ma is vitatott problémája a művészettörténetnek. Ismeretes, hogy az 1911-es kiállítás katalógusán a neve szerepel, de képe nincs a jegyzékben és a falakon. A harmadik kiállításon (1912) pedig már csak négyen szerepelnek a nyolcból (Berény, Orbán, Pór és Tihanyi). Mi Passuth Krisztina megállapításaival értünk egyet: a csoport kialakulásának és kristályosodásának mozgalmában ott találjuk a tevékeny Czóbelt, képeit az erdélyi és a pesti 1909-es kiállításokon. Nem is beszélve az 1906-os nagybányai nyárról, amikor Czóbel hírért és képein nyomát hozza a legújabb párizsi alakulatoknak. Része és helye van a Nyolcak mozgalmában is, a „keresőkében” mindenképp, igazoltan van távol (külföldön) az utóbbi két kiállításról (1911, 1912).

A csoport együvértartozása nem volt hosszú életű. Ennek okát nemcsak a kor bomlasztó hatásában látjuk, hanem a mozgalomhoz tartozó művészek egyéni szemléleteinek csupán rövid időre tartó összehangolódásában is. További szellemi és stílári fejlődésük, a társadalmi és történeti események, nem kevésbé személyes sorsaik három év után már megszabdálják ezt az együvértartozást, emberi és művészi mondandóikban, célkitűzéseikben már nem találhatják meg azt a közösséget, melyben harmonikus együttműködésük elképzelhető. Természetes folyamat ez, a csoport a közös három év alatt teljesítette történelmi feladatát. Szellemi és földrajzi szétszóródásukban része volt bizonyosan az 1910 után következő évtized nagy történelmi és emberváltó sorsfordulóinak is.

A festők 1919 utáni sorsa, némelyek emigrációja, külföldi vagy hazai új kollekívumokba való kapcsolódása már újabb monografusokra, kiállításokra és kötetekre vár. Remélhetőleg nem olyan hosszú ideig, mint a Nyolcak jelentkezése és a róluk szóló tartalmas monográfia megjelenése között eltelt.

A magyar művészet 20. százada egyéni életpályák rajzából, alkotói memoárok-ból talán napjainkban kezd végre valóságos és útmutató történetté válni. Nem kis mértékben éppen a különböző közös indítékú és szándékú művészcsopórtok és alakulatok, iskolák sorsának és működésének múzeumi vagy monografikus bemutatásával. Az ilyen irányú munka nyitányát ünnepeljük Passuth Krisztina könyvében. Amennyiben a szerzőt és a Kiadót az a szándék vezette, hogy a Nyolcak történetével egy a századunk magyar művészetét ebben a rendszerezésben bemutató sorozat első kötetét jelenteti meg, akkor különös örömmel üdvözöljük a kezdeményt.

„A harc, melyet a Nyolcak provokáltak megjelenésükkel, még ma is áll, csak változott eszközökkel vivják” – írja 1935-ben Genthon István. Az első mondatban említett kiállítások és ez a kötet a Nyolcak harcának győzelmes befejezését jelenti.

Vajha így állnánk már az őket követő alakulatokkal és mozgalmakkal is!

BARCSAI TIBOR ESZTERGOMI KIÁLLÍTÁSA

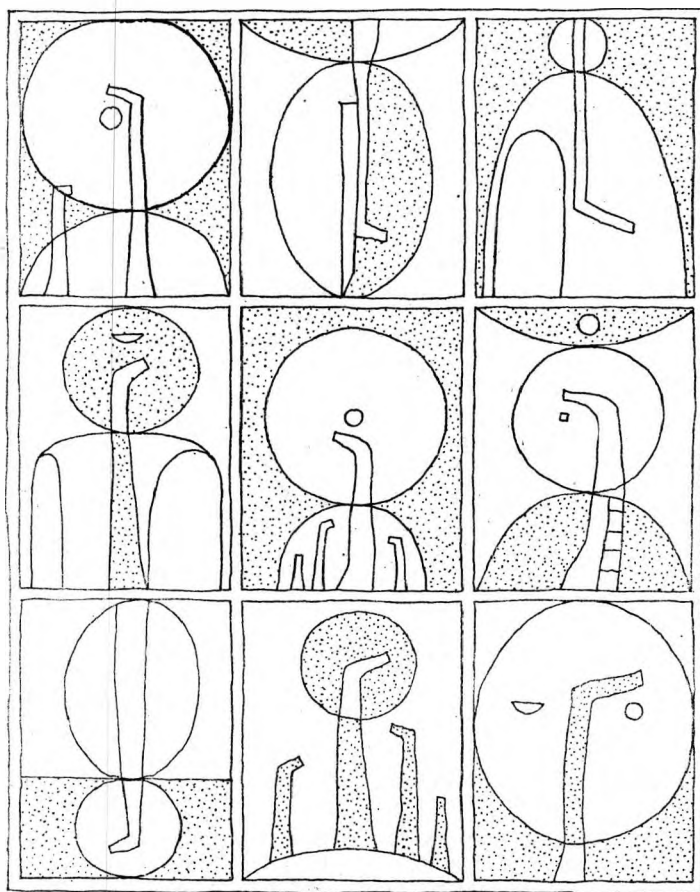
Az esztergomi Technika Házában mutatkozott be először önálló tárlattal a pár éve a városban (korábban Ungváron és Pécsen) élő fiatal festő. Tusrajzokkal és apró, alig 2–300 négyzetcentiméteres fára festett olajképekkel. Művészeti képzést a Szovjetunióban nyert, az ungvári Iparművészeti Főiskolát végezte el, és néhány eszterdeje költözött vissza Magyarországra, telepedett le Pécsen, majd Esztergomban.

Művei két forrásból táplálkoznak: olajképei a szeretett Ungvár hangulatát és utcáit-házait idézik konstruktív megfogalmazásokban, a tusrajzok a legtisztább és legpontosabb op-art stílust. Barcsainak nehéz a dolga, hiszen az ő „görbülten geometrikus” ábráinak elkészítéséhez nem állnak rendelkezésre optikai eszközök és mű-

szerek vagy a mérnöki munka mindennapi szellemi és anyagi feltételei. Ő a maga szellemére és matematikus képzeletére van utalva egy-egy mű alkotása közben – és ezért, meg eltérő élményvilága folytán is (Ungvár feszes és zárt urbanizmusa, az orosz konstruktivisták eleven hagyománya stb.) nem tekinthető epigonnak. Hazai vizeken felfedező hajósna inkább.

Így természetesen az igen fáradságos munkával képzett apró képeivel nem is érheti el a Vasarely-iskola szinte már üzletien és kompjuteresen kiszámított steril pontosságát. Sajátos értékei és képeinek új hangja éppen az apró elrajzolásokban van, amikor a szuverén értelem alkotásán átsüt egy-egy lírai élmény, szubjektív és akaratlan kézmozdulat. Mint a kódexmásoló szerzetesek megjegyzései a margón: élettellel telik meg ez az élettől oly távolinak hitt stílusirányzat. Olykor szinte a legjobb naivok bája lebeg a mérnöki alkimiát és precizitást igénylő alkotások „barcsais” elrajzolt-ságában.

Barcsai Tibor látható festő a Jelenkor olvasói számára is: grafikai művei többször kaptak helyet a folyóirat lapjain. Örömmel üdvözljük első kiállítását.

Változatok egy témára

67.12.16.

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Beszéljünk egy kicsit a dráma nyelvéről. A drámai nyelv fontosságával többé-kevésbé mindenki tisztában van – az Írószövetség például három éve nagy vitát rendezett róla –, értékelése lassan mégis teljesen kiszorul a színikritikákból, vagy jó esetben egy-egy kurta megállapításra zsugorodik. Szidjuk a színészeket, hogy nem tudnak szépen beszélni (és sokan tényleg nem tudnak), de elmulasztjuk megvizsgálni, hogy milyen szövegeket kellene életre varázsolniuk, *szépen* előadniuk. Persze nem könnyű elválasztani, hogy a szöveg rossz hangzásában milyen arányban bűnös a színész és a szerző, esetleg a fordító. Néhány évvel ezelőtt például Nagy Péter megbírált egy fordítást; mire a fordító azzal védekezett, hogy a színészek rontották el az ő „jó” szövegét. Különösen nehéz az állásfoglalás, ha – amint ez elég gyakori – az előadott színmű még nem jelent meg nyomtatásban vagy a színház átdolgozott változatot használ.

Lehet, hogy Berkesi András Thomson kapitány című új színművének azon az előadásán, amelyet én láttam, még baj volt a színészek szereptudásával is, de így is nyilvánvaló, hogy a szöveg egyáltalában nem választékos nyelvezetű, lapos, színtelen, s roppant nehézkes. Nehezebb véleményt mondani Eörsi István Hordók című darabjának nyelvi megformálásáról. A Pesti Színház előadásán is rosszul hangzik a szöveg, de itt már kétségtelen, hogy nem a színészek hibájából; – noha írói gondatlanságra valló stilushibákat nem tudtam fölfedezni. Olvasva talán nem is érezném egészében merevnek, hajlíthatatlannak, göcsörtösnek, egyes jelenetekben pedig hamisnak. Csakhogy a színházban elhangzó szónak akusztikai hatása is van, amivel a drámaírónak számolnia kell.

A drámai nyelv nem az értekezés, sőt mégcsak nem is az epika dialógusokba tördelt formája, hanem a dráma létrehozásának sajátos eszköze. Arany János, aki úgy tűnik, mindenhez értett az irodalom világában, ezt is tudta. A Széptani jegyzetekben így írt a drámai nyelvről: „A dráma személyei nemcsak azért *beszélnek* (Arany kiemelése T. E.), hogy beszélgessenek vagy valami szépet s furcsát mondjanak, hanem részint azért, hogy a beszélgetés által jellemők és lelkiállapotuk feltűnjék, részint, hogy a cselekmény folyamát előbbre vigyék.” Még korábban, már Vörösmarty, aki a Dramaturgiai lapokon hosszan értekezik a drámai nyelv problémájáról – észrevette, hogy Shakespeare drámáinak egyik alapvetően fontos eszköze a nyelvi jellemzés. Így ír Shakespeare művészetéről: „Nála, például, más, egészen saját nyelvet beszél a szilaj, nyers Casca, mást a nemes Brutus, mást a nép, mely a köztéren kószál és dühöng; saját nyelve van a büszke, heves, inkább tettekben, mint szavakban erős Percynek; más az ábrándozó vitéz Glendowernek; a helyzeteihez s szeszélyeihez képest változó, a készakaratú kicsapongásokban is nagy Henriknek, s talán mindenek közt legélesebben jegyzett beszédei Falstaffnak, ezen eredeti teremtménynek és napnak a korhelység rendszerében, s különböző minden egyebektől, Nym, Pistol, Bardolph társaiétól is, kiket holdai gyanánt lehet tekinteni, kik ismét oly sajátul különböznek beszédeikben, mint karaktereikben.” A sajátos szóhasználat mellett ennek fő titkát Morozov az egyes hősök beszédének képanyagában találja meg. Caroline F. Spurgeon pedig – akinek *Leading Motives in the Imagery of Shakespeare Tragedies* (Oxford, 1930) című könyvére épülnek föl Morozov fejtegetései is, – ezeket írja: „... eddig még senki sem figyelt föl arra, hogy a képek ismétlődése bizonyos szerepet játszik a tragikus élmény fölkeltésében, elmélyítésében és föntartásában, hasonlóan a témák és motívumok ismétlődő visszatéréséhez egy zenei fugában, szonátában vagy Wagner-operában.” Füst Milán Látomás és indulat a művé-

szetben című könyvében nem a drámáról, hanem az epikáról szólva fejtegeti, milyen nehézségeket okoz egy mélyreható személyes élménnyel kapcsolatos rózsa tökéletes „szívfájdító” leírása. „Ha úgy írom le a mondatot, – olvassuk a 245. oldalon, – ahogy elhangzott, (kaptál egy rózsát, s az oly gyönyörű volt, hogy megfájdult tőle a szíved,) nyilván alig van valami hatása, mert sem a rózsza nem tündökölt úgy, ahogy nekem tündökölt e feladat szerint annak idején, s főként az tétel, hogy megfájdult tőle a szívem: ez így pusztá kijelentés, semmi egyéb. *S nekem nem az a célom, hogy elhiggyék nekem, amit mondok, hanem hogy átéljék* (Füst kiemelése – T. E.), tehát annak fájduljon meg a szíve, aki olvassa soraimat.” Még nehezebb a dolog a drámában, ahol a mondanivalót sokkal szorosabb idő és tér érzékeltetési lehetőségek között kell úgy kifejezni, hogy a nézőben hiteles élmény alakuljon ki. Itt játszik szerepet, amit Füst Milán is ajánl: a szó, a mondat dallama, nyelvi környezete, s lehetőleg minél gazdagabb asszociációs tartalma (vagy esetleg rendkívül tiszta egyértelműsége). A legnagyobb drámai nyelvének számos különböző rétege van, s a különböző rétegek találkozása már önmagában is feszültséget teremt. Alapszabály az is, hogy a színpad nem tűri a fölöslegeset, a dialógusnak tehát rendkívül feszesnek kell lennie, s még a leglogikusabb fölépítés esetén sem szükséges a szerzőnek minden lépésre rátennie a lábát. A néző intellektusát azok a párbeszédek kötik le a legerősebben, amelyekben néha távolinak tetsző közlések, utalások, képek, gondolatok között néki kell logikai hidat rögtönöznie.

A tartalom és forma dialektikus viszonyát remekül példázza Berkesi András színműve, amelyben – a kétségtelenül ügyesen alkalmazott – meglepetések okozzák a nézőtéri izgalmakat, a feszült (?) figyelmet. Az egész játék csak és kizárólag arra van fölépítve, hogy a történet jelenetről jelenetre a sok *egyaránt lehetséges* változat közül mindig a legkevésbé várt irányba fordul. Ezekben a meglepő fordulatokban azonban a lélektannak jóformán semmi szerepe sincs, mivel a bűn elkövetését – a letartóztatást végrehajtó rendőrtiszt kivételével – mindenkiről föl tudjuk tételezni. Az író még a főhős pozitív szerepének indoklásával is adósunk marad. Ezt a tartalmatlanságot érzékelteti a nyelv is. Eörsi darabjával már nehezebb dolgunk van, mivel ő szándékosan mond le a mélységi háttérű történetről és jellemekről annak érdekében, hogy erkölcsi-bölcseleti problémáit minél kiélezettebb formában vethesse föl.

A Hordók főhőse egy zsidó származású művészettörténész, aki a nyilas időkben barátjának és kollégájának a pincéjében rejtőzik, összkomfortos kényelemben egy – hordóban. Amikor megtudja, hogy rejtegetői megrémültek a leleplezés fenyegető veszélyétől, önként távozik, hogy a hordó szabadságát a beletörődés szabadságával váltsa föl. Mielőtt azonban könnyelműségéért megfizetne, egy serdülő lány föllángoló szerelme rábírja, hogy az életére törő szervezett üldözés elől egy újabb hordóban, felesége hálószobájában keressen menedéket. De itt sem bírja ki, és ismét átadja magát a végzet szabad játékának. Meg akar halni, de nem sikerül. Miközben rendre hullanak körülötte az áldozatok, ő túléli a reménytelen helyzetet, s eljut a „túlélés szegényéig”. Bizarrr ötletek, groteszk helyzetek, okos gondolatok és nagy filozófusok jól kiválasztott eszmefuttatásai szövik át ezt a fő vonásaiban nem éppen eredeti történetet. A cselekmény valószínűsége nagyon kicsi; s ha el akarjuk fogadni az író fejtegetéseit a becsület, igazság, barátság, hazugság tartalmáról, az akkori világ elviselhetetlenségéről és a belső szabadság problémájáról, akkor előzetes föltételezéseit is el kell fogadnunk. Nem szabad például azt feszegetnünk, hogy mennyit kellene kockáztatni a barát és kolléga további rejtegetése végett a gyáva árulás, kispolgári gondolkodás vádjával elmarasztalt házaspárnak, amikor – a darab szerint – a főhős másutt, a feleségénél is hasonló eséllyel rejtőzhetne. Ilyen körülmények között azonban a nézőnek nem jut más szerep, mint hogy végig hallgassa az író elvont fejtegetéseit. Hangsúlyozom, érdekesek, magas színvonalúak ezek az elmélkedések, de még ez a jó előadás – elsősorban Tomanek Nándor remek színészi teljesítménye – sem tudja hatásukat valamiféle sajátos színművészeti többlettel gazdagítani. Sőt, olvasva alighanem jobban megérténénk az író mondanivalóját.

Ez lenne a korszerű intellektuális színház? – Nem hiszem. Itt ugyanis a néző pusztá befogadó, aki érdeklődve vagy unatkozva hallgatja a színpadról elhangzó tanítást. Érzelmi állásfoglalásról természetesen szó sem lehet, a gondolati síkon folytatott vita pedig minduntalan a mesterségesen előállított, valószínűtlen helyzetek korlátjába ütközik. Arról már nem is beszélve, hogy meglehetősen kevés nézőnek van ahhoz megfelelő filozófiai előképzettsége, hogy Eörsi fejtegetéseit első hallásra teljesen megértse, sőt tovább tudja gondolni. Hiába hangzanak el tehát nagy horderejű gondolatok a színpadon, a mű intellektuális hatása kicsi, mert ily módon nem igen lehet a szélesebb nézőközönség szellemét megmozgatni.

Ellenérvként hivatkozhatna valaki az abszurd drámára, s főleg annak nagymesterére, Samuel Beckett-re. Valóban, Beckett-nél sincsenek jellemek, ő sem törődik a cselekmény valószínűsítésével úgy, ahogy azt a klasszikus szabályok előírják, mégis erős intellektuális hatása van. Csakhogy Beckett sehol és soha nem használ közvetlen eszközöket! Figurái egy-egy arche-típus határozott képviselői, nem pedig meghatározott történelmi időben és társadalmi környezetben élő emberek. Maga a cselekmény abszurd helyzetek, több dimenziós szimbólumok sorozata, nem pedig esetleg a valóságban is előforduló történet. Ezenkívül, (s most erről szeretnék szólni elsősorban,) Beckettnek van egy ragyogó fegyvere: a nyelv, a költészet. Martin Esslin, akinek fejtegetéseivel a marxista kritikának sok vitatkozni valója van, ezeket a találó sorokat írja Beckett nyelvéről: (The Theatre of the Absurd, Anchor Books, 1961. – magyarul megjelent rövidített fordítása: Az abszurd dráma elmélete, Bp. 1967. Korszerű Színház.) „... egész munkásságát úgy tekinthetjük, mint a pusztán fogalmi értelemben vett okoskodás mögött rejlő valóság kutatását. Meglehet, hogy a nyelvet, mint végső igazságok közlésének eszközét devalválta, de bebizonyította, hogy nagyszerű mestere a nyelvnek, mint művészi kifejezőeszköznek... Jobb nyersanyag híján a szavakat idomította céljának megfelelő, fenséges eszközzé. A drámaírás terén a nyelvet új dimenzióval tudta gazdagítani – a cselekvés konkrét, sokarcú ellentétjével, amelyet nem kell magyaráztatni, hanem engedni kell, hogy közvetlenül hasson a közönségre... A Godotra várva-ban és a Végjátékban, ezekben a jellemektől, cselekménytől és jelentéssel terhes dialógusoktól megfosztott drámákban, Beckett bebizonyította, hogy egy látszólag lehetetlen bravúrmutatvány valójában igenis véghez vihető.”

Hogy a nyelv síkján megnyilvánuló írói kifejező erőnek milyen óriási jelentősége van, arra Szakonyi Károly Ördöghegy című színdarabja a legjobb példa. Az egész szövegnek erős érzelmi és hangulati hatása van önmagában is; színe és zamata minden szónak, költői háttére minden mondatnak. Szakonyinak megvan az a félelmetes írói képessége, hogy a szó művészetével látványként tudja elénk varázsolni a földészettől vagy eseményemlékeket, hogy – gyakran képek és nyelvi egységek ismétlésével – sajátos hullámmásban tudja tartani szövegét. Oly érzéketlenül vetítik elénk szavai azokat a képeket, amelyeket a teherautó kormánya mellől láthatni, hogy mi is szinte ott érezzük magunkat a vezető mellett, a fülkében. Háromszor egymás után kimondják a Marseille szót, s máris gombócként torkunkban érezzük a tudatunk mélyére fojtott utazási nosztalgiánkat; mi sem természetesebb tehát, hogy azonnal megértjük a színpadi figurának abban a pillanatban, velünk együtt föllobbanó érzelmét. Olyan mély hangulati hatása van Szakonyi színművének, mintha Krúdytól vagy Szép Ernőtől tanulta volna mesterségét. Velük rokon lírai alkata is; – no meg, hogy viszolyog a tragédiától, s a végletesen érlelődő tragikus csomópontot szükségtelenül kioldja.

Komor, feszültséget sejtető, balladás hangulatban kezdődik az Ördöghegy, egy szektás prédikátor és a bizonytalan foglalkozású háztulajdonos közötti párbeszéddel. Aztán lassan megtudjuk, hogy a halászgató, szőlészkedő, irogató férfi a világ csalódásai és harcai elől húzódott az elhagyott hegyre épített magányos házába, fiatal feleségével, aki néki akarja áldozni magát, az ő munkájának eredményeiben szeretné saját életének értelmét megtalálni. Munkával és álmodozással színezett csendes idill-

jükbe egy napon berobban Colonel, a férfi nyugtalan, élethabzsoló barátja azzal, hogy ide menekült, mert megölte a szeretőjét. Az izgalmas, új élményekkel, vakmerő vállalkozásokkal, nagyot akarással és kudarcokkal tarkított „veszélyes élet” csábítását hozza magával; és színes elbeszélései nyomán a való élettől elszigetelt helyzete miatt kielégítetlen fiatalasszonyban lázadó indulatok kezdenek csírázni. Világosan fölismerte ezt a vendégbarátot elrejtő házigazda is, akinek szembe kell néznie azzal a kérdéssel, hogy a veszélyt, a harcot vállalja-e, ami elől ide menekült, vagy mindenáron – a följelentés árán is – védje meg mesterségesen fönntartott nyugalmát Colonel fölforgató egyéniségének hatásától. Feneketlen mélységű indulatok érlelődnek, s úgy tűnik, rokonszenves egyéniségeknek, fél-igaz erkölcsi álláspontoknak kell beleroppanni a szenvedélyek nagy összecsapásába, hogy az író megfogalmazhassa intellektuálisan is jelentős mondanivalóját. De sajnos, Szakonyi ezen a ponton meghátrál. Colonelel kiderül, hogy nem a szenvedélyes élet tragikus áldozata, nem a „veszélyes élet” hőse; mindössze nagyokat mondó bohóc. Szeretőjét csak megsebezte, aztán elmenekült a következmények elől, s életerejét jórészt abban fecserli, hogy légvárakat épít és felelőtlenül fecseg. Most már az ő üres könnyelműsége áll szemben a házigazda megfontolt józanságával. Ám az eredeti állapot nem állhat többé helyre, mert az asszony családik ugyan Colonelben, de a tevékeny élet utáni vágyakozását nem tudja többé eltemetni. Ebből pedig a házigazda veresége is következik.

Hogyan élünk szűkreszabott egyéni lehetőségeink között, amelyek állandó választásokra, vágyaink részleges vagy teljes föladására kényszerítenek? Hogyan élünk ebben a bonyolult világban, az útvesztők tömegében? Hogyan találjuk meg a helyes irányt, amikor senki sem ad egyenes cselekvési parancsokat? – Húzzuk össze magunkat az óvatosság valamelyik „Ördöghegyén” egy prэшázban, s próbáljunk megvalósítani vágyainkból legalább egyet teljes egészében? Vagy élünk minden lehetőséggel terv és cél nélkül, igyekezzünk kiszippantani az életből minél több élményt és élvezetet – vállalva a szükségszerű csalódásokat és kudarcokat is? Megoldás lehet az is, hogy lemondunk önálló törekvéseinkről, s egyéniségünket teljes egészében egy hozzánk legközelebb álló lény szolgálatába állítjuk? S végül itt van még egy negyedik lehetőség is, hogy valamiféle (hamis) eszmékbe vetett hit álcája mögé rejtőzve, lemondva minden büszkeségről és kényelemről lusta kedvteléseinknek éljünk, mint a prédikátor? Szakonyi valamennyi változatot elveti. Gazdagon jellemzett képviselőik kivétel nélkül tanácstalanul állnak a dráma végén kialakult helyzetben. Ha tragédia hiányában más nem is, de az élet egyszerűségének öncsaló ábrándja lelepleződött. Senki nem roppant össze, de – a mellékes szerepet játszó prédikátor kivételével – mindenki rádöbrent az újrakezdés szükségességére. Fölismerte, hogy az életet nem lehet sem megállítani, sem változó mozgásából kilépni. Szembe kell nézni a tényekkel, még ha kényelmetlenek is.

A Madách Kamaraszínház kitűnő előadásán a rendező Lengyel Györgynek sikerült teljes mértékben kibontania a sokrétű jellemeket, és a darab érzelmi-értelmi csomópontjainak kiemelésével feszültséget tudott teremteni a hangulatváltozásokban. Mensáros László csendes, finom eszközökkel érzékelteti a főhős töprengő, lassú, kényelemre hajló egyéniségét, s azt a belső folyamatot, ahogy fokozatosan kicsúszik a talaj magabiztossága alól. Colonel ellentétes töltésű figuráját Pécsi Sándor formálja meg. Harsány alakításában hősét majd szétveti a mohó életvágy; és remekül érzékelteti különböző lélekállapotait a félelemtől az önbizalom gátlástalan túltengéséig. Elhiszzük neki azt is, hogy hős; azt is, hogy bohóc, csak éppen ellenállhatatlan hódító erejében kételkedünk kissé. Almási Éva meghökkentő érzékenységgel juttassa el azt a lelki folyamatot, ahogy a szerelem varázshatalmával a férfi akaratának szűk kerekébe zárt, s ott boldog asszonyt elragadja a kalandvágy, s ezen keresztül föltámad benne a tartalmasabb élet vágya; s csalódása ellenére is eljut a fájdalmas igazságok kíméletlen kimondásához. Dégi István szűkagyú, de ravasz prédikátorából időnkint a valkit mélyen égő lángja, máskor alattomos ravaszság, törlesszkedés vagy alamszki vágy csap ki elhitető erővel.

Vesszőfutás

I

*Szemben lakom az ifjúsággal. Ablakai kivilágítva
hátrálnak előlem. Mögöttük piros bort iszom,
a csodavárás szeretőivel szeretkezem. Fényeim
parányabbak, mint a jánosbogarak szárnya s mélyebben
úsznak a legmélyebben lebegő tengeri halaknál.
Magtáramban egyre konkolyosabb a búza. Pajtámban
egyre soványabb a fű. Barmaim szétszélednek, betegen
kóborolnak a sziklákkalhánt legelőkön. Ritkán kérdek:
mit akartok tőlem? Ritkán, szótlánul felelnek. Poharaink
mögül öregedő arccal bámulunk a virrasztás keserűségébe.*

II

*Nagyapám varrt csipkésszárú cipőket, bogáncsottipró
bakancsokat, bölcsőtringató papucsokat, csikótpányvázó
kantárokat. Faragott suhintó fokosokat, nyájattérítő
kürtöket, gyertyátgyújtó sekrestyésbotokat s tüdején
fekete bagollyal belehullt a feltámadásnélküli
éjszakába, fiára bízva a szegények kaptafáját, faszöget-
verő kalapácsát, bőrnek és fémnek mesélő kését. Apám
orgonabillentőjűkön futtatta ujjait, a vékonynyakú
paripákat. Muzsikált köisten, kőmária, kőszent előtt,
halottakat sirató gyászszászlok alatt, gyertyafénnyel
imádkozó temetéseken. Gyermekes és dalárdisták fújták
a rekviemet szakállbacsavart arca fölött. Úgy szakadt
rá a menny, mint óriási énekeskönyv, melynek elmosódott
betűit lángok mellett se látni. Én a türelem csipesze
közé szorítom a szót, hogy jószándékom varázsporába
mártva, a gondosság tűkre fölé tartva fölhasználjam.*

III

*Keveredjete a ködbocsátó földi istenek közé és meghaltok
mielőtt feljön a Nap az Egymásmegsegítése hegy mögött.
A zsidó, akinek ajkát ecettel ajándékozták a fejét mellre
dőlt halál árnyékában, a lángok közt sóhajtott:
a föltámadás galambtollakon repül, nyakra illesztik
a levágott fejet, barkát szorongató apostolok s tanítványok
bámulnak az elhagyott sirba s indulnak kettéválasztani
az árnyat és a fényt. Hol vagy gyönyörű jóslat? Halott
a trombita. A hangot és a zenét kicsipegették belőle
a gonoszság kopasznyakú madarai.*

Utazás

*Készülök a végső utazásra.
Eljön, biztosabban a régieknél.
Könnyebben, mert utaztam én messzebbre
csak szívemben. Külföld nem látta arcomat.
Pénzem a havi gond kalmár-kezébe hullt.
Kaptam tiamnak cipőt, ruhát,
nőmnek s magamnak szegény takarót.
Lakás, fűtés: szükséges luxusok
kívánták koszos filléreimet.
Utaztak mások már helyettem is,
dagadt zsebekkel. Aranyszövetek
szálltak zakóvá, nadrággá. Cipők
zománcos fénye váltott hivatalt,
honnét könnyű a gazdag utazás.
Kiadtam már egy verseskötetet,
önállót, majdnem negyvenévesen.
Első s utolsó nagyon meglehet
e néhány gondolat.
A hópapirt csak betutott sorok
tartják a rang zöld sugaraiban.
Szegényen szült anyám, szegényen is
temetnek el, tudom másképpen nékem nem virít.
A gondolat útján nagy rend vonul.
Bennem a holt erők, akár falak
alatt a szétvert vályogok,
mállnak, parány sem bukkan fényre már.
Teszem dolgom hámbafogott igás.
Esténként, hogyha könyvem fölnevet,
repülni érzem fáradt asztalom.
Barátaim, kik keményebb szavam
vértje mellett dühödten mentek el,
velem repülnek higgadt tájakon.
Sorvaszt az idő fekhelyet, a kő
sugártól is kormossá feketül.
Bogár, ha méri törvényes honát,
szárnyas zászlója szél ellen teszül.
Az ember köröz, fölszáll, megpihen.
Repül s nem látja röptét senkisé.*

SARKADI IMRE

1.

A kor, amelyben élünk, megoldhatatlannak tetsző választások elé állítja az embert. Cselekvés és szemlélődés, lázadás és belenyugvás, elkötelezettség és függetlenség: megannyi választásra kényszerítő ellentétpár. Alternatívák, amelyek kihívólag néznek ránk és döntésünket várják; alternatívák, melyek közül egész valónkkal kell választanunk. A választás ugyanis mindig az emberi személyiség kibontakoztatásának érdekében történik; még akkor is, ha az önérdek kategorikus elutasításában jut kifejezésre. Gondoljunk csak Jorge Semprun ellenálló hőseire, akik saját biztonságuk ellenére vállalják a helytállást, mintegy önmaguknak tartoznak az önfeláldozásig emelkedő cselekvéssel, önbecsülésüktől nyerik elkötelezettségüket. A választás tehát sorsot és életet dönt el, „vére meg”, – mint mondani szokás. Ezért nehéz választani. Különösen akkor, ha valaki, mint Sarkadi Imre is, tisztán látja az alternatívák ígéreteit és buktatóit; s tudja, hogy a választott út nem ismer megállást: nem az ember járja be az utat, hanem az út ragadja magával a rálépő embert egészen a végső következményekig.

A cselekvés és az elkötelezettség vállalása bizonynyal méltóbb sorsot ígér; erre szavazott Semprun, s erre életének talán legboldogabb éveiben maga Sarkadi Imre is. Igen ám, csakhogy a történelem olykor groteszk fordulatokat tesz; s ami korábban helyes választásnak tetszett, a személyiség megvalósítását és kiteljesedését ígerte, egyszerre éppen az emberi szuverenitás tragikus elvesztésével fenyeget. Századunk látványos példákkal illusztrálta ezt a különös esetet. Mit tegyen az olyan ember például, aki őszinte hittel kötelezte el magát egy ügynek, az ügyért folyó küzdelem vezéreinek; s azt kell látnia, hogy e vezetők visszaélnek bizalmával, önzésükhöz igazítják a vállalkozást, s önérdeküknek rendelik alá az ügygel együtt az érte küzdő emberek személyiségét és autonómiáját? Másként fogalmazva a kérdést: mit tegyen az író – Sarkadi Imre –, ha kijátszani látja hitét, ha arra kell ébrednie, hogy talmi hazugsággá degradálták bízalmát leírt szavait? Talán sorsot változtathat, megmásíthatja választását; leléphet az útról, amely olyan irányba fut vele, ahová semmiképp sem igyekezett. Letérhet, de hová? Az elkötelezett cselekvés helyett választhatja az individualizmus korlátlan függetlenségét, a közéleti felelősség helyett az anarchia felelőtlenségét. Csakhogy ezen a módon sem szerzi meg az emberi személyiség kibontakozásának élményét, közkeletűbb fogalommal: a boldogságot. A szabadság helyett a semmi partjaira érkezik, az élet birtoklása helyett pedig elveszíti önmagát. Vagyis a történelem és a sors különös csapdát épített neki, s általában a korszak intellektüleinek: bárhová lépnek, kudarccal kell számolniuk. A függetlenség szertelen individualizmusa demoralizál, a szolgálat kritika nélkül való elfogadása egy gépezet fogaskerekévé alacsonyít. Csapda ez, a legravaszbabbak közül, melyeket az emberi sors kieszelt. Sarkadi Imre élete és műve ez ellen a csapda ellen küzd: lát-szólag foglya lesz neki, végül is azonban győzelmesen lépi át egy hatékonyabb magatartás felé.

A csapda, amiről beszélünk, morális természetű. Azért veszélyes, mert aki vi-gyázatlanul érinti meg, azt foglyává teszi. Azt a dilemmát, amelyet a kor az individualizmus és a szolgálat ellentétének formájában szokott elének állítani, tehát csak úgy kerülhetjük el, ha kritikailag vesszük szemügyre e két fogalom valóságos természetét. Az individualizmus szertelen anarchizmusba vezet, a szolgálat viszont gyakran szolgává taszít. Ám mindkét veszély kivédhető, ha valaki a szabadság és az elkötelezettség fogalmait szintézisbe szervezi; ha nem elégszik meg az egyéniséget korlátozó törvények lerombolásával, vagy ellenkezőleg, a szolgálat kritika nélkül való vállalásával. A szintézis tehát elutasítja mindkét magatartásnak azokat az ele-

meit, amelyek az emberi szuverenitás építő jellegű érvényesítését akadályozzák, s magába egyesíti az önmegvalósítást és az elkötelezettséget. Aki e szintézis igazságáról meggyőződött, nem a szertelenséget, az önpusztító anarchiát választja, hanem az emberi autonómiát; nem a vezetőket és a napi politikát szolgálja, hanem azokat az emberi célokat, amelyeket a politikának is szolgálnia kell. Erre a felismerésre jutott Sarkadi Imre is, noha előbb a tévesen értelmezett szabadság és szolgálat alternatívái között vergődött, s noha végül is az imént leírt csapda áldozatává vált.

Sarkadi életműve tehát egy dilemmát faggat, egy drámába helyezkedik, a modern ember útkeresésének és tévelygésének egyik fejezetét tárja elénk. Írásai éppen ezért nem a végső igazság igényével szólnak; korunkban az ilyen igény különben is felettébb gyanakvásra érdemes. Sarkadi a kérdések, az önmészítő faggatások írója; nem megnyugtatót kíván, ellenkezőleg, felzaklatni, belső viharokba sodorni, nyugtalanítani. „Sokszor kísért a gondolat – fejtegeti egyik korai tanulmányában még 1948-ban –, hogy beszélhetnénk például homérosi és sophoklési irodalomról: az egyik az ábrázoló, a világ kérdéseire felelget, a másik, a problematikus, meg kérdeget... Az irodalom az emberi érdeklődés előjárója: a megbékélt érdeklődés ábrázol, a nyugtalan keres.” S noha ő maga is megpróbálta a válaszadást, vagyis szem elől tévesztette a korszak átmeneti jellegét, műveinek végső eszménye a „sophoklési” modell: a kérdés és önvallatás. Az életműnek egy időben kemény vitákat kellett elviselnie: azok, akik Sarkadi kérdőjeleit felkiáltójelnek hitték, értetlenül álltak a művek végső mondanivalója előtt. Az idő azonban – bírálóival szemben – a kérdező Sarkadinak ad igazat. A kérdések egyre inkább kellenek, a kérdés világítja meg a valóság arculatát, teremt rendet a reménytelenül összekuszálódott jelenségek között. A türelmes és konok kérdésés: a válaszadás feltétele.

2.

Az első kérdéseket az éppen befejeződött háború íratta Sarkadival. Fiatalként látta a fasizmust és az őrvongó vérontást, nem csodálkozhatunk azon, ha naiv ábrándok gyanánt lökte félre mindazokat az eszményeket, miket bizakodó korok építettek: a világ megismerhetőségének s az emberiség erkölcsi haladásának reményeit. Személyes tapasztalatai, az eléje táruló világ egészen mást sugalltak: bizonytalanságot és filozófiai relativizmust. A családi örökség: a rendezetlen, szertelen élet és a mestereknek választott gondolkodók: Spengler, Ortega, Huizinga válságfilozófiája, James Joyce relativizmusa, Huxley kételkedése pedig megerősítették, világképpé szervezték ösztönös tájékozódását. Első írásai tehát a törvények közé zárt, szabályokba fogott élet ellen tiltakoznak, az emberi személyiséget elnyeléssel fenyegető közösséggel perlekednek, a cselekvéssel szállnak vitába. Első jelentősebb írása: a *Körműves Kelemen* a közismert székelly népballadából bontja ki azt a tragédiát, amelyet a józanságát és emberségét vesztett kollektivitás kényszeríthet az egyénre. Sarkadinak ez az írása a fasiszta gondolkodással vitatkozik, amely úgynevezett „kollektív” célkitűzések érdekében nyomja el és semmisíti meg az emberi személyiséget. A háborúban tapasztalt embertelenséggel száll perbe, ítéletét azonban általánosítja: magát a cselekvést veti el. Hasonló gondolatok jelentkeznek ironikus mitológiai novelláiban is. A *Párbaj az igazságért* a hősiességet ironizálja: Hektor és Achillész vitájában arra mutat rá, hogy a küzdelemre való vállalkozás valójában az anyagi javak megszerzésének vágyával azonos, de a békés szándék sem több a birtokon belül élők önelégült nyugalmanál. „Mondtam már – érvel Hektor –, én alapjában véve a nyugalmat és az élet élvezését szeretem, én olyan világba születtem bele, ahol a mások munkájától megkap már az ember mindent, amit akar. Még a gond sincs, hogy dolgoztassak: a jog, a törvény, a vallás már mind az, hogy én jól éljek. Hogy tudnám én azt naponta számításba venni, hogy estére meghalhatok?” Hektor gúnyos mosollyal kommentálja Achillész dühös érveit is: „Bosszút állok – mondta Achillész. – A bosszú igazság. Hektor nevetett: – Persze, a magad igazsága. Az igazi ugyan az lenne, ha a rabszolgáim próbálnának agyonverni... bosszúból... de hát, úgy lát-

szik, csak rajtunk veszünk össze. Szeretnéd őket megszerezni... Meg is értem. Nem tudod ugyan annyira hasznukat venni mint én, de hát azt hiszem, mindenki csak a tökélyig viheti... tovább nem. Akkor előről – talán nem is egészen előről, de újrakezdek mások.” Vagyis az emberiség története: marakodás a konc felett.

Az *Ödipusz megvakul* hasonló módon ironizálja a mítoszban kifejezésre jutó erkölcsi elveket. Ödipusz nem azért vakítja meg magát, mert megborzadt a vérfertőzéstől és az apagyilkosságtól, melyeket elkövetett, hanem mert elmulasztotta az élet gyönyöreit, s mert a konvenció s a palotát gyűrűbe fogó tömeg az önbüntetés látványos gesztusait kívánja tőle. Ödipusz tehát cinikus vezeklő, Sarkadi mintha ironikus kételkedéssel vizsgálná az etika hagyományos értékeit. Ennek az ironiának és kételkedésnek azonban nagyon is időszzerű mondanivalója van: az író látszólagos cinizmusa mögött ott rejlik az embertelenség ellen való tiltakozás motívuma. Sarkadi nem vet el minden értéket, inkább a humánus értékekkel folytatott manipulációt leplezi le. Erre vall *A szatír bőre* című mitologikus elbeszélése, amely a férfias, de gátlátalanul szadista Apolló, valamint a szerencsétlen szatír, Marzúász vitájában és küzdelmében az „übermensch” mítoszáat teszi mintegy a megfelelő helyre.

A mitológiai elbeszélések tehát a háború hazugságaival és a propagandisztikus manipulációkkal számolnak le. Sarkadi elveti a „felsőbbrendű” ember mítoszáat és a hamis hőskultuszt, de a szervezett embertelenséggel legfeljebb az anarchizmus felelőtlenségét tudja szembeállítani. Achillésszel és Apollóval szemben a *Pokolraszállás* Zsigmond hadnagyát lépteti fel, aki a háborús vérengzés ellen ötletszerű gyilkossággal, züllött étellel tiltakozik. Sarkadinak ez a figurája, mint B. Nagy László megállapítja, Gide Lafcadiójának rokona; action gratuite-ekkel próbálja kicsempészni magát a háború kegyetlen rendszeréből; erkölce és magatartása azonban nem lehet más, mint azoké, akiktől menekül. Egyúttal az ő alakjában jelentkezik az a jellegzetes, az utolsó írásokban megszülető Sarkadi-figura is, aki a gonosz világ ellen úgy küzd, hogy önmagát, saját sorsát rontja tovább: az embertelen környezetből emigrálva a „pokolra száll.”

Pokolra száll, minthogy az embernek, úgy tetszik, nincsenek esélyei. Sarkadi kiszolgáltatottnak tudja magát, védtelennek érzi az emberi értékeket a háború személytelen törvényeivel, pusztító mechanizmusával szemben. Ennek a meggyőződésének ad hangot egyik legjobb írásában: a *Szőkevény*ben. E novella hőse szökött katoná, aki az emberi ösztönnek engedelmeskedve, humánus értékek – család, munka, egyszerű emberi sors – vonzásában hagyja el a háborús gépezetet. A gyilkos mechanizmus elől azonban nincs menekvés: a szőkevény végül áldozatul esik a véletlenül ráakadó katonák fegyvereinek. Sarkadi elbeszélése egy helyzet és egy személyes indulat drámai kibontakoztatásának megdöbbentő remeke. Hőisével mintegy a siron túlról beszélteti el a szökés és a pusztulás történetét. Tárgyilagosan szemléli a szökött katonát, egyszersmind azonosul vele. A szőkevény alakjában jelentkező személyesség és a kivégző osztag személytelensége, amely a háborút, az embertől elidegenedett mechanizmust jelképezi, állanak szemben egymással, egy komor és filozofikus dráma szereplőiként. A *Szőkevény* a végzetdrámák fojtó atmoszféráját árasztja; az esendő, védtelen ember és az elpusztításra szövetkező, közönyös hatalmak kerülnek konfliktusba, miként a görög tragédiák világában. Sarkadi az emberi sors kiszolgáltatottságának hirdetésében az egzisztencializmus bizonyos irányzatainak közelébe kerül. „Az emberről – írja 1947-ben, egy James Joyce-ról szóló tanulmányában – körülbelül bebizonyosodott, hogy nem dönti el problémáit egy lekésett villamos, Joyce úgy véli, hogy a megszerzett vagy meg nem szerzett műveltség, gondolat, intellektualitás sem dönti el. Semmi sem dönti el, a dolgok adva vannak, az ember él és ennek legtöbbször semmi értelme.” Természetesen amikor Sarkadit és az egzisztencialista filozófiát egyszerre említjük, nem arra gondolunk, hogy Heidegger vagy akár Sartre bölcséletének hatására alakította ki gondolatait. Nem könyvek, hanem keserves tapasztalatok, személyes élmények nyomán jutott el az emberi élet nihilisztikus felfogásához.

S amilyen kétségbeeséssel nézte az embert, olyan kételkedve tekintett a valóságra. Számot vetett a tényekkel, de nem lelte meg az összefüggéseket. Idézett Joyce-tanulmányában így beszélt: „A realisták azt mondják, hogy ők nemcsak a tényeket, hanem az ezek között levő összefüggéseket is látják, s az összefüggések mögött rejlő mélyebb valóságot. Ez a mélyebb valóság rendesen biztató. De a Bloomról elmondott tények közötti összefüggések mögött a teljes valószerűtlenség van, az az egzaltált hangulat, amihez némileg hasonló eddig a halandzsza versekben vagy a paradox humorban jelentkezett.” Vagyis mintegy lemondott arról, hogy szükségszerű és értelemmel áttekinthető összefüggéseket találjon a jelenségek mögött. A világ folyamatai és értelmezésük: két külön dolog Sarkadi szerint. Az előbbieket öntörvényűek és személytelenek, az utóbbi viszont az ember szubjektív tevékenysége; azaz nem igényelheti az igazság rangját. Nem több, mint a valóság, a tények önkényes és véletlen magyarázata. Sarkadi az agnoszticizmus álláspontjára helyezkedik, s ezért fölüeny szarkazmussal tekint arra az emberre, aki az összefüggések felkutatásának szenteli magát. Önámítóknak vagy éppen rosszhiszemű hazugoknak nevezi az ilyeneket. Az *önámító halála* című novellájában szereplő bölcselő magának az írónak nézeteit fogalmazza meg. „Képtelenek vagyunk – mondja – még magunk előtt is úgy vallani be a tényeket, ahogy megtörténtek. De ha a tényekhez nem is teszünk hozzá szándékosan semmit, még mindig ott vannak a tények közötti összefüggések. Ezek aztán reménytelenül szubjektív összefoglalásba szaladnak bele – szubjektivitás helyett itt egész nyugodtan mondhatnák hazugságot is – s ezeknek az összefoglalásoknak tulajdonsága, hogy mentségeket keresnek a történetek számára. Ez az önámítás.”

Az agnoszticizmus filozófiája végül arra kényszeríti, hogy ne a világban keresse a történelem és önmaga magyarázatát, hanem mintegy megfordítva az empirista gondolkodást, önmagából induljon el a létezés felfedezésére, saját személyiségével helyettesítse a külső világot. Mint kulcsfontosságú Joyce-tanulmányában kifejti: „A huszadik század embere nyilván abban különbözik leglényegesebben az ösöktől, hogy rájött már: saját magát saját maga határozza meg. Irodalmi vetületben ezt olyanformán lehet mondani, hogy míg az írás problémája ezelőtt a körülmények ravasz vagy kegyes hálójában vergődő ember körül mozgott, most a magának körülményeket teremtő embert ismerte fel.” Továbbá: „hogyan mi történik velünk, azt a belső alakunk határozza meg, s eme meghatározottság alapján akár önmétamorphozis is lehetséges.” Vagyis Sarkadi a szélsőséges individualizmus hirdetőjének készül, a személyiség öntörvényű és szabad megvalósításán kíván munkálkodni. Minthogy a világ zavaros, az összefüggések megismerhetetlenek, s a valóság törvényei legfeljebb az ember elpusztítására alkalmas közönyös mechanizmus elemeit jelentik; az ember saját lelkén belül keresse feladatait és lehetőségeit. Sarkadi a *Tudomány, szabadság, béke* írójával, Huxley-val ért egyet: a gondolkodó és szabad ember célja a belső rend, a belső világosság.

3.

Mindez azonban csupán Sarkadi személyiségének egyik törekvése és rétege. Mert a világot megismerni induló fiatal író nemcsak az individualista filozófiához és magatartáshoz érkezik el, hanem az elkötelezettség igényéhez, a cselekvés igenléséhez is. A világ rossz törvényei ellen lázadó egyéniség megtagadja a törvényeket, a társadalommal kontaktusba kerülni igyekvő közéleti ember viszont jobb törvényekkel kívánja felcserélni a hamis és embertelen szabályokat. Tájékozódása során nemcsak a relativizmus és a válságfilozófia hirdetőit ismeri meg, hanem a szociális ember hivatásának új megfogalmazóit is. Hatással van rá a népi írók cselekvésre és elkötelezettségre intő tanítása, különösen Németh László erkölcsi elvekké fogalmazott szociális érzékenysége, de nevelői közé fogadja Tolsztojt, Bartókot és József Attilát is. A felszabadulás után nemcsak ironikus és kiábrándult novellák, valamint bölcséleti relativizmust tanító tanulmányok, hanem harcos riportok és publicisztikai cikkek

alatt is ott olvasható a neve. A Szabad Szóban és a Válaszban sorra tudósít a föld-reform után kialakult vidéki helyzetről, vizsgálat alá veszi a paraszti fejlődés kérdéseit. Novelláinak egy része pedig éppen azt a magatartást bírálja, amelyet más írásaiban oly szenvedélyesen helyeselt. A *Három játék* című elbeszélés arról beszél, hogy a függetlenség és elkötelezetlenség kultusza, a személyiség anarchiája könnyen prostitúcióba vihet; az individualizmus az erkölcsi züllés veszélyével jár. A novella egyik mellékszereplőjében, egy kedves és bohém figurában Sarkadi tulajdonképpen önmagát mintázza meg. Kállai János, e rokonszenves bohém, kitartóan és eredménytelenül udvarol az elbeszélés függetlenséget mimelő, ám kitartottságba és züllésbe zuhanó hősnőjének. Mintha arról tanúskodna, hogy Sarkadi csodálja ugyan az anarchiába vesző életet, a valóságban azonban visszaborzad ennek az életnek a végső következményeitől. Magatartása inkább a figyelem, a szemlélődés, amely számot vet az emberi sors valamennyi lehetőségével. Képzletben bejárja azt az utat is, amelyet az anarchia nyit, egyelőre azonban megelégszik ezzel a szemlélődéssel, a lehetőségek felkutatásával. Nem választ, inkább várakozik.

E várakozás azonban csupán néhány évig tart: Sarkadi hamarosan választásra kényszerül. Döntését két körülmény segíti elő: visszariad a polgári életforma szabadnak tetsző, ám megalkuvásokat rejtő individualizmusától, s hatása alá kerül az országos újrakezddés és építés hatalmas vállalkozásainak. A polgárság elvtelen és önző életrendjét, hamis tudatformáit és hazug eszményeit ironikus kritikával ítéli el *Szilassy és Drashe*, *Három játék* vagy *A drót* című novelláiban. A *Népgyűlés és hitvita* vagy a *Népitélet* című írásokban pedig közel kerül a parasztság gondjaihoz, azonosulni tud törekvéseivel. Választott tehát: az anarchikus lét kísértéseivel szemben az ország átalakításáért küzdő politikus írók sorában találja meg helyét. Ez a választás egyszersmind véget vet korábbi kételkedésének, agnoszticizmusának és szorongásainak. A közösség rendjében, szigorú, de hasznos törvények szorításában tudja magát; cselekedni kíván, szívvel-lélekkel vállalja a küzdelmet azokért a célokért, melyeket a politikai vezetés az irodalom számára megjelöl. Ennek az egyensúlyi állapotnak az eredménye az *Út a tanyákról* című dráma és a *Gál János útja* című kisregény. Mindkettő a paraszti életforma átalakulásáról beszél; a magyar társadalom szerkezeti megújulásának perspektívájába állítja a paraszti életrend forradalmi változásait. Hasonló eseményekről tudósítanak a negyvenes és ötvenes évek fordulóján írott elbeszélések, így a *Szerelmem*, a *Szövetkezetiek* vagy a *Barla Mihály szerencséje* című írások.

Sarkadinak ezekre a műveire Móricz Zsigmond prózairó módszere hatott. A *Gál János útjáról* szólván valamennyi kritikus a *Boldog emberre* hivatkozik, s Jánosban Móricz hősének, Jó Györgynek szocialista párját fedezi fel, aki a belenyugvás és az igénytelenség helyett a cselekvésben találja meg boldogságának zálogát. Valóban, Sarkadi ezekben az írásokban Móricz Zsigmond tanítványának bizonyult: a falusi élet ábrázolásának realizmusát éppúgy mesterétől tanulta, mint az idill iránti fogékonyságot vagy a stílus kezelésének módját. Igaza lehet azonban Bata Imrénnek is, aki egyik tanulmányában arra figyelmeztet, hogy a falusi világ krónikásának szerepére vállalkozó író nemcsak Móricztól, hanem Veres Péter szociográfikus realizmusától is tanult. Bata arra hivatkozik, hogy Sarkadi valóságábrázolása jóval puritánabb, mint Móriczé: a tapasztalati tények közelében marad, s hiányzik belőle az ösztönvilág bemutatásának az a pszichológikus igénye, amely a *Sáraranyt* éppúgy jellemzi, mint később a *Rózsa Sándor-regényeket*. Gál János sorsának elbeszélője riporterként kezdett foglalkozni a falu átalakulásával; a változások okozta társadalmi mozgás, a paraszti élet tárgyi világa éppúgy érdekelte, mint az emberi tudatban bekövetkező átalakulás. Vagyis műveit a szociográfus figyelmével vetette papírra, a riporter buzgóságával gyűjtötte egybe a jellegzetes tényeket. Kár, hogy a tárgyi világ ábrázolás hitelet gyakran kérdésessé tették a sematikus cselekményvezetés eljárásai, a hamis konfliktusok, a romantikus eszményítés révén előállított figurák. Ő is „előbb kategóriázta, aztán vizsgált” – mint ahogy később egyik darabjának szereplője jegyzi meg a deduktív módszer korlátairól. Néhány év múlva fájdalmasan kellett rádöbennie,

hogy munkáinak egy része nem talált utat az olvasóhoz; s egy ideig a könyvraktarak temetőinek dolgozott. Az *irodalom és a haszna* című, 1953-ban írott cikkében önvizsgálatot tartott, változást sürgetett: „Eddigi irodalmunk – írja – a népek a milliós tömegéhez utat egyáltalán nem találhatott. Ha a kezébe is vette volna egy-egy könyvünket, nem mond semmit a számára, nem ismer belőle a világra, se a magáéra, se a körülötte hullámozó újra, mert a mi könyveinkből nem ismerte volna fel az azonos-ságot. Szóval a mi irodalmunk a néptől elszakadva nem is hathatott a népre, még ha olvasta se.”

A kortársi irodalomnak eme megítélésében Sarkadi egyszerre használja az esztétika és az etika érveit; vagyis nemcsak azért ítéli el a dogmatizmust, mert esztétikai torzulásokat okozott, hanem azért is, mert meglazította a művész és a nép kapcsolatát. Műhelyének újjáalakítása során tehát először is ezt a kapcsolatot kívánta újból megerősíteni. 1952–53-ban egy évet töltött el tanárként a balmazújvárosi iskolában, ennek az időszaknak a tapasztalatait dolgozta fel az ötvenes évek közepén írott elbeszéléseiben. Ezek szakítanak azzal az idillikus ábrázolással, amelyet Sarkadi korábban adott a faluról. Konfliktusokat, nemegyszer tragédiákat állítanak az olvasó elé. E konfliktusok általában a megszokott paraszti életrend és a történelmi szükségszerűség által diktált újabb formák között jönnek létre. Sarkadi ismert figurája az a paraszt, aki nem tud választani a robottal járó, de bizonyos tulajdonosi önérzetet és függetlenséget adó kisbirtokos életforma és a korszerűbb nagyüzemi gazdálkodás világa között. A *Verébdűlő* című kötet novelláira gondolunk. Ezeknek az írásoknak a mondanivalóját foglalja mintegy össze a *Szeptember* című dráma, Sarkadi elégikus búcsúja a régi paraszti világtól, a hagyományos életrendtől.

Írásainak egy másik rétege azokkal az összeütközésekkel foglalkozik, amelyeket a múlt erkölcsi maradványai vagy éppen az átmeneti kor viszonyai alakítanak ki. A *Jég alatt, nád alatt* azoknak a rétegeknek a morális helyzetét vizsgálja, amelyek kívül maradtak az emelkedés körén, s még őrzik az egykori durva erkölcsöket. E novella hősei önzésükben, a szerzésvágy elvakultságában még a gyilkosságtól sem riadnak vissza. Ennél is lényegesebbek azonban azok az írások, amelyek a szocialista társadalom közegében kialakuló konfliktusokat ábrázolják. A *Tanyasi dúvad* azokat a próbálkozásokat leplezi le, melyek az önzésnek és a hatalomvágynak akarják kiszolgáltatni a dolgozó nép munkájának eredményeit. Ulveczki Sándor alakjában a Móricznál is gyakori kiméletlenül törtető paraszt-karrieristát jeleníti meg, akit azonban ezúttal nemcsak belső energiái hajtának, hanem az a lehetőség is, amit a néptől elidegenült vezetés példája nyit meg a törtetés és a gátlástalanság előtt. Általában Sarkadi novellisztikájából kiérződnék az ötvenes évek első felének közéleti gondjai, nyilvánosságra kerül az a szakadék, amit az önkény és a bizalmatlanság ásott a vezető és a nép közé (pl. *A kis madár lába*, *Anna haragszik* című elbeszéléseiben). Elítéli az önkényeskedést, az embertelenségek példáit; *Szégyen* című elbeszélése például a Rákosi-féle vezetés által deportált emberek jogfosztottságát tárta az olvasó közvélemény elé. Egyszersmind azonban a reakciós körök felé is elhatárolja magát: *Részeg ember* és *Hazátlanok* című írásaiban a régi rend képviselői és érveit utasítja el.

E korszakának tehát kritikai jellege van. Annál érdekesebb, hogy a bírálat és az elutasítás gesztusai mellett gondot tud fordítani arra is, hogy epikus keretbe öltöztesse emberideálját, pozitív eszményeit. Ez az ideál a cselekvő és lelkiismeretes közéleti ember, aki fellázad az egyént igában tartó hagyományos paraszti életrend ellen, ugyanakkor azonban megőrzi szuverenitását, kritikai gondolkodását és humanizmusát. Bíró Máté, a *Kútban* fiatal, jobbra törekvő hőse képviseli azt az emberideált, aki Gál János teljesebb emberségű, plasztikusabb lélektani realizmussal megrajzolt rokona gyanánt keresi útját, munkálkodik a maga boldogságán s ezzel együtt a másokén. (Ebből az elbeszélésből készült a kor emlékezetes és nemzetközi elismerést szerzett magyar filmje: a *Körhinta*). Sarkadi persze tudja, hogy ennek a típusnak különféle akadályokkal kell megküzdenie: az elmaradottság, a közöny vagy éppen a gáncsoskodás közegében kell előre jutnia. De még akkor is bizik embereszményének győzelmében, ha tudja, hogy útját olykor tragédiák szegélyezik. Az *Elmaradt talál-*

kozás fiatal matematikusa, akit elsorvasztott, a beérkezés kapujában pusztított el a betegség, egy tragédia hőse. Sorsa azonban éppen ezért kathartikus: arra figyelmeztet, hogy a választott emberideál a végzet vagy a történelem csapásai alatt is halad tovább a maga útján, s egyszer ő fogja megszabni a világ arculatát.

A kritikai szellem és a humánus embereszmény kialakításának kísérlete Sarkadi műveinek kérdező jellegére hívja fel figyelmünket. Ezek a művek – némi „homéroszi” kitérő után – valóban „sophokleszi” természetűek. Talán a kérdéses igénye határozza meg, hogy Sarkadi elbeszélő formája sem a klasszikus novella zártságához, „válaszadásra” alkalmas belső arányosságához igazodik. Sarkadi a riportok módszeréből alakította ki elbeszéléseinek kompozícióját és szemléletét. Anekdoták, elcsúsztások, beszélgetések, valóságos történetek építik írásait; van novellája, az *Utazás*, amely nem több, mint egy éjszakai vonatban hallott párbeszéd meglehetősen hűsége leköltázása. A valóság gazdagsága, rendezetlen bősége válik evokatív erővé ezekben az írásokban. S a látszólagos szerkezetlenséget még csak teljesebbé – vagy éppen egy rejtettebb módon érvényesülő belső kompozíció álruhájává – teszi a filmszerű vágásokat alkalmazó modernebb technika. Sarkadi mindenestre igyekszik minél kevesebbet beavatkozni azokba a jelenségekbe, melyeket az életben készen talál. A valóság tipizáló erejét és belső mondanivalóját engedi érvényesülni; vagyis lehetővé teszi, hogy maga az élet, maga a valóság tegyen fel vallató kérdéseket.

4.

A valóság kérdezt, s az író tolmácsolta kérdéseit, kielégítő választ azonban senki sem adott. A közéleti csalódások lavínája maga alá temette a válaszokat: a megrendülések láncreakciójának időszaka következett. Sarkadinak is látnia kellett, hogy a gondok nem oldhatók meg olyan egyszerűen, mint ahogyan azt az 1953-as kormányprogram után remélte. Főként azért, mert megoldásukra nem vállalkozik hatékony és hivatott erő. Egyre több kétellyel és csalódással figyelte a történelem menetét, belső biztonságát lassan elveszítette, fanyar magányba kényszerült. S magányában újra megrohanta őt az a dilemma, amit egyszer már megoldottnak tudott: a szabályokba fogott élet és az anarchikus függetlenség, az elkötelezett cselekvés és a szertelen ösztönösség konfliktusa. Újra tépelődni kezdett választása helyességén, újra életre éledt ifjúságának agnoszticizmusa és filozófiai relativizmusa. Vergődött, küzdött ellenük, de vonzásukból **nem** tudott szabadulni. Egyik 1956-os írásában, a *Mementóban* ismét úgy érzi, hogy a semmi partjaira érkezett, hogy a valóság csupán érzékszalódás és a fogalmak pusztán üres szavak. „A szoba bezárt – írja –, s egy töredék pillanat alatt nem volt más a világon, csak én. Eddig az egy pillanatig ez volt az egész világ. Én. Bennem testesült meg az emberiség, a tudás, a hatalom, a művészet, a szépség, a jóság – ha lett volna időm és gondolatom, lenéztem és megvettem volna mindent s mindenkit, ami és aki rajtam kívül még létezik... de időm se volt és hitem se, hogy rajtam kívül létezik valami... Egy matematikai képlet volt a hang és a mondat, nem is értettem. Minden szónak megvolt a helye és értelme a nagy Ballagi-szótárban, de a szavak hirtelen megszöktek, szétmáztak, mint a poloskák, s egy pillanatra bezárult minden. Aztán se nyílt ki soha többé.”

A személyiség önmagába temetkezésének tanúi vagyunk. Sarkadi csalódott a szükségszerűségek és szabályok elfogadásától remélt boldogságban, s önfeledt indulattal, később önpusztító dühvel veti magát az anarchikus szabadság karjaiba. A társadalmat és magát az embert kondicionált reflexek összességének tekinti ugyan, de azt tartja, hogy a kivételes egyéniség egy merész ugrással kitépheti magát a szükségszerűségek és manipulációk hálójából, s elérkezhet a szabadság birodalmába. Ezért hirdeti meg az „Oblomovok forradalmát”; az Oblomovokét, akik éppen kívülállásuk következtében könnyebben szerezhetik meg a személyiség teljes függetlenségét. „Gyönyörű és állandó ugrándozás predesztináció és szabad akarat közt, alkati meghatá-

rozottság és kondicionált reflexek közt – fejti ki élettervét az *Oszlopos Simeon* főhősének szavaival. ... Ha a reflexek feltételeit mi is elő tudjuk állítani, akkor nincs alkati predestináció ... S ha mások, a környezet, a társadalom is elő tudja állítani a mi reflexeink feltételeit – akkor ... még a választás szabadsága sincs meg. De mi csoda széles margók a kivételeknek! S ezek az aszkéták ... ezek figyelnek és nyugodtan sétálgatnak a margókon, anélkül hogy a szabályok vonzásába belelátnának őket valami. Ez, ez komolyan nem rossz gondolat. Hozzá is kell kezdeni.” S hozzá is kezd ehhez a sorshoz: kitér a szabályok és kötelezettségek elől, a társadalom pere-mén, az élet margóin próbál egyensúlyozni. Némi cinikus egykedvűséggel hirdeti az individualizmus jogait: „Hiszen egészen rendbenlevő, hogy az ember természete szerint egocentrikus. Mint a majom. Mint a svábbogár. Mindegyik a maga módján. S a gondolkodás dolga mi más, mint az önimádat kifejtése. Imádd csak saját magadat, mert helyetted ezt úgyse teszi meg ilyen jól és ennyire alaposan senki más.”

Az individualizmusnak ez a fajtája természetesen anarchizmussal párosul. Sarkadi tagadja a rendet, hiszen éppen azért kell önmagába zárkóznia, mert a külső világ, úgy tetszik, elveszítette törvényeit, kaotikussá vált. „A formák – hangoztatja – úgy látszik, bomlanak, s nincs jogom, hogy ezt megakadályozzam.” Ilyen körülmények között azután a gondolkodás maga is óvatosságra int: a ráció és az okság elve elveszíti korábbi hitelét. Az író önvallomásokból gyúrt drámai hőse így beszél: „a logika nem olyan út, amin haladva bármit is felfedezhetünk, mert az utak sosincsene készen. Csak akkor csináljuk meg őket, ha már van hova menni. Így a logika is: ha felfedezünk valamit, megcsináljuk hozzá a logikai utat.” A renddel és a józan ésszel együtt pedig lassanként az emberi lényeg is elvész. Sarkadi veszélyes úton indul el, ám kétségtelen következetességgel, olykor önkínzó céltudatossággal járja be e választott utat. Így jut el ahhoz a gondolathoz, hogy az emberi személyiség éppen annyira az idegek és a körülmények egymásra hatásának műve, mint ahogy a szerelmi boldogság is pusztán a „zsigeri öröm állapota”. Ez a gondolkodás már a „margókon való sétálgatás” lehetőségét is megkérdőjelezi, az embert pusztán azoknak a kondicionált reflexeknek szolgáltatja ki, amelyek bilincsből az előbb szabadulni igyekezett. Sarkadi ezzel a humánus tagadásának közelébe érkezett: ingoványos területre, amely végképp elnyelheti. Ezen a terepen mutatkozik meg valójában a féktelen individualizmus csődje: a személyiség anarchikus kiélésére törekvő terv magának a személyiségnek pusztulásához, tagadásához vezet.

Sarkadinak ezért vissza kell fordulnia, meg kell gátolnia, hogy romboló anarchizmusában önmagát veszítse el. Először a meneküléssel kísérletezik. De minthogy a korábbi köteleket eltépte, s hinni amúgy sem tud bennük, a szerelemhez, a nőhöz menekül. A nő, mint annyiszor, az ő számára is a természeti principiumot jelenti. A *Viharban* című kisregény fejezi ki leginkább e menekülést: Bot Sándor egy balatoni vihar éjszakáján ismerkedik meg azzal az asszonnyal, akitől el szeretné nyerni tehetetlenségbe és unalomba fulladt élete megváltását. Az irracionális szerelem azonban nem lehet menekülés. Sarkadi romantikus témát ír meg, de racionalista módjára gondolkodik: regényében egyszerre mutatja be a menekülés kísérletét és e kísérlet csődjét.

A menekülés csődöt mondott tehát. Ekkor vállalkozik végre arra, hogy szembe forduljon az individualizmussal, a kivételes személyiség mítoszával, és kritikai képet adjon a „margókon sétálgató” öntörvényű emberről. Ezt a kritikai képet rajzolja meg utolsó műveiben, a *Bolond és a szörnyeteg*, a *gyáva* című regényekben, valamint az *Elveszett paradicsom* és az *Oszlopos Simeon* című darabokban. Közülük az *Oszlopos Simeon* lehet Sarkadi belső drámájának kulcsa; már csak azért is, mert ez a darab mintegy végigkísérte egész írói életét. Első kidolgozásával a háborút követő világnézeti bizonytalanságának idején foglalkozott, 1956 után újra elővette, s megszakításokkal éveket töltött el vele, a befejezés azonban csak halála előtt sikerült.

Ezek a művek egy embertípus helyzetét és bukását ábrázolják. E típus volta-képpen a „margókon sétáló” ember, akinek igazsága mellett korábban maga az író is érvelt. Ilyen ember a *Bolond és szörnyeteg* főhőse: Sebők Zoltán doktor, aki nem

ismer maga fölött törvényt, kedve és szeszélyei szerint cselekedik. Sebők „szörnyeteg”, aki anarchizmusával és önzésével nemcsak saját sorsát teszi tönkre, hanem mások boldogságát is. De tágabb értelemben e kártékony típust képviseli Sebők szeretője, Erzsi is, aki kalandvágyból, szórakozásból kiszolgáltatja magát a doktor szeszélyeinek. Erzsi „bolond”, aki hisztériájában méltó társa, végül áldozata lesz Sebőknek. Sarkadi mindent el akart mondani arról az emberről, akit szörnyeteggé tesz az anarchista szerepe, ezért foglalkozik *Elveszett paradicsom* című drámájában ismét Sebők sorsával, bűnhődésével. Sarkadi hősenek itt tragikus helyzetben kell végiggondolnia életét: orvosi műhiba folytán a műtőasztalon megölte azt az asszonyt, akivel együtt akart élni, s most vidéken élő apját keresi fel, hogy a bűnhődés, a várható letartóztatás előtt az ő társaságában vessen számot a múlttal. Ő maga is tudja, hogy bukását az anarchikus szabadság, az egyéni hajlamok törvénnyel vagy erkölccsel mit sem számoló kiélése okozta. „Nem ismertem – mondja – magam fölött törvényt mást, mint a saját magam törvényét – s most se ismerem. Erkölcs, társadalom törvényét – magamra nézve kötelezőnek nem éreztem, evék a tiltott gyümölcsből, s ez gyümölcsből, ahogy a halotti beszéd mondja: halálut evék. Kiűztem a paradicsomból, s ezen már semmi sem változtat.” Azt is tudja, hogy szerepe a „szörnyetegé”, hogy cselekedeteit már nem a józan ész, hanem az örület irányítja: „Egy örült ül az agyamban, és keveri a kártyákat, s én, a szép értelmes ember, a normális... adott pillanatban azt csinálom, amit ez az örült kikevert...”

Ebből a helyzetből, a csupán önmagának élő ember helyzetéből most már csak kétfelé vihet az út: vagy az önpusztítás vagy az elzúllás felé. Sarkadi mindkét lehetőséget megvizsgálja. Az önpusztítást az *Oszlopos Simeon* színpadán, ahol a törvényektől, a humánumtól, sőt magától az élettől is elszakadt és megundorodott festő, Kis János tragédiájának tanúi vagyunk. János léte már csak pusztá vegetálás, s bár ő lenne a végletes individualizmus apostola, már nem él valóságos személyes életet. Csúpán szemlélődik és figyel, cselekvései legfeljebb arra valók, hogy megcsúfolják az emberi érzelmeket, erkölcsöket. Világnézete, amelyről oly lebilincselő elokvenciával szónokol: a „modern aszkétaság”, csupán az emberi leépülés ideológiája. Oszlopos Simeon ő, kívül a társadalmon, kívül az életen, aki az oszlopot nem kilátó toronynak használja, ott is csak önmagába tekint. A másik út Évée, *A gyáva* hősnőjéé, aki személyes függetlenségének és kényelmének védelmében saját méltóságát és érzelmeit áldozza fel, a prostitúciót választja. Bátornak hiszi magát (miként Sebők Zoltán is vakmerőségével dicsekedett), megragadja a mérgeskígyót, lenyeli az undorító hernyót, hidegvérrel kockáztatja a veszélyt. Mikor azonban arról van szó, hogy választania kell a megszokott kényelem és a tevékeny élet között, elveszti fölényes bátorságát és elhagyja szerelmesét. „Gyáva vagyok – vallja be – otthagyni a jólétet, az autót, a villalakást, a külföldi utazásokat, s mindazt, ami beletartozik még... gyáva vagyok. Nem merem veled vállalni hosszúlejárata, hogy jó asszonyod leszek, segítlek majd a munkádban, én is dolgozom, gyereket szülök majd...” Nem vállalja a felelősséget, vagyis a valóságos szabadságot, s ezzel elveszíti önmagát is: kitartottá válik, szobrász férje műtermének luxus-disze lesz.

Sarkadi következetes kritikával vizsgálta és ítélte meg az individualista magatartás különböző válfajait. Kritikája – amely azért olyan hiteles, mert egyúttal önbírálat is – azonban nem lenne eléggé hatékony, ha nem rajzolná meg szörnyeteg, veszendő és gyáva hőseinek ellenjátékosát. Gál János és Bíró Máté után most ismerkedünk meg a Sarkadi által elképzelt emberideál kiteljesedett, végső formájával. Szabó Pistára, *A gyáva* fiktív hősnőkére s főként az öreg Sebőkre, Zoltán apjára gondolunk. Ezek a hősök hisznek az emberi tevékenység értelmében, a közösség elkötelezettségében élnek, vállalják a cselekvést és az áldozatot. Még kudarcaikat is nyereségre tudják váltani. „Harmincéves voltam – meséli az öreg Sebők –, mikor elvittek a háborúba, harminchat, mire hazakerültem. Öt év hadifogságban. Nem hinném, hogy a börtön rosszabb lehet nála... Onnan ezrével jöttek haza idegroncsként az emberek... Én a szibériai flóra magvaival jöttem haza, ismersz is egyet-kettőt belőle... meghonosítottam itthon néhányat.” Az öreg Sebők lesz tehát az, aki mintegy ki tudja

kerülni a bevezetőben említett csapdát: önmagában egyesíti az emberi szuverénitást és a jó ügyek iránti elkötelezettséget. Magatartása ezért lehet példamutató. Zoltán és apja a cinikus és a sztoikus örök vitáját folytatja, s ebben a disputában az író érezhetően az apa igazára szavaz. Őt tekinti a kor valóságos hőségnek, Zoltánt (és Évát) legfeljebb az átmeneti időszak szomorú teremtményeinek. „Az apám ennek a kornak a gyermeke – vallja Zoltán maga –, s én lettem volna az ő koráé. Igen, akármilyen hihetetlenül hangzik: én vagyok a múlt rekvizituma s ő a máé.” Ez a vallomás egyszerre fejezi ki Zoltán önbírálatát és az apa gondolkodó, cselekvő életének és humánus eszményeinek igazolását.

Sarkadi tehát pontosan látta annak a szerepnek a veszélyét, kárhovatba döntő következményeit, mellyel kísérletezett. De amilyen tisztán ítelt írásaiban, oly lázas rendetlenséggel irányította saját sorsát a végső tragédia felé. Művei az eligazítás igényével vitatták meg a válságokkal terhes korszak filozófiai és erkölcsi problémáit. Kérdéseket tett fel, de kérdései az ember integritását és jövőjét óvták; egy humánus, tevékeny és elkötelezett életrend kialakításán fáradozott. Önmaga számára azonban nem tudta hasznosítani műveinek reményt keltő, építő sugallatát. „Video meliora, proboque deteriora sequor” – hangzik az *Oszlopos Simeon* végső jelenetében, talán vallomás gyanánt. Sarkadi már nem szabadult, nem az öreg Sebők bölcsességét követte, hanem Kis János önrontó szenvedélyeit. „Ahogy ételt, italt, sikert, hatalmat kíván az ember, úgy vonzódik a rosszhoz, mint lepke a lánghoz” – mondja a festő, aki a rossz pártjára állt, mert ebben vélte megismerni a világ legerősebb princípiumát. Sarkadi sorsát a továbbiakban ez a szerep határozta meg: elpusztította önmagát, vállalta a vesztes sorsát a végső következményekig.

POMOGÁTS BÉLA

Tér szoborral

68.2.14.

Tűnődő

*Az ablakba könyökölve
nézdegélek égre-földre,
madárként fölcsipegetek
néhány morzsányi örömet;*

*izlelgetem reggel-este,
miből ki vagyok rekesztve:
az erdőből a legszélit,
az egekből egy tenyérnyit;*

*tűnő nyárból a még itt-ott
szélbe hulló rózsaszirmot;
fogó életből a múltat,
rezgő csillagból a hullást;*

*szeretetből: a szálnalmat,
lényegedből: hogy láthatlak;
kérdést, nem a feleletet,
töredéket egész helyett.*

*Fecskesuhanásnyi bánat,
búcsúzkodó szellő támad:
szívem el-elfúló csöndje
szoktat a szokatlan csöndre;*

*haj, kiszolgáltatottságom,
tűnődő szomorúságom
alkuvó rábólintásom:
elodázott pusztulásom!*

*Börtönablak ez az ablak,
mért hinném magam szabadnak?
Fölfüggesztve az ítélet:
amíg meg nem halok, élek.*

Pécsbányatelep, Kórház.

Grál

Nehéz

Nehéz

*De ha az elérhetetlen-Szép
szüntelen megközelítése
emberibbé formálja az embert*

az se lesz kevés

Ajándék

Aldottak az áldozatos bolondok,
az aprószentek, jóságból-csalók,
kik vállukra veszik a gondot
s szívükkal fogják föl az elzuhanót.

Az el- és meg nem tanulható szeretet
különös illatú szirmait szórják,
hogyan eltakarják riadt szememet,
s ne tudjam a napot, sem az órát.

Hűvös-holdra-didergő lesen
bölcsen s szépen-hazudva állnak,
fegyvertelen-fegyveresen
intenek megálljt a halálnak.

Nem játszanak hősködő szerepet,
mozdulatuk-szavuk mégis terülj-asztal;
oly természetesek, akár a gyerekek,
s nem is tudják, hogy teljesebb a
malaszttal.

Ó, húgaim-fivérem, ti élet-
mentő köznapi szent csalók,
akarom, hogy soha ne restelljétek
a sír széléről visszakozót.

Föltámadt halottaiból az én kedvem,
s törhet már ellene akármilyen,
ajándék-időm zümmög az őszi kertben,
míg tanulok újra járni.

Diófa

Szép

ha ki idejében ültet diótát
árnyékába ülhet
betakaríthatja gyümölcsét
és remélheti
hogy az a bizonyos hat szál deszka is
kikerül belőle

De még szebb

ha ki már biztos benne
hogy nem ülhet árnyékába
a diót sem törheti föl
s az is mindegy
milyen fából tákolják össze
a végső ágynak valót

és mégis ültet diótát

FIATALOK

DEME TAMÁS

1946-ban született. Főiskolai hallgató Pécsen.
Versei megjelentek az Universitas című antológiában.

Vallomás

*tenyerünkön tartjuk a lényt
és megmossuk arcunkat benne
megfogadtuk az eszményeink
velünk maradnak agóniánkig
csak szerelemtől halhatunk meg
delíriumban vagy forradalomban
mert nem lehet hogy
az évek szemünkből
a csillogást kiöljék
ha elmúltunk már húszévesek
gyávaság a gyengeség
minket nem fog elnyelni életünk verme
nem vár ránk kőangyal hazug temetőben
majd elégetjük magunkat lehet hogy életünkben
mi nem fogunk megöregedni
csak az évgyűrűk nőnek meg szemünkben*

Zihálások

*két tehetetlenül telhetetlen
csapzott élni és ölelni akaró
szokások kötelével kötözött
indulat levegőért kapkod
élhetetlen állhatatlan
sors elleni tiltakozás
vagyunk most
amikor két ember egy
szenvedő szerkezet lesz
a létezés nyelvtanában*

1940-ben született. Zeneművészeti szakiskolát végzett; a Szeged melletti Üllésen tanít. Versei szegedi lapokban jelentek meg.

Premier planban

*Az édes szirup
mely a csészék aljáról
az asztalra ragadt
csalókán hívogatón
még várta az áldozatot
Egy légy mászott most oda
óvatosan a szagra
keresztül-kasul
a közömbös tárgyakon
kezek ki tudja mióta
heverő halmain*

*

*Utat szakítva a függöny hasadékán
egy fénynyaláb betört
A tárgyalóteremben
már folyt javában
a békéltető tárgyalás
Egy szőke hajfűrt
a gépirónő homlokából
újra meg újra lehullott
amint a vallomásokat
a gépbe kopogták az ujjak
„szerették egymást valamikor”*

*

*Egy mozdulat féluton megállt
az érvek lehulltak a kézből
Amint véget ért a vita
beállt gyanusan a csend
A függőnytelen ablakok előtt
libegő pókhálók vallottak csupán
a feledékeny takarítónőről
Egy lepkének mely szárnyatörötten
csaknem leesett
menedéket nyújtott
a véletlen szerencse*

*

*Ez az az óra amikor
észrevétlen összegyűlnek az árnyak
A televízió előtt
kényelembe helyezkedik a tér
hogy végignézze szokás szerint
a filmet mely alig ígér valamit
Egy ismerős mozdulat
premier planban
a villanykapcsolóhoz lép
a félhomályon át
kinyúl a kéz
hogy egy gombnyomással
véget vessen a napnak*

Sorsok

*Ott körözött a madár
jóval a magányos fa fölött
minden szárnymozdulatával
egy-egy tollat hullatva alá
melyek már egészen beborították az ágakat
Akkor a madár ereje fogytán
leszállt a sűrű lomb közé
hogy elrejtse testét a reá leső kötől
ám az célját tévesztve
az ágot érte el
hogy ütésébe beléremegett a fa
szünni nem akaró remegéssel
lombja lehulltáig*

Befejezetlen nap

*A parázs még nem hűlt ki egészen
amikor a fűtő nekilátott
a napi előkészületeknek
A hosszú asztal mellett
még tüntetően
kintebb állt egy szék
melyet a munkaidő leteltével
a felállás egy felszabadult mozdulata
értelmetlenül ott felejtett*

1940-ben született, Budapesten él. Verseit, műfordításait az Élet és Irodalom, külföldi magyar folyóiratok s az Első Ének című antológia közölte.

Jövendölés

*A kidöntött fák angyalai
Súlytalan folyamként
Visszaömlnek forrás-csillagaikba
Mázsás porhüvelyük alatt
Mint a delejtű
Makacsul észak felé mutat*

*És száz napig csak éj jövend
A fákat tűz borítja el
S mikor szélteben elpihent
Egy szál testvéri fű kikel*

A szék

*Csend van
A tárgyak éjjelében
Négy láb virraszt sötétén

Falombok érverése van jelen
Itt e székben
Határtalan ütem*

VEZÉR MÁTYÁS

Pécsett született 1948-ban. Nyomdászatot tanult, jelenleg Hidason dolgozik. Először jelenik meg írása.

Én

1.

– Reggelenként, mikor a fürdőszobában fogat mosok, az szokott foglalkoztatni, ki vagyok én.

2.

– Az autóbusz, amivel dolgozni járok, sosincs tömve. Korai busz, ezért. A kalauz álmos. Nagyokat pislogva tépi a jegyeket, és arról beszélget a sofőrrel, hogy a nagyobbik gyereknek lyukas a cipője. – Érdekes – mondja –, mindig a jobb cipő orra válik el. – A sofőr bólint és mosolyogva mondja: – Azzal focizik. Logikus. – Szép fehér fogai vannak a sofőrnek.

Menetirányt szerinti jobboldal, nyolcas ülés. Itt szoktam ülni. Bérletigazolványom száma: 46 482. Életkorom: 20 év.

Be vagyok sorolva, nyilván vagyok tartva. Napjában először reggel öttől hatig.

3.

– Hatkor kezdődik a munkaidőm. Állok a gépen, nézem, hogy viszi a papírt, sebes, ütemes fordulatokkal. A zúgást megszoktam. Míg tanuló voltam, zenének éreztem, most már a norma érdekel, meg az, hogy beigazításonként három ötven a prémium. – A fene egye meg. Beállt a festék, fel kell keverni. – Mikor leteszem a spaklit, ráütögetek a festékteknő tetejére. Azt hiszem értem, az öreg parasztok mért paszkolgatják a ló pofáját. A művezető ma megint morgott, mért nem vágatom le a hajam. Mi a fenét törődik vele. A munkámat elvégzem, kifogás nincs a magaviseletem ellen, nem dohányzom, nem iszom, a cipőmet minden másnap (sáros időben naponta) kipucolom. A Magyar Népköztársaság pedig biztosítja mindennemű frizura viseléséhez való jogom.

– Kolleganő, ne úgy dobálja be azt az ívet! Nem szénát lök a marha elé! Nyomda ez, nem „tehén-szálló”.

4.

– Ilyenkor mindig nagy a rohanás. Egyszerre akar mindenki a tus alá jutni. Nekem is sietnem kell, korán sötétedik, rövid a délután.

Be akarok ugrani a Múzeumba, megnézni az új kiállítást, aztán rohanok próbára az Irodalmi Színpadhoz. Riconak is megígértem, hogy találkozunk. Na, és este vár Rian. El kell vinnem táncolni, hiszen tervezzük már egy hete.

– Ez az öreg szedő mindig egy órát szappanozza magát. Így, egy kicsit a bal vállal, most megfordulni, alatta vagyok. Jó ez a melegvíz.

Ne veszekedjen kolléga! Már le is mostam a szappant! Igen! Ezután is ki fogom lökni, ha szöszmötöl! –

5.

– Ne tessék haragudni, Pali bácsi. Szépek voltak a képek, igen, nagyon szépek. Volt egy rézkarc, csupa fekete holló az égen, alul meg egy lovas. Az ember szeretett volna rákiáltani: „Állj meg! A madarak a halálba kísérnek!” De hiába is kiabált volna bárki.

– Pali bácsi, csak tíz percet késtem! És a verseimet úgy tudom, úgy... Tessék idehallgatni!

A legnehezebb dolog a világon verset mondani. Hát ha még úgy tudnék, mint a Keres Emil. Sosem fogok úgy tudni, de nem baj. Fő, hogy értem és szeretem amit mondok. Egészen komolyan, a lelkemből szavalok. Lehet, hogy a lelkem nem szép, azért nem szavalok jól. De azért megtapsolnak. Ha egy húsz másodperces taps erejéig elfogadják valaki lelkét, az nem rossz. –

6.

– Nézd Rico. Húsz éves vagy. Ma már nem olyan időket élünk, hogy szülői áldás kell a házasságra. Ha az Öreged nem megy bele, attól még összeházasodhatok. Mind a ketten kerestek, öregem. Eladod a motorodat, gyűjtögettek egy kicsit és befizettek egy öröklakásra.

Vagy tudod mit? Kössetek eltartási szerződést. Az nem rossz. Persze, jól kell bánni a „papával” vagy „mamával”. Disznóság visszaélni az öregséggel, tehetetlenséggel.

Haverod vagyok Rico. Nekem is van ötezrem megtakarítva. Majd visszaadod. No, jó. Ezt megbeszéltük. Ha valami van, hívj fel. Szevasz. Üdvözlöm Dórit!

7.

– Ez a nap fénypontja. Rian a legédesebb lány a világon. És hogy táncol... Mint egy sellő. Istenemre, mint egy sellő!

– Ricoék összeházasodnak, szívem. Persze, hogy elmegyünk. Ki-ki alapon, majd valamelyikünk lakásán. Jó buli lesz. Képzeld, én leszek az örömapa. Rico őse nem jön el. Ugye nem szép. És csak azért, mert nem bírja Dórit.

– Ugyan édes. Tudod, hogy apám nem tiltakozik ellened. Persze, hogy mi nem így leszünk, persze. No, csak hajtsd ide a fejed.

– Jó veled táncolni. Ez a zene is jó. Elszédíti az embert. Vagy ez mástól van? Jövő héten elmegyünk színházba. Na, ne fojts meg, táncolunk vagy nyaljuk egymást.

– Tudod, mit? Gyere ki a parkba. Ott folytatjuk.

– Ez a pad jó lesz. Selymes a hajad. Frissen mostad?

– Édes...

8.

– Éjfél mire ágyba kerülök. Holnap vasárnap, holnapután hétfő. Mennek a napok, egyik sem egyforma. A hajam nő, a művezetóm rosszkedvű, Ricoéknál majd gyerekek lesz és az őse nagypapává válik.

Nyújtózom egyet és eszembe sem jut a takaró alatt, hogy ez vagyok ÉN.

ÉN, a huszadik század gyermeke, a huszonegyedik őse.

1940-ben született Kárpátukrajnában. Huszton szerzett könyvtárosi diplomát. Négy éve él Magyarországon, Monostorpályiban. Könyvtárosi munkája mellett műfordítással is foglalkozik. Kisebbségi műfordításai folyóiratokban, L. Voronkova ifjúsági regényének fordítása pedig a Móra Kiadónál jelent meg 1967-ben.

Szombat délután

Micsoda vakító fehérség!

Fehér a fal, az ajtó, az ágy, amin fekszem, s a rámereszkedő süket csend...
Lehunyt, égő szemhéjam mögött szűkülő, táguló, fehér karikák...

Hány óra lehet?

– Hét múlt...

A hang irányába fordítom fejemet, de visszarántom: lüktető fájdalom dobol a tarkóm táján. Nem értem, mi történt. Óvatos kíváncsisággal nézek körül, az előbbi hang gazdáját keresem, és egy villanásnyira eszembe ötlük: vajon fennhangon, vagy csak gondolatban érdeklődtem?

Baloldalon, a vállummal egy irányban valaki ül. Görnyedt alakja egybeolvad a tejszínű fehérséggel. Hunyorgok, erőltetem a szemem, hogy jobban lássam. Elmosódott arcvonásai lassan kirajzolódnak: enyhe zsibbadás jár át, – hiszen ez Apa!

Egyszerre mindent értek.

A nemrég nyitó strand vizében fehér bőrű bikinis nők, sóvár tekintetű férfiak viháncolnak. Tőlem kartávolságnyira, féloldalra dőlve a divatlapokból ellesett pózban hosszúhajú lány bömbölteti táskarádióját. *Sans amour on est rien du tout*, – énekli Piaf és a lány kéjelegve issza a hangot, a napfényt; csúcsos feneke mesteri, akár egy Tonzs-rajz a Ludasban. Melegem van, felállok, hogy megmártózzam, amikor ismerős, vigyori arcok karéja vesz körül. Szájukban rágógumi, természetellenes nyugalommal mozgatják állkapcsukat. Zoli csipőre tett kezekkel közelebb lép, lábujja közé csippent egy sárgás laposkavicsot, ügyesen a levegőbe pöccinti, tenyerébe kapja és az orrom előtt labdáztatja.

– Mit akartok?

– Semmit. Gyönyörködünk muzeális figurákban.

– Abban a gacsos vádlidban is gyönyörködhetnél!

– Esztergált girbicséged sokkal szemrevalóbb.

A hátam lúdbőrzik, beharapott számszéle sajog, öklömbeszorult ujjaim azonban elernyednek. Szó nélkül otthagynom őket.

A virágok, a fák, a meztelen olajos vállak kaleidoszkópja egybefolyik előttem. Elhaladok a zsiromgó medence, a csukott kabinsor mellett, összeszedem ruháimat és a zajtól messze, egy odvas bükk alá ülök. A bőröm ég, izzadt tenyeremmel tapogatom, s mögöttem meztelen talpak neszt hallom.

Ők azok!

Szaladni, kiáltani kellene, de nem akarok és nincs idő: öklök lendülnek felém, letepernek, lihegve, szó nélkül ütnek, rúgnak, ahol érnek, erőtllenül vonaglok alattuk, fejemből vékony csíkokban ömlik a vér, lefolyik ágyékomig, combomon szétkenődik, – langyos, ragacsos tapintású, – nem kapok levegőt, fulladozom, a gyomrom görcsösen rángatózik, kábít a mellemben hasogató fájdalom, s lassan, valami ismeretlen, feneketlen mélységbe kezdek süllyedni, Zoli elfúló, szaggatott hangja felmérhetetlen messzeségből ér el hozzám: ...nesze... nesze... te nagyképu... megfogadtam,

hogy kinyiffantalak... most megkapod a magadét, te... te... te... – aztán nem hallok, nem érzek semmit, magába zár a feneketlen, fekete mélység.

Milyen jó, hogy itt van Apa!

Zolinak nincs igaza. Rámtalált. Ide hozott. Megkérem, részletesen mesélje el... Csak azt nem értem, hogy lehet ilyen késő?! Hiszen az előbb történt minden...

– Apa! Mikor találtam rám?

– Éééén?... Most jöttem ide...

– Most? Ide?...

– Értesítettek, hogy behoztak. Megtalálták a táskádát is, onnan tudták a címet. Miért nem mentél haza az iskolából?

– Hát akkor nem te?...

Elhallgatok. Leszad bennem a higany. Apa arca elmosódik, egybeolvad a körülöttünk lévő fehérséggel, szemhéjam elnehezül, a szívem szaporán lüktet.

Hát persze. Értem... Hogy is gondolhattam ilyet?... Nem tudta. Ő semmit sem tud... semmit sem... Most hogyan magyarázzam meg: nem akartam, nem bírtam haza menni. Hogyan magyarázzam meg?

Egykor csengettek ki, és én csak úgy egyszerűen odavettem magamnak: tulajdonképpen örülnöm kellene. Jó napom volt. Inci nem húzta el a korlátra simuló ujjait tenyerem alól, algebrából sem feleltem, a menzán az örökös sóskaleves és tojásos nokedli helyett ma jó kiadós tömör kaja volt, délután felesleges tanulnom, ráérek holnap is, – elvégre szombat van.

Mindenki rohan, mindenki cipel valamit, a város nyüzsgő hangyaboly, és én, hónom alatt szakadtfülű táskámmal ebben a bolyban cammogok.

Engedem magam taszigálni, a könyökök, cipőtálpak nyomására fel se szisszenek, – érzéketlenül, lustán slattyogok hazafelé. Mennyi birizgáló lehetőség, egész héten át összegyűjtött kis és nagy tervek megvalósítása kelletti magát egy ilyen szombat délutánon!

Régebben nagyon szerettem a hétvégét. Türelmetlenül vártam az órák múlását, a hat nap alatt felgyülemlett feszültség kisülését kísérő bizsergés szent pillanatát, amely könnyűvé, magabiztossá varázsolta és én kicserélve, megújítva siettem haza.

Most meg?... semmi kedvem hazamenni. A kép egy idő óta minden nap egy és ugyanaz.

A tényérnyi nyirkos udvarban áporodott levegő terjeng, amely beeszi magát a málladozó, rücskös falak réseibe, megüli az éjjel-nappal huszonötös égővel megvilágított közös előszobát, és a nagy barna szárnyas ajtón át utánam úszik a fenekestől felfordított lakásba.

Hát nem! Nem és nem! Torkig vagyok az egész takarítósdíval!

Reggel úgyis említettem Apának, hogy délután kinézek a strandra, jobb, ha egyenesen oda megyek. Maradjon csak minden a maga „helyén”. Ha hazamennem, hadd lássák, kicsoda disznóólat hagynak reggelenként maguk után. Már egészen megszokták, sőt, természetesnek tartják, hogy összerámolt, kiszellőztetett, tiszta szoba várja őket, ahol munka után csak úgy, minden lelkiismeretfurdalás nélkül kényelembe helyezhetik magukat és a napirenden lévő „gyöngéd” szavakkal piszkálni kezdik egymást. Érdekes, azelőtt, ha kisebb-nagyobb zökkenőkkel is, de látszólag normálisan teltek a napok. Most meg, ha belépek, hányhatnékom támad.

A vetetlen ágyon szétdobált, felemás harisnyák, anya gyűrött hálóinge, a szék-támlákon mosásra szoruló férfi és női fehérnemű, tarka ruhák rendetlen összevisszaságban; a részletre vásárolt kihúzható variáasztalon rágott kiflivégek, kenyérhéj-kupac, vaj, mosatlan teás- és kávéscsészék, a kályha mellett óvodás húgom részére odakészített éjjeliben ammoniaszagú, szalmasárga vizelet.

Hát igen! Nem volt elég minden reggel a Tatu ágya alatt lévő literes uborkás-üveg tartalmát látnom, – amit igaz, az öreg ki is vitt maga után, – most még vigyem is ki utánuk a bilit, porszívózzak, rakjam el a szanaszét heverő kacatokat, vessem be az ágyat. De legalább ezt a lepedőt tennék a helyére! Nevetséges! Azt hiszik,

tizenöt éves létemre halvány gőzöm sincs az ejakulációról! Pedig felvilágosult, modern szülőknek tartják magukat. A könyvszekrényben tucatnyi nevelésmélettől foglalkozó könyv van, amelyekbe természetesen bele se néztek, mert úgy bánnak velem, mint egy taknyossal, akinek sejtelve sincs az őt környező világ piszkos dolgairól. Ugyan! A ti hermetikus világotok! A nagy betűvel kezdődő Családi Harmónia! Ki-egyensúlyozott élet!

Szavak, szavak, üres szavak...

Talán egy-két évvel ezelőtt még létezett, de amióta Tatu elköltözött az élők sorából, – csupa zűrzavar minden.

Milyen váratlanul történt!

Ebédre még karalábélevest, borjú frikádót készített rizskörettel és estére hirtelen rosszul lett. Bevitték a klinikára, másnap éjjel agyvérzésben meghalt. Sosem panaszkodott, tudtommal nem is volt beteg, és ilyen hirtelen...

Egyszeriben a fejetetejére állt minden! Anyához szólni sem lehetett, rakta magára a vizesruhát, képtelen volt egy széket arrébb tenni, a váratlan esemény megtörte: nem főzött, nem takarított, Apa szaladgált a temetés-ügyben, én rámostam össze a lakást, – s azóta sem tudok szabadulni e kényszerű teendőm alól – azóta eszem a menzán a löttyöket – anya rántottán kívül semmit sem tud csinálni, – és azóta szeretek a családi fészektől távolmaradni.

Hiányzik szegény kis Tatu, hiányzik. Jó nagyapó volt. Ennek ellenére az a benyomásom, hogy nem szerettem eléggé. Ő sem. Sohasem vert, sohasem szidott, mégis... Az a rég feledésbe merült nap, amikor bicskájával dirib-darabra vágta spórolt pénzen vásárolt labdám, – örökre a néma dac ágasához kötözött.

Akkor még Mátrafüreden laktunk, kerttel övezett takaros parasztházban. Tavasz volt, az éledő nárciszokkal tele udvaron hancúroztunk, amikor Tatu szó nélkül oda-jött közénk. Összehúzott, szúrós szemekkel vizslatott körül a letaposott virágokon, felvette a kút tövéhez gurult labdám, megtapogatta, komótos mozdulatokkal előkereste fanyelű bicskáját, megnyalazott ujjaival ellenőrizte a penge élet, majd szakszerűen a labdába döfte, és ketté hasította, akár egy dinnyét.

Senki sem szólt. Döbbsen figyeltük az akkurátusan apróra vágott gumidarabokat. Amikor a földrehulló labda maradványaiból kis kupac keletkezett, nagyapám megtörölte nadrágja szárában a bicskát, zsebetette, és ahogyan jött, szó nélkül bement. A srácok elszéledtek, én reszkető kezekkel összeszededgettem a labda romjait és egy fületlen cserépedénybe rejtettem. Mintha mi sem történt volna, minden ment tovább.

Tatu reggelenként az erdőt járta, füveket, különböző állati alakra emlékeztető gyökereket, ágakat gyűjtött, másodnaponként töltött gombát főzött, – húsz éves özege alatt elsajátította a szakácstudományt. Apáéknak soha egy szóval sem említettem a labda-ügyet. Tatu sem. És sohasem adódott – talán nem is kerestük – egy olyan megbocsájtó pillanat, amely eltüntette volna a közénk emelkedő válaszfalat.

Amikor városi emberek lettünk, Tatu a lakóknak is eldicsekedett főzési tapasztalataival. Rendületlenül járta a piacot, szidta a készleteket, és képes volt naphosszat csatangolni, csak hogy eredeti, friss nyersanyaghoz juthasson... „Kutatói” kedve idővel lelohadt. Nem bírta lift nélkül a negyedik emeletig megtett utat. Ki is jelentette: nem főz tovább. Anya azonban ragaszkodott főztjéhez. Ezért cseréltük el részletesen öröklásunkat a mostani régistílusú földszintes főbérletre, ahol lakunk.

Kezdetben szerettem ezeket a nagyméretű, tágas szobákat, a kacskaringós virágmotívumokkal díszített mennyezetet és az örökké árnyékos, dohos udvar sem zavart. Valamelyest Tatu is megnyihült, uralta a konyhát, reggelenként kijárt a közeli piacra bevásárolni, hallani sem akart olyasmiről, hogy mi szerezzük be a napi ennivalót. Ha látszatra elégedettnek tűnt is, valójában sohasem szokta meg a városi életet: viszszavagyott Mátrafüredre, az öreg fák, és jól ismert füvei közé. Anyáék néha megígérték, hogy egy-két hétre nyaralni küldik az öreget, de nem lett belőle semmi. Ő meg nem panaszkodott. Később már nem is említették, annyira belemerültek saját kis ügyeikbe, – ahogyan megoldatlan problémáikat nevezték.

Apa eleinte csak hébe-hóba, később azonban egyre rendszeresebben maradozott

ki. Hivatali időn kívül is ügyködött. Talán ezzel kezdődött a baj. Anyának ez nem tetszett, elégedetlenkedett, fenyegetőzött, hogy megtiltja a munkaidőn túli hajszát. Apa azzal mentegetőzött, hogy nem ülhetnek folyton a fenekükön az irodában, különösen ő nem, aki egyszerű ellenőrként kezdte. Az igazság az volt, hogy apa szeretett volna kitűnni, valami nagyot csinálni, de az áhitott „nagy fogás”, amely egyszerre híressé tette volna, máig sem következett be.

Tudok néhány pimf ügyről, amit hosszas pepecselés után ő göngyölített fel, de hát ez annyira jelentéktelen, hogy szóra sem érdemes. Ennek ellenére, vagy inkább csak azért is, lankadatlanul lesben áll. És emellett tanul is. Egyanrangúvá akar válni anyával, aki néha-néha odaszúrja neki, hogy végzettség szempontjából felette áll. Nem is tudom, mért kell annyira felvágnia az iskoláival! Talán ő az egyedüli nő, aki „rangan alul” ment férjhez? Vagy direkt ez bántja? Miért nem gondolta meg akkor? Miért nem ment a Lőrinchez? Ahelyett, hogy megjártassa a mellőzöttet, inkább biztatná Apát. S igyekezne őt megérteni. Fogalmam sincs, mi kifogása van el-lene. Talán, hogy – szerinte – mamlasz, nem tud happolni, túl becsületes, és az örökös „vadászat” miatt elhanyagolja őt? Őt, aki a művelődésügyi osztály ezernyi ügyes-bajos dolga felett kushad, hetenként kétszer kénytelen vidékre kiszállni, aki... Még hogy kénytelen!... Na, ebből elég! Vidéki kiszállás! Éppen itt van a kutya el-ásva. Mintha nem is ő szorgalmazná!?... Máskor elég volt havonta egyszer kiszállni, bezegg most... Pfuj!... Úgy állítja be a dolgot, mintha más vak lenne. Sőt! Neki áll feljebb.

És mindebben az a pláne, hogy Apa mindenről tud. Ha én az ő helyében lennék, azt mondanám: na, drága párom, válassz! Fej, vagy írás? Abbahagyod-e végre az ál-síránkozást, vagy le is út, fel is út?! Mert ez így nem mehet tovább. Nem tűrhetem, hogy hetenként kétszer a te vidéki, nagy emberré lett szeretőd ágyában köss ki, hogy fiaddal takarítsd a lakást, hogy füttyölsz a családodra, rám, aki mindent megtennék érted...

Így kellene... Én megmondanám... És ha Apa még továbbra is szemet huny, akkor... Már pedig szemet huny, túri... Ezek szerint tényleg mamlasz? Vagy inkább gyáva? Az! Egy gyáva alak! Zoli is, Apa munkatársának a fia, ezt dörzsöli az orrom alá. Á, Zolira nincs mit adni. Eleinte barátkoztam vele, de hamar rájöttem, hogy olyan ravasz, irigy, alattomos fajta, mint az apja, akinek még olyan kis ügyei sem voltak, mint Apának, és ez roppant bántotta – bántja ma is – Sherlock Holmes-i önértetét. Nyilvánvaló, hogy így van, különben nem találta volna ki a fia előtt, aki persze apja sikertelensége miatt rajtam áll bosszút, engem szekíroz. Azt mondja, az én apám egy tehetetlen, törtető alak, éjjel-nappal szaglászik, s ennek ellenére ugyan ott áll, ahol elkezdte. Csak ne lennék ilyen vékonypénzű! Állítom, szétverném azt a nagy pofáját, nem lenne kedve heccelni. Mi jogon bántja Apát? Rendes ember. Annak ellenére, hogy gyáva. Mert az. Gyáva. És ezzel a jellembeli hibájával él vissza Anya.

Félig-meddig megértem őt is. Az a Lőrinc, vagy kicsoda, első szerelme volt – Apa egykori barátja – és talán most kárpótolja magát akkori téves választásáért. Talán az szebb is, jobb is, most minden esetre nagymenő autós pali, és ugye az emlékek, meg az alkalom – elvette az esztét. „Kiszáll” hozzá. Amikor hazajön, a fotelba ereszkedik, örákig a semmibe néz, bizonyára a Lőrincre gondol, vagy sértő szavakon töri a fejét, amivel Apát ledorongolhatja. Később a jól ismert litániába kezd. Sopánkodik, hogy az ismerősei már mind megszédtek magukat, frizsiderük, zenegépük, meg franckarikájuk van, csak éppen mi vagyunk olyan élheteretlen ágról-szakadtak, akiknek felemás bútordarabokkal berendezett lakásában se egy valamire való szőnyeg, sem egy valamire való kép nincs, hogy a szomszéd lakó jégsekreányét és porszívóját használjuk, hogy öt éve nem csak színházba, de még egy lepra moziba sem tud eljutni, és hogy stb, stb, stb...

Ez így igaz, ahogy mondja. De Apa is szólhatna pár szót. Mit hallgat? Miért nem mondja: fején találd a szöget, csak hát arra nem emlékszel, hogy az örökla-kásba befizetett huszonötezer forintnak a csere miatt – amihez te ragaszkodtál a

legjobban – lőttek, hogy a mátrafüredi házért kapott összegből sírkövet emeltettünk anyádnak, sarokheverőt, ezt, meg azt vettünk, mert te eléggé „modernül”, egy szál ruhában jöttél hozzám feleségül, és az időközben összegyűjtögetett pénzecskéből csak a legszükségesebbre futja, mert két gyermeked van, ruházni kell őket, s hogy te is a legelegánsabb rongyokban jársz munkába, és a szeretődhez, stb, stb, stb...

Nem. Nem és nem. Apa egy árva szót sem szól, hanem fejebúbját vakargatva meghallgatja a prédikációt, aztán előveszi az újságot, nézegeti, ásit jónéhányat, majd lefekszik, helyet csinál maga mellett anyának, aki annak rendje-módja szerint, mint-ha mi sem történt volna, mintha Lőrinc nem is létezne – melléfekszik.

En ilyenkor fejemre húzom a paplant, összeszorítom a számat, hogy bennem maradjon a kikivánczó kiáltás, és igyekszem Incire, a Mont Blancra, a legutóbb látott filmre, vagy bármire gondolni, csakhogy ne halljam a zárt ajtón átszűrődő halk nyögdécselést, ne lássam lelki szemeim előtt a foltos lepedőt, amit reggel – ki tudja még hány reggel! – a többi kacattal együtt nekem kell elraknom...

MÓDOS PÉTER

1943-ban született. Magyar-filozófia szakot végzett a budapesti Egyetemen. 1964 óta olvashatók írásai napilapokban és fővárosi folyóiratokban. 1969-ben megjelenik első novellás kötete. A pécsi játékfilmszemlén is díjazott. Hogy szaladnak a fák c. film forgatókönyvének írója.

Reménytelenül

Az állomáson ültek egy padon. A síneket – némelyiken tehervonat vesztegelt, megrakva személyautókkal, traktorokkal – rács választotta el a keskeny sávtól, amelyen az utasok összetorlódtak. A vonatok mindkét irányból késtek, így sokan vára-koztak az átjáró előtt, ahol egy ötven körüli alacsony, kövér nő állta az ostromot – nem engedett át senkit.

Egy öreg paraszt részegen – miközben atyai tanácsokat adott, hogy az ember-nek meg kell becsülnie magát és ehhez hasonlókat – egy kancsal cigánymenyecskét tapogatótt. A nő egykedvűen tűrte a fogdosást s időnként megfogta az öreget, hogy az támoalgása közben túl nagyot ne billenjen.

Közvetlenül az átjáró előtt egy alacsony férfi magyarázott a kapusnőnek, aki gyanakodva hallgatta a szóáradatot.

– Mert én le vagyok százalékolva és jövőre, ha akarok, száz százalékos nyug-díjba mehetek, értjük-e, hé?

Türelmesen állt mellette a lánya – jól öltözött, huszonöt év körüli fiatalasszony – látszott, hogy hozzászólt az effajta monológokhoz.

– Most a másik lányomhoz megyek be, mert az meg kórházban van – folytatta a férfi, és a hasa előtt egy könnyed s megvető mozdulatot tett – a vakbelivel...

– Gyarmat felé huszonkét percet késik – válaszolta a kövér kapusnő.

Negyedóránként átrobogott az állomáson egy-egy vonat, nemzetközi gyors, vagy csak gyorsított teher. A sínek kattogtak, az ablakban utasok álltak, akik egy rövid pillanatot alatt próbálták felmérni, milyen települése is ez a világnak.

Szép ősz volt. A várakozók legtöbbször ráérték, üldögéltek, napoztak. Az átrobogó vonatok nemigen érdekelték senkit.

Távolból látszott a félbemetszett hegy vöröses fala, erre a nyersanyagra települt a gyár, az utóbbi évek legnagyobb ipari létesítménye – és három óriási gyárkémény is jelezte az építmény monumentalitását.

A restiből cigányzene hallatszott.

– Hullik a dohány mindenfelé, csak hozzánk nem jön semmi – gondolta Oszkár, megigazította vékony, drótszárú szemüvegét, majd ahogy visszahúzta a kezét, két ujjal végigsimított keskeny bajuszán is. Ránézett Máriára és azt mondta:

– Az a magas vékony csávó adott cigarettát. Megismertem, szóval szoktam látni, vásáros csávó... Mondom, adj egy cigarettát... – Ebben a pillanatban egy fiatal férfi sétált el mellettük s egy pillantást vetett a Mária kezében lévő műanyag virágokra. Oszkár azonnal elhallgatott, arcán utolérhetően, szuggerálóan szolgálatkész mosoly jelent meg, amellyel ellentétben állt a szemüveg hideg csillogása. Mária is arrafelé fordult, az ő arca is megváltozott, mialatt felemelte a fejét – a férfi azonban nem állt meg, s ők mind a ketten visszaroskadtak az előbbi tartásba.

– Mondtam neki, hogy adjon egy cigarettát, erre odalökött egy dobozzal.

– Kifizetted neki?

– Nem fogadta el.

– Miért nem hívtad meg piára?

– Hívtam, de nem jött... Vásáros csávó volt, megnéztük egymást, de láttam én már... biztos...

Mária és Oszkár az állomásépület tövében egy padon ültek.

Mária virágcsokrot tartott a kezében, műanyagszivacsból készült színes virágokat. A nyakánál nyitott, nagy galléros régi típusú fehér blúz, szinte világított a barna bőrén. Vöröses-barna haja dauer nélküli lágy hullámokban hullott a válláig. Hosszabb szoknyát hordott, mint a nők általában. Tiszta, kislányos benyomást keltett. Virágáros lány, harmincnégy éves elmúlt. Nagyon szívtott a cigarettájából.

Baloldalt a pad mellett állt a két nagy világos színű bőrönd. Tele műanyag virággal. Műanyag virággal, ami nem kelt el.

Oszkár kicsi, sovány ember volt, gyorsan mozgó. Az egyéni formájú kalap alól oldalt kibújt göndör, de már erősen őszülő haja. Két fémfog villant, ha kinyitotta a száját, ettől valahogy intelligensebbnek látszott.

– Mikor megy ez a vonat? – kérdezte Mária. – Miért nem nézed meg?

– Az a nő azt mondta, hogy félháromkor...

Egész életük ilyen információkkal volt tele. Az a nő azt mondta...

Ez a vásár nagyon rosszul sikerült. Délben el kellett jönniük. Látszott, hogy húsz forintot sem keresnek, ha estig maradnak is.

A nő, aki ott árult mellettük, szólott, hogy az egyik közeli faluban egy Mária-kegyhelyen kis búcsú van.

Már délután volt, a vonat egyre késett, talán már fél órát is, minden perccel csökkentek a reményeik. Oszkár tudta már, egyáltalán nem is érdemes odamenni – de nem merte kimondani.

Reggel, amikor helyet kerestek, egy rendőr elkérte az igazolványukat. Oszkár szempillantással előbb eltűnt, a rendőr nem is vehette észre, hogy Máriához tartozik, Mária pedig ránézett a tizedesre és megmondta, az utolsó három hónapi bélyeg hiányzik. A rendőr megnézte Máriát, a két világos színű kopott bőröndöt s aztán nyitotta csak ki az igazolványt. Egyet sóhajtott s visszaadta.

– Miért nem fizette ki ezt a három hónapot?

– Nem volt miből.

A rendőr bólintott, hogy gondolta, aztán megint a két tömötnnek látszó bőröndre nézett, majd a vásárra készülő árusokat, a frissen felállított sátrakat, a kirakodást

szemlélte meg, mintha azt akarná megállapítani, hogy van-e még ott hely Mária számára, s intett, hogy mehet.

Ha a rendőr nem egyedül van, ha párban jönnek, be sem engedik a vásárba.

Oszkár nézte az állomás előtti tömeget, hallotta a restiből kihallatszó zenét s tudta, itt a csőd. Itt, ahol ennyi pénz forog, ennyi az ember, ha itt ők nem tudnak már megélni, – akkor befellegzett. Az utolsó évben majdnem minden vásárban így jártak.

*

Kovács kijött a restiből, körülnézett, meglátta Máriát. Aztán észrevette mellette Oszkárt is.

Kovácsban lappangott valami düh és gyűlölet. Ebben a hónapban töltötte be a negyvenötödik évét. Tudta, egy fél év múlva innen is el kell mennie. Nem küldi el senki és mégis el fog menni.

Mint az ellenségét, nézte a félbevágott hegy vöröses falát, mögötte a három óriási kéményt.

Ez a vásárnap már nem volt igazán az övé. Zavarta a muzsikáltatás, ahogy a cigányok a pénzesebb vendégek körül hajladoztak és óvatosan tapogatták ki az éneklők meg-megbicsakló hangja mellől a nehezen felismerhető dallamot.

Az ősz szokta őt továbbűzni. Ősszel van valami a levegőben, amitől – mint a halak iváskor – megbolondul.

Most azonban hiába lélegzett mélyet, csak a vasútállomás és a resti keveredő szagát érezte.

Zsivaj, emberek.

Mennyi mindent csinált ő már életében. Tudta, hol kell lesni a halat, amikor az óvatosan siklik a lapos vizekben a bokrok között, meg tudta volna mondani, a mai vásárra felhajtott állatok közül melyiket érdemes megvenni...

Egész délelőtt egy sátorban ültek Imrével és ittak.

Ez a vásár sem volt már igazi vásár. Itt is látszott, hogy megváltozott minden. Már nem is a parasztok, nem is a barakkokból előkerülő bakancsosok uralták a terepet, hanem egy harmadik fajta, amelyik szinte űzte őt mindig, minden építkezésen megjelent a nyomában. A józan, hétköznapi emberek világa érkezett el ide is.

Itt se telepszik meg, ez már biztos. Ránézett a félbevágott hegyre s köpött egyet.

Délelőtt Imrének mesélt, hogyan éltek ők Komlón. A leszereltetett katonatisztek csak tizes csoportokban mertek járni. A csizmákban ott volt a kés... Érted?... – s gyengén pofonütötte a gyereket. Érted... Ha azt a kölyköt ő egyszer teljes erőből megütné, az minden fogát kiköpné... Ütni szeretett volna... Olyan keze volt, mint a fa, kemény és érzéketlen.

Délelőtt nem rúgtak be. Lassan ittak, húst ettek közben, kolbászt. Most már délután volt s ez a lappangó, tehetetlen düh csak gyúlt benne.

Bevitte magával Oszkárt. Oszkár tiltakozott – nem ihat, fél veséje van...

– Itasd! – mondta bent Imrének s kivitt egy fél kevertet a nőnek.

Oszkár félt. Ezt a félelmet a szesz sem tudta elűzni. Minden italtól másképpen rúg be az ember. Ez a szódázott erős, savanyú bor szinte feloldotta a csontjait, a fejében természetes, könnyű zűrzavar keletkezett.

– Mennyit keresnétek ti ezekkel a virágokkal?

Oszkár ettől a kérdéstől félt. Tudta, hogy mindennek a mélyén ez lappang. Akkor tudta már ezt, amikor Kovács odajött hozzá. Már akkor ettől a kérdéstől félt, mert pontosan ismerte a menetrendet, mikor mi következik majd. Tudta, hogy majd tegeződni fog Kováccsal s hogy itt bent, a restiben majd másvalaki fogja itatni, kánálja cigarettával.

– Mennyit kerestetek volna ti ezekkel a virágokkal?

Oszkár annyira félt, hogy dühösen válaszolta. – Sokat, sokat, ne is beszéljünk róla...

– Mégis, mennyi az a sok?! – Kovácsnak kétszer akkora feje volt, mint Oszkárnak. Kétszer akkora ember is volt. Oszkár nem válaszolt, nevetgélt, villogott két fémfoga.

– Ötszázat?! – kérdezte dühbe lovalva magát Kovács. – Ötszázat?!

Imre csak ekkor értette meg, hogy miről van szó. Csak futólag nézte meg Máriát, amikor egyszer kint járt.

Oszkár számolt magában, mi mindenre kell pénz s közben a gyomra könnyen remegett. Nem mert azonnal dönteni.

– A két bőrönd... nagyon sok virág van benne...

– Hatszázat...!?

Oszkár félt, hogy egyszer csak hangos röhögések fogják körül, levehetetlen kapocs-erős kezek. Valaki durván tapogatja majd és azt kérdezi – itt vették ki a vakbeledet s akkor is röhögni kell, mert a síráshoz már öreg s helyesbitenie, nem a vakbelét, hanem a veséjét.

Amikor kimentek, Mária mozdulatlanul, szinte szoborszerűen ült. Nem szégyellte magát, nem sütötte le a szemét, nem is az ital, csak a sok egymás utáni kudarc s főleg a legutolsó keserősége ütötte fejbe.

Míg egyedül ült, eszébe jutott Sanyi. A megesküdtött férje. Sanyinak tornyozottan magas, gondozott frizurája volt, szűk szárú nadrágokat hordott s vastagtalpú cipőt. Csinos, kicsit jumpis ember volt. Egyszer azt mondta Máriának, hogy őt tulajdonképpen Axelnek hívják. A Sándor nevet csak azért viseli, hogy megértsék az emberek.

Abban biztos volt Mária, ha Józsika élne, nem jutott volna idáig. De azzal, hogy Józsika meghalt, azzal sokminden mindegy lett.

Kihoztak még egy kevertet, az ital a vért a szeme köré futtatta, Mária hirtelen szégyellte, hogy ilyen vékony, fehér blúzós nő és csak ül itt, és hordják ki neki a piát. Ha a délelőtti rendőr megkérdezné, milyen vonatra vár, nem tudná megmondani.

•

Meredeken kapaszkodott fel a dombra, amelyet, – hasonlóan a többihez – erdő és szőlő borított. Mária egy ideig csak a keskeny gyalogutat látta, meg néha az egyik férfi – Kovács – cipőjét, lábát egy-egy lépés közben, egy kanyarodás után azonban váratlanul teljes pompájában kibontakozott előtte a táj, fák, szőlő levelei között meszsze futhatott a tekintete, látta a keskeny fényes acélsíneket, az állomást, a bent veszteglő tehervonattal, az oldalfalak nélküli vagonokon a traktorokat és kisautókat; az emberek között ott várakozott rá Oszkár. Oszkár azt mondta, megpróbál még eladni néhány virágot, s a bőröndök nála maradtak.

Egy kis fejmozdulat s már a három óriási kéménnyel kiugró gyárat és környékét látta. Ott minden palaszínű volt most. Az üzemeken túl egyforma házakkal volt megrakva egy másik domb. A házak egyformaságában érzett valami otthoniast, valami megihittséget, s hirtelen éles fájdalommal szállta meg, hogy nincsen ilyen háza, hogy régen széjjelmentek Sanyival – de főleg Józsika halála fájt neki.

Ha Józsika élne még, minden egészen más volna. Nem gondolt arra, hogy a fia, ha élne, már tíz év körüli lenne – Józsika örökre megmaradt négy évesnek.

A fiatalabb férfi, aki mögötte haladt, a derekához nyúlt, aztán lejjebb csúsztatta a kezét. Mária határozott mozdulattal vette le a férfi kézfejét.

– Errefelé... – irányította a másik, az öreg s látta egy pillanatra a férfi arcán, amint az körülnézett, járhat-e ember errefelé. Vasárnap délután volt, minek jönne ide fel bárki is.

Lent műút futott, az útmenti fák mögül pedig előcsillant a folyó vize.

Az öreg még egy utolsót szívott a cigarettáján, aztán a tenyerével addig lefedett csikket ledobta a földre s eltaposta.

Földszag volt, szőlőszag, bár a tőkéken már nem lógtak a fürtök, a dús, csipkézett szőlőlevelek azonban még éltek, zizegtek.

Ketten álltak ott mellette.

– Menj, hozzád egy kis szőlőt... – mondta Mária a fiatalabbnak – hátha találasz még. De szépet keress. Na... menj!

Kedvesen akarta ezt mondani, mintha tényleg szőlőt enni jött volna fel idáig és önként.

Csak fáradt volt.

Az alsószoknyát meg kár volt keményíteni, vasalni, ráadásul fehér... – gondolta.

Hagyta, hogy amelyik ott maradt, matasson a combján, derekán. Nézte az eget, a szőlőleveleket. A fölötte lévő test nem volt nehéz, aztán a hirtelen fájdalom megdermesztette.

*

Mária egyedül ment le, vissza. Így akarta. A két férfi hátramaradt, nézték, amint eltűnik az út gyorsan ereszkedő kanyarulataiban.

Kovács rágyújtott, aztán az első korty füst után mélyet szippantott az élesedő őszi levegőből, amelyben most határozottan érezte a fanyar, bódító nyugtalanságot. Azt számolta, mennyibe került ez a mai nap.

– Sovány volt – mondta Imre zavartan, olyan nevetgéléssel, mint amikor valami durva viccet hall a gyerek az apjától.

– Ja, de nem volt rossz nő – válaszolta.

Battyogtak lefelé. Kovács tudta, hogy be fog rúgni. Most már igazán. Érezte a szájpadrásán. De akkor az Imre is berúg, gondolta, s ránézett a fiúra. – De hülye vagy te, Imre – mondta váratlanul, de meggyőződéssel. – Ha én pofonvágnálak, minden fogad kihullana – s nagy kísértést érzett, hogy pofonvágja a fiút. Imre, nyakát behúзва sunyin lépkedett mellette s nem válaszolt.

Mária, míg lefelé ment, visszagondolt az állomáson töltött tétlen várakozásra, miközben újra megnézte az egyforma házakat, aztán a télre gondolt, a hólére, ami átáztatja a harisnyát, a hidegre, amely elől tavaszig nehéz elmenekülni. Félt a téltől, de nem gyűlölte, egyszerűen csak félt – túl kell lenni rajta.

Este Oszkár teát főzött, pálinkát töltött bele s úgy nyújtotta oda neki, mintha beteg lenne. Ez is a télre emlékeztette.

– Gyújts rá előbb – nyújtotta oda Oszkár a doboz cigarettát. – Jó, hogy adta az a vásáros csávó, de legközelebb fizetek neki valami piát...

A szoba kicsi volt, zsúfoltan üres. Ami hozzájuk tartozott, nem volt sok, csak ezek a rohadt virágok, vásáros holmik foglalták el a helyet.

Éjjel rosszul aludt, összetörtén. Sokat álmodott. Álmodott szőlőről is, de a dombot benépesítő egyforma kalicka házak mindig megjelentek. Azt álmodta, hogy kisgyerek és sok más kisgyerekekkel együtt szánkózott az óvatos hajlatú domboldalon. Mindenütt gyerekek, szánkók, amerre nézett. Volt egy hőember is. A házakból zenefoszlányok, fény, meleg, emberek hangja szűrődött ki, majd puha pelyhekkkel hullani kezdett a hó, bizonyítva, hogy ég és föld milyen közel van egymáshoz.

BERKI VIOLA MŰVÉSZETE

A fiatal művésznemzedéknek azokhoz a tagjaihoz tartozik, akik művészetükben nemcsak ígérnek, de már hozzáfogtak ígéreteik beváltásához is. Akik harminc után még számlálnak néhány évet, és már túl vannak az útkeresés első buktatóin. Berki Viola 1965-ben a Fiatal művészek stúdiójának kiállításán tűnt fel önálló hangú érdekes képével, amelynek címe Kis templom volt. Ekkor jegyeztük meg nevét, hogy aztán még ugyanez év novemberében a Mednyánszky Teremben rendezett kiállításán egy rokonszenves művészegyeniség bemutatkozásának lehessünk tanúi. Harmincegy-néhány képet állított ki Berki Viola ekkor, köztük olyanokat, amelyek ma is legjobb teljesítményeit jelentik: Őskor, Vöröskalapos remete, Hellasz, Bözse néni macskával, Keresztfán, Török fürdő, Kis templom.

Honnan indult, hogyan jutott Berki Viola a gyűjteményes kiállításon látott összefoglalásig, sajátos hangjának, stílusának kimunkálásáig? Olyan kérdések ezek, amelyekre az életrajz tényei nem felelnek, de kevés fogódzót mégis nyújtanak. Berki Viola 1932-ben született Kiskunhalason. Korai próbálkozásain hiába keressük a környezet, az alföldi táj látványának visszaadására való törekvést. Más ösztönzések vezetnek a bontakozó tehetséget: egész falat fest be akvarellal, egzotikus témát varázsol a kiskunhalasi házfalra: indiai kereskedők színpompás csoportját, amint éppen pihenőt tartanak. A műről, Berki Viola első nagyobb vállalkozásáról csak apró fotó maradt, a helybeliek csodájára jártak, végül az új tulajdonosok mégis lemeszelték. Középiskoláit Budapesten, a Képzőművészeti gimnáziumban végzi. A mesterségbeli alapokat elsajátította, önálló művészegyeniséggé kerül a Képzőművészeti Főiskolára. A további tanulás, Fónyi Géza osztályán a művészet megtanulható részének, a „mesterségnek” a biztos ismeretét hozza, stúdiumokat, jól „megcsinált” képeket. Néhány évig még a Főiskola után is ezzel a tehertétellel küszködik: nem találja a festés örömet, csak iskolás feladatokat képes felmutatni.

A döntő fordulatot Szentendre jelenti. Nemcsak maga a városka festőket megbűvölő varázsos hangulatával, templomaival, konstruktív rendre fűzött házaival, barokk kapualjaival, ablakaival, hanem Szentendre úgy is, ahogy a magyar festészet történetében emlegetik. A művésztelep kötetlen, alkotásra ösztönző légköre, a festőkollégák biztatása, példája felszabadítóan hatott az éppen műtermet kereső fiatal festőnőre. Megkísérelte ő maga is „átírni” a látványt belső látomása szerint új rendbe sorolni a látott tárgyakat, a házfalakat, ablakokat és a pléhkrisztust (*Este*). A letompított színekkel, szürkékkel, barnákkal az este hangulatát, ezen túl a szerb kisváros elcsendesedő nyugalomra készülő óráit idézi, és a bibliai szimbólumon keresztül a köznapni lét, a sétálók árnyéka fölé magasodó végső nyugalom asszociációit is.

Új korszak születése – írta egyik képe alá – tudatosan vállalva a súlyos témát: hogyan láthatja ma, nálunk egy fiatal művész a félszázados forradalmi változást, amelyről közvetlen élményei semmilyen vonatkozásban sem lehetnek. Berki Viola bejárta a helyszínt, az orosz kisvárosokat, és felfedezte korábbi arcukat: múltat őrző jellegzetes templomaikat. Képén is ide helyezi az eseményt: falusi, kisvárosi kolostor-kerítés részletét látjuk, a falon belül fegyvereseket, és a templom előtt két ilyedt pópát; kívül, félkörben a forradalmi tömeget, matrózokat és katonákat. A kis, szabad térség közepén, szemben az ellenséges fegyverek csövével a forradalom szimbólumát, matrózt a vörös zászlóval. A tömeg mögött egy szimbolikus vörös erődből magasodik a kor eszméinek megtestesítője, Lenin árnyalakja. A háttérben fegyveresek közelednek: a kor parancsa ez, a fegyveresek és a lángoló kis templom, a forradalom atmoszféráját közvetítik és a művész más képeire utalnak: egyiken fő szereplő a kis, múltat idéző, hitet és megnyugvást ígérő templomocskája, a béke, nyugalom szimbóluma. Máskor az utolsó ítélet zajlik körülötte, harsonás angyalokkal, és eget földet mozgató erők összecsapásával. És közvetíti a művész rettenetét a felidé-

zett erőszak láttán: az új korszak áldozatok árán születik. A kép logikája, hogy a zászlós forradalmár fog elsőnek elesni, ő lesz a mártír, de félre nem érthető a művész állásfoglalása: melyik oldalon van a jövő.

Lírája, – mert piktúrájának alapötusa a líra – a múlton meditáló, fájdalmasan szép asszonyi líra: *Hellasz* – így nevezi másik képét – asszonyors – toldhatjuk meg. Gyönyörű hellén tenger, sárga éggel, valószínűtlen alakú, cukrosüveg-heggyel, és elől a mitoszok bikája, amelynek alakja a legendás krétai palota falait is díszítette, a legfőbb isten, Zeusz méltó földi megtestesítője, az asszony-rabló bika. A görög föld, az európai kultúra és civilizáció bölcsője – ezt jelenti Berki Viola számára: a mítoszok, mesék tarka hálószerűen keresztül idézi elénk látomását. Első pillantásra el tudjuk fogadni, mert ilyen egyszerűen, és őszintén, ilyen naivul kellene átélnünk múltunkat, ha mégoly kétezer éves mélységben rejtőzik is. Vagy még mélyebben, a számolatlan évezredekben, az ember nélküli kőszikla-vadállat népesítette tájon, amikor az ember még a természet része volt, öntudatlanul, vagy éppen a barlang mélyén a felvillanó értelem szikráival az önmagára eszmélés első perceiben azzal volt elfoglalva, hogy isteneit, a félelmetes vadakat festette, karcolta lakása, bölcsője, temploma falára: *Őskor* – Berki Viola fantáziáját leköti ez is, a még legendákból sem ismerős, néma, titkokat rejtő kor. Nagy ív, az egész emberi történelem íve feszül a három kép között: az őskortól a kommunizmus hajnaláig. A múltból keres magának témát Berki Viola, de ugyan mit tart figyelemre méltónak a két nagy terminus között? Mindenekelőtt mesél, gyermeki, csodákra szomjas hittel, a macskát tartó öreg-asszonyt is mesehőssé teszi. A szentendrei házak, templomcskák nem korunk dokumentumai, ahogy a vöröskalapos remete is kívüláll az időn, vagy a megkínzott, és megfeszített ember szimbólummá magasodó, de a vallásos, keresztény szimbólummal már csak érintkező jelképe.

A fanatizmus foglalkoztatta a művészt gyermekkori olvasmányok nyomán a vásnán is megjelent új világot rabló spanyol kereszties lovag, a *Konquistador* alakjában. A legendás alak fekete lova mindenén átgázol, nyomában pusztulás, halál és égő városok maradnak; ő maga csak az eszmét jelképező lobogót látja, nem ura tetteinek. Persze a kép tartalmi szférái ennél bonyolultabbak, nemcsak a fanatizmus elítélését hirdeti, ahogy a művész ezt szavakban is röviden megfogalmazta. A *Konquistador* jól összefogott kompozíciója ennél többet is elárul: a művész nosztalgiáját a kalandos idők után, tiszteletét a hit és a meggyőződés harcosai előtt; a levegőben repülő pompás csikó pedig a magyar népmesék felderengő világát is eszünkbe juttatja.

Berki Viola kiindulását Szentendre, Korniss Dezső, Barcsay Jenő és a fiatal Balogh László művészete jelentette, akiknek felszabadító hatása néha a megfogalmazásban, olykor konkrét motívumokban is vissza-visszatér képein. Formai oldalról tekintve művészetét felfedezhetjük a képfelület gondos megmunkálásának igényét. Érdekes textúrákat, egymáson áttetsző festékrétegeket láthatunk. Nemcsak ecsettel fest, hanem, ha a felület úgy kívánja szivaccsal és egyéb eszközökkel is. Nem veti meg a modern művészet kínálta technikai lehetőségeket. Kompozíciói merész kívágásokkal is mindig biztosan kiegyensúlyozottak.

Berki Viola korunk kérdéseire úgy adja meg a választ, hogy leültet maga mellé és mesél a múltból, amikor még minden szebb volt, az emberek talán boldogabbak is; de mi tudjuk és ő is tudja, hogy ez csak a mesében volt így. Szembe kell néznünk korunkkal, a kísértő rémekkel, és nekünk kell emberszabásúra formálni jövőnket – mindezt tudjuk, mégis hallgatjuk meséit, gyönyörködünk bennük.

TÖLGYESI JÁNOS

KOVÁTS ALBERT KÉPEI

Hazai képzőművészetünk útján egyre szorosabb rendben sorakozik fel az új generáció – a fiatalok, akik rátermettségüket, művészi elhivatottságukat mini-galériák, klubok, vagy ifjúsági rendezvények parádétól mentes bemutatóin bizonyítják.

Az egyik ilyen művész Kováts Albert, kinek képeit június első napjaiban láthatta a pécsi közönség a Bartók klubban. Saját erejéből vált festővé – s hogy azzá lett, azt már első budapesti, s még inkább a pécsi kiállítása igazolta. Nem áll mögötte az akadémia fedezete, pedig ez talán megkönnyíthette volna útját. A körülmények azonban úgy hozták, hogy saját erejéből kellett odáig is eljutnia, ameddig sokakat kényelmes padban ülve visz az iskola. Tovább azután már mindenki egyenlő feltételekkel – helyesebben az adottságai szerinti feltételekkel – küzd.

Példaképp nem a nagybányai hagyományt választotta, hanem Vajda Lajos és Paul Klee művészetét. A pécsi közönség korai képeivel, melyeken a sziluettek zárt körvonalban emelkednek az arany háttér elé, nem találkozott. De a zártság, bezárkózottság problémaköre ezzel nem merült ki a fiatal festő művészetében. Később annál nagyobb erővel jelentkezett alkotásain. A kiállításon bemutatott képek többségének befoglaló eleme az önmagát lezáró négyszög, vagy a tojásdadra módosított kör, mintegy jelezve, hogy valami kerek, zárt egész világról van szó, amit a művész más-más tételekben, más-más témák ürügyén, lényegében más-más jelekkel mond el. Ez a visszatérő befoglaló forma kettősen meghatározó jellegű Kováts Albert művészetében: egyrészt általános, másrészt konkrét értelmezésben. Általános értelemben, mint a teljesség érzésének kifejezésére törekvő legegyszerűbb forma értelmezhető, melyben az elemek egyenlőségének ismérvei a legtökéletesebben jutnak kifejezésre, hiszen nincs benne alá- és fölérendeltség. Kerekdedségével lezár, s ugyanakkor a legteljesebb lehetőségeket engedi kibontani önmagán belül. Ez a forma a legnagyobb nyugalmat a legnagyobb feszültséggel párosítja, s majd látni fogjuk a konkrét értelmezésben ennek jelentését. Konkrét jelentésében pedig, mint az önmaga világát teljességnek érző, bizonyosságnak tekintő határozott művészi tudat kifejezése tekinthető; ennek az értelmezésnek jogosságát alá is húzza a művész eddigi fejlődése.

E kör, vagy körhöz tartó formavilág tematikailag különböző elemekre bomlik. Négy élmény-csoport sorolható fel Kováts Albert festészetében: a táj, elsősorban Tihany és környéke, szűkebb környezete, mely állandóan övezi, olvasmányai, zenei élményei s az ezek nyomán „elképzelt dolgok”, mint az amfiteátrum, a régi város, a kikötő, melyekben a látott és képzelt ölelkezik. E négy csoport elemei szervesen illeszkednek egy kerek egészé, csupán a felszínt jelentve képi világában. Mert a motívumok sosem a maguk tárgyas valójukban jelennek meg a képeken: sem téri valóságuk, sem színük nem lokális, ha a tárgyi világhoz kötődnek is, s így asszociatív erejüket megőrzik, s a néző együttérzésére apellálnak. De épp az a tény, hogy képi elemmé alakultak át, ahol helyüket a kompozíció rendje dönti el, s színezésük is a képi mondanivaló függvénye, utal arra, hogy a felszín mögött egy mélyebb réteg létezik, mely a művész igazi mondanivalóját hordozza.

A fentebb jelzett kép azonban általános, csupán művészte körvonalait jelzi, s ha nem töltjük meg egyedi elemekkel, könnyen semmitmondóvá válhat. Ebben segít, ha nyomon követjük a műveket születésük időrendi sorában. Korai képei – már a pécsi anyagban – az *Istálló, a Tihanyi délután* még szorosabban vett rokonai a mozdulatlan ikonoknak, melyeken a sík felosztásának és a tiszta színek felrakásának statikus rendje érvényesül. Ezt váltja fel a *Nagy tihanyi táj* megmozdult, dinamikusá vált vonalrendszere, ahol a szerkezet a színek és formák alatt ügyesen rejtve marad, de a feszültséget létrehozza létezésével. A föld e képeken a „terra viventium” értelmét is hordozza, a létezés terét, mely összefűz bennünket, s ugyanakkor az adott szó inkarnációja is. Ebből a kompozíciós rendből továbblépés a *Belső tó holdakkal*.

A félkörök vertikálisan és horizontálisan hullámzó tételeivel, az ágas-bogas rajzzal átmenet a zárt formák világához. Jelentése a láthatónál mélyebb: a hold a férfi-női kapcsolatot ősi kifejezése, erre utal a férfi és női formák alkalmazásával, a színekkel egyaránt.

Zárt körvonalú alkotásairól már korábban szóltam: a *Tavaszi kertek*, az *Amfiteátrum*, a *Változatok egy témára* e korszak fontos stációi. Formai tekintetben a zárt téren belül mindig szigorú rend uralkodik, melyet egy alapvető szín hangulati jelentése, a hozzá csatlakozó szín vagy színek ellen tett kiegészítő párosítása jellemez. A *Tavaszi kertek* elliptikus befoglaló formája, a *Változatok* tojás formájú variációi, a kék-piros-sárga szín változataiban – a már fentebb elemzetten felül még a dolgok elemi létére is látszik utalni, hiszen – a monda szerint – ebből nőtt ki egész létünk, életünk, világunk. Mind a forma, mind a színek tehát a keletkezésnek, a lét örömeinek komplexitásáról vallanak, olyan mélyen gyökerező élményekről és érzelmekről, melyek alkalmasak arra, hogy egy képi világ kivirágozzék belőle. Lényegében ezt fejlesztí tovább Kováts Albert a *Régi város*-nál is, ha ezúttal a forma az egymáshoz kötöttség zártága helyett a szembenállást, de ugyanakkor el nem engedést is jelent: a „város” a hely, ahol együtt örömben, boldogságban élhetünk a földön, s a mély kék és az élénk piros, a szüziesség és a vér színei: a kapcsolat képi kifejezése. Épp e jelentés eredményeképpen a képek egyike-másika nem nélkülözi a játékoságot sem. Az *Übű királyban* pedig olyan – látszólag önmagát szatirizáló – jelképhez nyúl, mely művészetének e gondolatvilág köréhez való tartozását jelképezi.

Egész eddigi munkásságát áttekintve, Kováts Albert képei oly szervesen épülnek egymásból, képi világa olyan határozott céltudatossággal bomlik ki, épül fel, mely fiatal művésznél ritka. Képei alapján nehéz lenne őt a ma látható bármelyik stílusirányzathoz sorolni – de hát ez igazán felesleges. A magyar piktúra bontakozó igéretei közé sorolhatjuk eddigi munkássága alapján, s azok közt tarthatjuk számon, akik új vért öntenek piktúránk kissé petyhűt rendszerébe.

KOCZOGH ANDRÁS SZOBRAI

Az anyagoknak megvan a maguk nagyon fontos szerepe a képzőművészetben. Korántsem mindegy, hogy a szobrász kőből, fából vagy bronzból gondolja-e el alkotását. Az első két esetben ki kell bontania művét az agyagból – a michelangelói mondás szerint lehántani róla, ami fölösleges – míg a bronzból készült művek esetén előbb agyagból kell a vázra mintázni, azaz hozzáadással készül a szobor. S a kő és a fa is eltérő gondolkodást, fogalmazást követel: a kő szövete bizonyos fókig szabadsabb mozgást enged a véső számára minden irányban, míg a fa erezete, holtában is eleven anyaga nagyon határozottan szab gátat – vagy éppen segít kibontani a művészi elképzelést. S fa és fa közt is nagy az eltérés: a tölgy vagy a kőris szálas, egyenes növése, a tiszafa sima görcsössége is korlátok közé szorítja, meghatározza az alkotói lehetőségeket.

Mindezt egy nemrégiben debütáló fiatal szobrászművész, *Koczogh András* művei kapcsán tartottam szükségesnek előrebocsátani. Szobrainak anyaga a fa – ennek megmunkálásához invenciót a jeles erdélyi szobrászművésztől, Szervátiusz Jenőtől kapott, midőn az nálunk munkálkodott egyik művén; ehhez vonzza őt a régi családi hagyomány, az asztalos-művesség nemzedéki öröklődése, s erre inspirál a környezet is: „műhelye” a csillagvizsgáló hatalmas kertje, ahol a szabad ég felé törő fák „szemlélnek”, miként munkálkodik holt társukon. A deszkából faragott első fejet rövidesen újabbak követték: a fiatal művész mindjobban megismerkedett az anyag lehetőségeivel és kötöttségeivel, s mindinkább képessé vált arra, hogy úrrá legyen az anyagon, s az ő elképzeléseit szolgálja.

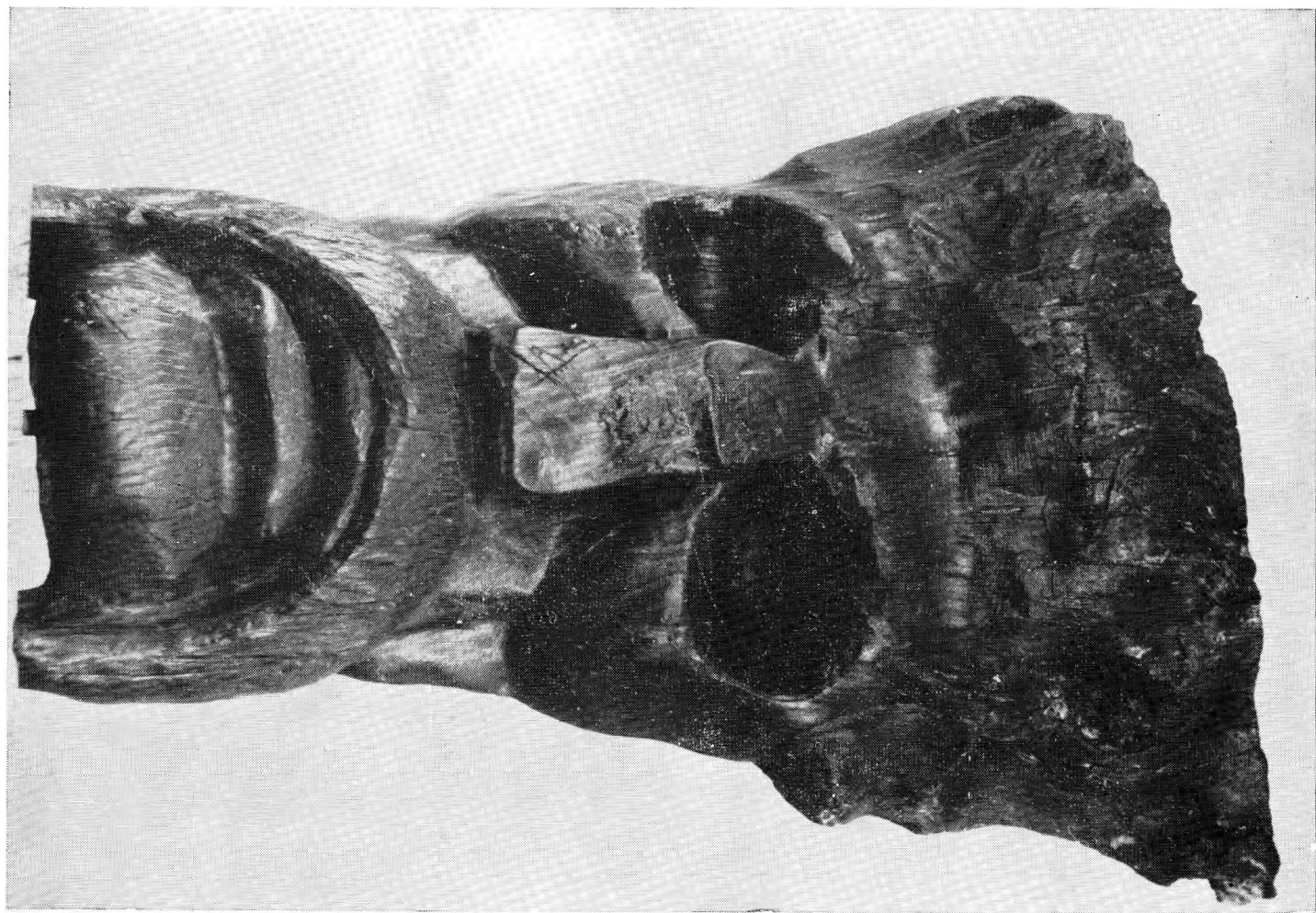
A kibontakozás gyorsan ment: 1965-ben kezdett el faragni, s miközben egyetemi tanulmányait végezte, fokozatosan öltöttek formát elgondolásai. Az 1967 májusában az Építészek Rózsa Ferenc kollégiumában rendezett kiállításon már határozott művészi arculattal lépett fel. Témái részint népi-biblikus eredetűek, részben a személyes élmény szülöttei. A *Háromkirályok* három feje a mintázás és a színezés eltérő voltával karakterizált, a kisméretű *Mózes-fej* szépen átírt, a fa erezetét a tisztogatás-feldörzsölés húzza alá s a vékony-hosszú fej átszellemültsége idézi a prófétát. Vörös színre pácolt, cseresznyefából faragott embermagyságú *Terhes nő* torzója – a test gömbölydedsége, a mellék két hengeres, kicsit lapított félgömbje és a has erősebb gömbje a fa körvonalába simul. Hasonlóan komponált a *Kucsmás fej*: a felépítés a fa tömbszerű hengervonalát követi. A kucsma, a tojásdadalakú fej és alatta a két kéz a hengeren belül marad, ugyanakkor pedig síkokból kubisztikusan formálja a részleteket, ezzel oldja a hengerszerűséget és ugyanakkor karakterizál is. A *Sírató* égetett fából készített alakja zárt arcával, csukott szemével a régi népmesét idézi. A fa fölül, mint valami fátyol öleli az arcot, s lejjebb a görcsök forduló ritmusa zárótételként húzza alá a főtémát.

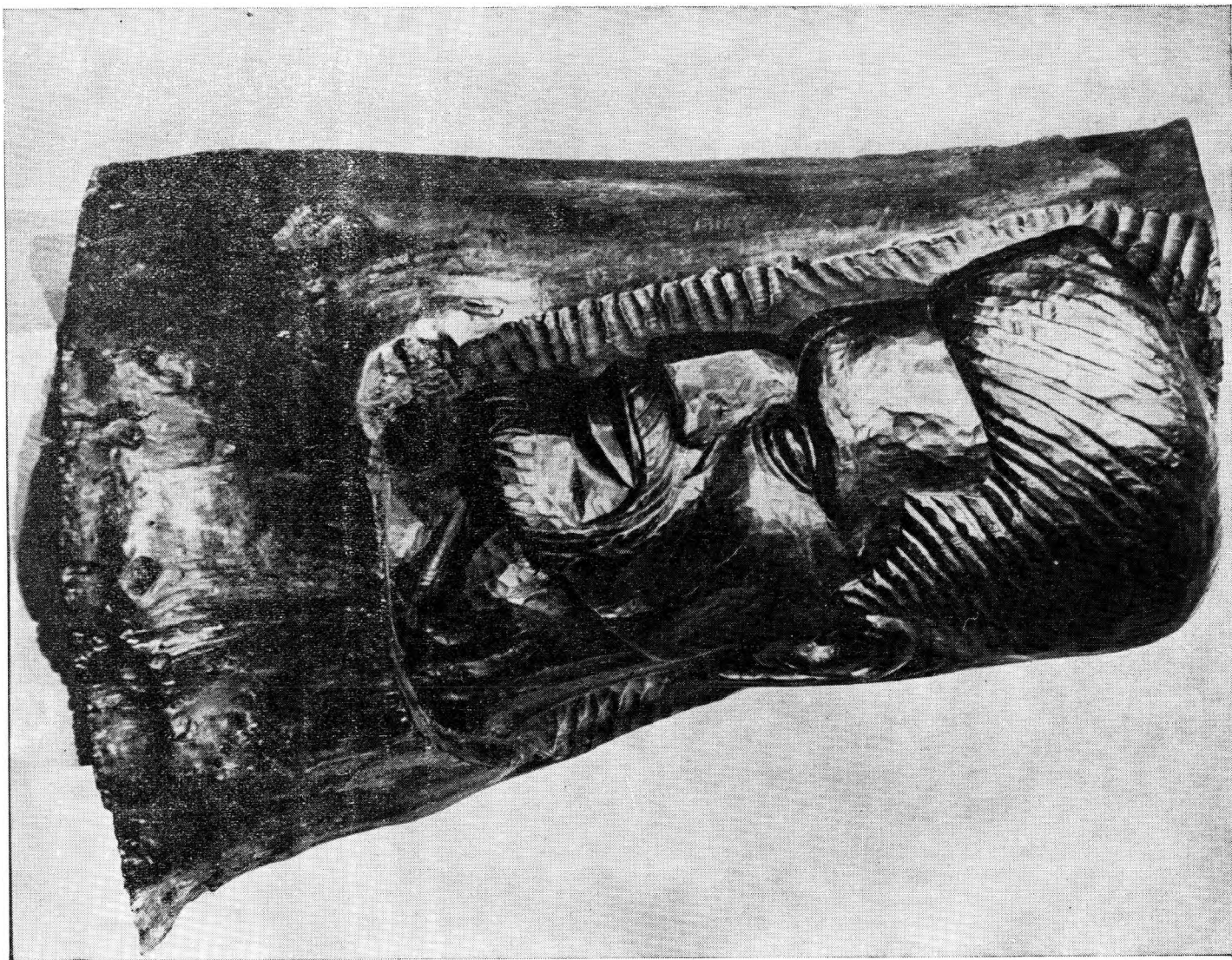
A fiatalság erényei közé tartozik a gyorsaság: egy évvel az első bemutatkozás után, erősen eltérő jellegű alkotások együttesével jelentkezett ismét ugyanott Koczogh András. Ez a *más* összefügg bizonyos mértékig a felhasznált új anyag, a tiszta anyagával is: annak görcsös keménysége, rövid ágai más jellegű kompozíciók kibontására készítetnek. A változás másik oka a mondanivaló mélyülése, változása, szabadabb szárnyalása. Fantáziája kötetlenebb formákat lel az anyagban: így kel életre egy repülő madár vízszintesen lebegő figurája, egy másik műben a Brancusi madarára emlékeztető függőleges forma jelenik meg, vagy finoman hajló kétágú, a teret ölelő ritmikus forma. Diófából készíti vitorlaszerűen hajló negatív-pozitív formák együttesét, melyekkel a tér áramlását tapogatja. Egy hársfából készült hármass felületsor egymás mögöttiségével tagolja a teret. Finom a Bartók inspirálta függőlegesen megoldott díszítő jellegű szarvasfej-sor: a szálas barna anyagból puhán, lágyan domborodnak elő a fejek. Hasonlóan finoman mintázott a *Lány holddal és nappal*: a test kigyózó vonalát a két kinyújtott kéz közti hold zárja, s az egészet a napkorong-kör koronázza. E domborművek egyúttal a műfaj díszítő lehetőségeit is keresik, hiszen ennek építészeti lehetősége nem kicsiny. A belső terek intarziával való díszítése néhány helyen, s épp Pécsen, a városi tanács dísztermében – szép eredménnyel megoldott, de a fának, mint díszítőanyagnak (nem csupán burkolóanyagnak tehát!) a felhasználása kihasználatlan lehetőség mind az építészek, mind a művészek részéről.

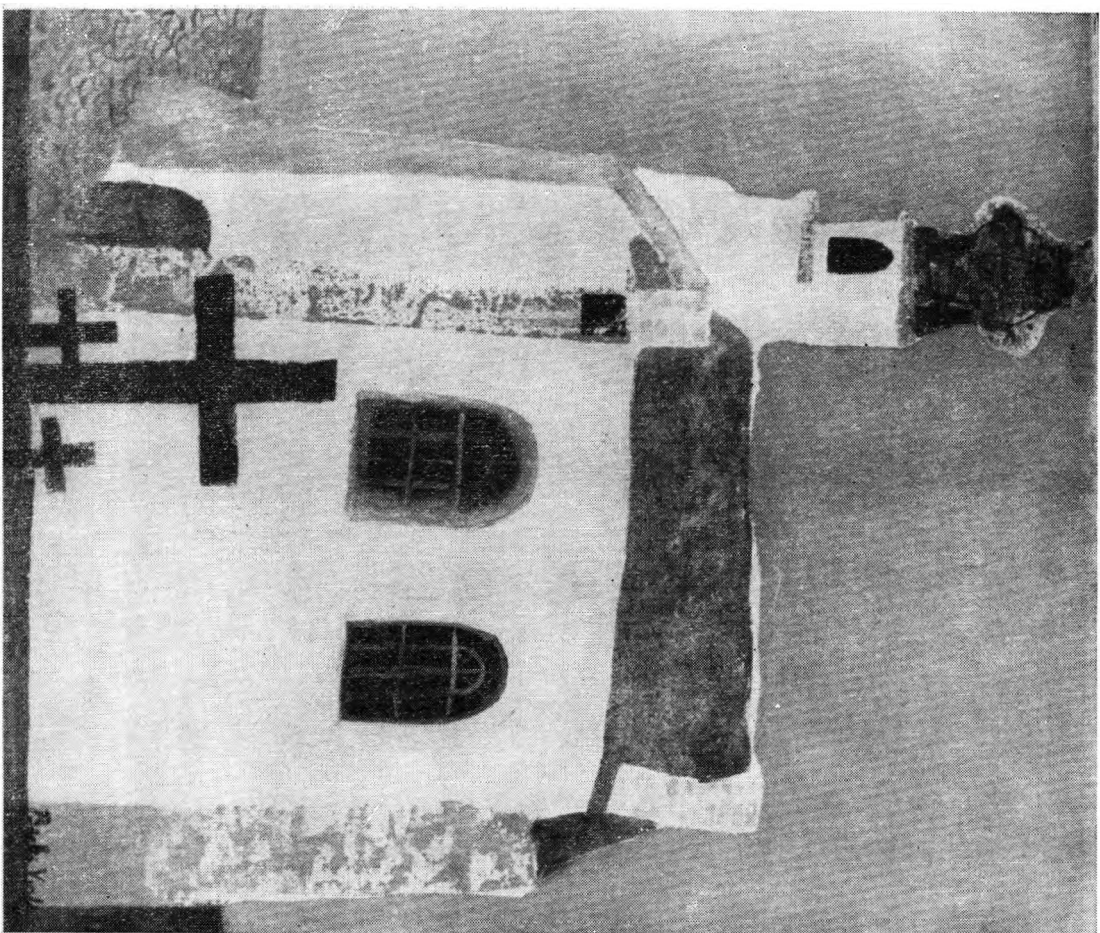
Koczogh András munkálkodásának talán egyik legszebb, legérdekesebb darabja a *Dózsa-fej*. A mintegy méteres nagyságú, hátán homorú kompozíció az afrikai maszkokkal mutat rokonságot, vagy talán a busó-maszkok lennének ősei? A haj a kérgének természetadta hullámvázát őrzi, a két ásitó mélységű szemüreg, a széles lapos orr, a kidudorodó kemény pofacsont, a felső ajkat övező félkörívű bajusz és az arcot záró kemény, csontos áll az arc jellemzői. A negatív és a pozitív formák ritmikus hullámvázása ad az egésznek szobrászi erőt, s ez emeli a fej maszkból Dózsává, tülemelve azt a maszkok misztikusságán. A fej robusztussága erős karakterérzéklet mutat.

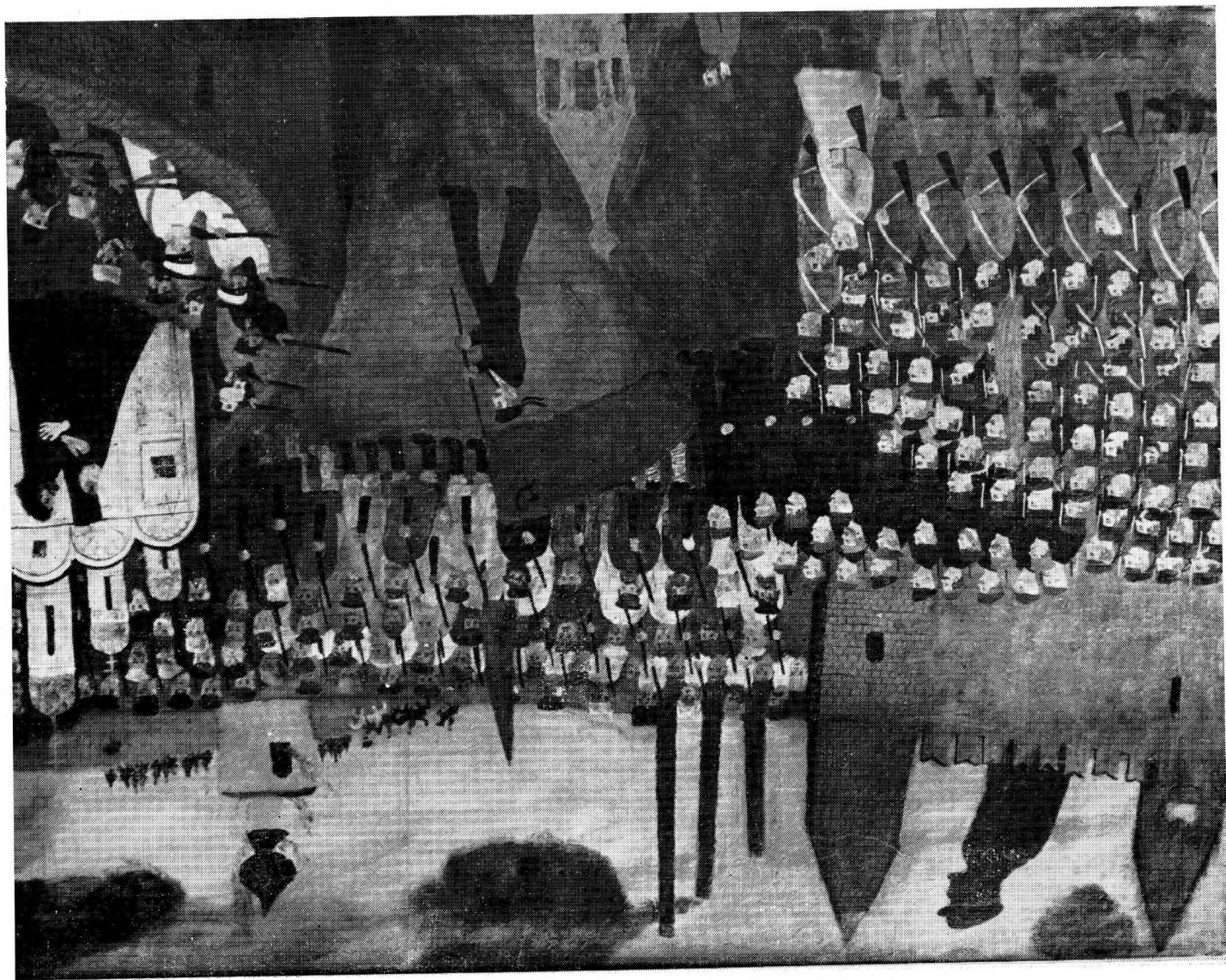
Koczogh András művészete most bontakozik. Megismerte anyagát, számbavette élményeit, örömmel csapongott a fa-adta lehetőségek plasztikai örömeiben. Ez három évi munkálkodás gazdag programja, s egyben biztató jelei egy ígéretes jövőnek.

LÁNCZ SÁNDOR

„AZ ÉLET DICSÉRETE”

Fodor József: *Téremtő nyugtalanság*

Régebbi megfigyelésem, hogy Fodor József mindig találó címet ad egymást követő verseskönyveinek. Átfogó címet, lényegre utalót, amelyben az adott alkotókor-szak vers-ösztönző indítékaival együtt híven kifejezésre jut. Íme néhány példa: *Lihegő erdők* (az indulás mindenségszomja, fiatalos pátosza), *Utóhang* (az önviaszkodás éveinek borongó számvetése), *Mérlegen* (a második világháború poklában megforgatott ember testi és lelki szenvedéseinek költői naplója), *Boldog zendülés* (a váravárt béke szárnyai alatt menedéket, új otthont talált élet oldódó öröme), *Magam nyomában* (hűség az önmagunkkal szemben támasztott igényhez s a választott úthoz). Folytathatnám a felsorolást, tágitva, sűrítve vagy néhány szavas kivonatban felmutatva költőnk élményanyagának magvát, az egyes művek belső tartópilléreit, a megkopasz-tott lényeg mindig ugyanaz: *pihenni nem tudó, szüntelen küzdelem az egyértelmű emberség szolgálatában*. Fodor József talán az utolsók egyike, akik küldetést látnak a költészetben, s elhivatottságuk tudatában a hajdani próféták, váteszek kinyilatkoz-tatásaival, példázataival akarnak rendet, egyensúlyt, összhangot teremteni a világban. Sziszifuszi munka – mondhatná a kételkedő, de a magas célra törekvő megszállott na-ponta feltápáskodik saját romjaiból, hogy újra meg újra összemérje erejét a lebir-hatatlannal. Nos, Fodor a megszállottak közül való. Ennek tudata már a pályakezdés idején szóhoz jut verseiben. „Ugratóárok minden napom” – írja 1922-ben.

Sohsem zsibbadó, igazi,
Ki burkodat a jobbért úgy téped
S alakítod magad mására,
Mint a kaoszt a kiserkent első tudat
Maga körül formálta, erőlködön –
S így tennél te a világgal is! –
Ember, el ne hagyd magad.

Aki ilyen mércét állít önmagának, súlyos terhet cipel a vállán, a legfájdalma-sabb felismerés gyötrelmes igáját: percenként szembe kell állítania a lét gazdagságá-ban rejlő lehetőségeket az emberi alaptermészet ellentmondásaival, a velünk szüle-tett, szerzett jót a bennünk megfeneklett gonosz ösztönök döbbenetével. Gyengébb alkatú lírikus összeroppanna a testet-lelket szaggató teher alatt, Fodor vállalja. Jól ismeri a kibékíthetetlen ellentéteket, de nem köt alkut semmiféle rosszal; pörlekedve, a szavak éles pengéjével, kemény pörölycsapásaival támadja a tökéletlent, a vissza-húzt, az egyéni és társadalmi lét fertőző gócait. Olykor, mint a harmincas évek ele-jén írt verseiben, meg-megtorpan egy pillanatra, kétségek harapófogójába kerül, hangja borongó, kiábrándult, de ez nála csak átmenet, töltekezési időszak, mély lé-legzetvétel a további erőfeszítések előtt. Látszólagos pesszimizmusa nem egyéb, mint tisztulási folyamat, saját belső tájain végigsöprő vihar, fájdalmas – önpurifikáció. *Költészetének egyik jellegzetes alapmotívuma, hogy a tespedés, az ellustító nyugalmi állapot helyett megpróbáltatásokat, kínokat, szenvedéseket igényel a maga számára. A kagylók gyötrelmét kívánja, hogy megformálhassa erkölcsi s eszmei világrendjének nemes értékeit.* De hadd idézzem magát a költőt. Az 1928-ban írt *Végzet*-ben ezt olvas-hatjuk:

Végzet, te kedveled a férfit,
 Mert az villámfogó torony,
 Sőt: kihí minden villámot!
 Bús kinok tombolnak idegein:
 Azt mondja: igen, ez kellett,
 Hogy még erősebb legyek,
 Még megismerőbb! –
 De ha fáj valami: csak az fáj,
 Hogy nem fürödhetek minden folyódban,
 Szenvedés!

S most, negyven évvel később, a *Teremtő nyugtalanság* című legújabb kötet címadó verséből felfokozott erővel csapja meg fülünket a korábbi alkotás visszhangja:

Teremtő, kínzó, készülő vihar –
 Be jó e várakozás, s be rossz
 Idebent
 Ez a csend.
 Világot vajúdó, száz-forgatagos
 Pokol –
 Mindent, csak ezt az ürességet ne!
 Nyugtalanság, kín kell, amely teremt,
 Nem ahol
 Alszik a lélek,
 Zsibbadva, boldog, lágy, buta csendben.
 Viharok, lángok, hő szenvedélyek,
 – Mélyebb békémért – oh ne hagyjatok engem!

Állandó készenlét, ugrásra összpontosított figyelem, a világ dolgaiban való megmártózás lázas szomjúsága árad a sorokból. A ditirambikus felépítés, a lendület egyben szimbolikus jelentőségű: az önmagát mindig újjászülő, cselekvő emberi akarat jelképét látom benne.

Magát a költőt is ez a szellemi permanencia, a megismerés, a gyarapodás perenként jelentkező ingere, a megélt és megálmodott világ titkait bogozgató kíváncsiság táplálja testet-lelket konzerváló erőikkel. Fiatalos tartásának, munkabírásiának, mindig lüktető lírai vénájának, művészi termékenységének ez a „teremtő nyugtalanság” a tulajdonképeni kulcsa.

*

Ha számbavesszük Fodor József költészetének mélyen tagolt gondolatiságát, filozofikus beoltottságát, felmerül bennünk a kérdés: van-e, lehetséges-e az emberi teljesség? Van-e abszolút jóság, védőruhaként viselhető feltétlen humánus? Az évezredek keserű tapasztalatok azt mutatják, hogy nincs. Az egymást követő háborúk, tömegmészárlások, a repülőgépekről leszórt bombák és tenyészet-faló vegyszerek mint ha arra utalnának, hogy az emberi jószág csupán fikció, bölcselők s költők műveiben rögzített délibáb, afféle mitikus csábkép, mint Májja, a hindu világegyetem őszülő anyja. S mégis, az emberiség legjobbjai mindenkor hitet tettek a tökéletesedés mellett. Arra tanítottak, hogy legalább szándékaink és törekvéseink tisztaságával mutasunk követendő példát a világnak. Elhivatottsága tudatában *Fodor József is ezzel a javító-segítő szándékkal szegődött a teljesség nyomába*. Kritikusai számtalanszor megírták róla, hogy elkötelezett, harcos, közéleti érdeklődéssel telített lírikus, ám csak ritkán szóltak a versek mélyebb elemzést igénylő gondolati hegyvonulatairól, a mát és tegnapot egymás mellett futtató jelképrendszerekről, amelyek – főleg a hosszabb

lélegzetű költeményekben – egy-egy bibliai példázat tanításait juttatják eszünkbe. Ciklusos művei – hatalmas freskók: embert, tájat, történelmet vonultatnak fel többféle megvilágításban, egyetlen témát variálva magas eszmei szinten, s a nyelvi színhatások ritkán tapasztalt leleményességével. Nem osztom azok nézetét, akik napjaink zaklatott, idegőrlő életstílusára hivatkozva vagy az ember sokoldalú érdeklődésével érvelve vitatják a nagyobb terjedelmű poémák létjogosultságát korunk költészetében. A versépitkezés külső méreteit, arányait általában tartalmi tényezők szabják meg, többek között a meglátás, elgondolás, a formába kíváncsi anyag eszmei-érzelmi rétegezettsége, mindaz, ami egyértelmű a művészi koncepció fogalmával. Fodor egyetemességre törekvő költő. Titán a versek birodalmában, aki egyetlen lélegzettel óriási tömböket emel a vállára. S ez nemcsak akarat, szándék, nemes erőfeszítés, – inkább alkat dolga, veleszületett, énje középpontjában gyűrűző igény. Ezzel magyarázható, hogy kivételes tehetsége, rangja, irodalomtörténeti jelentősége éppen nagy távlatokat átfogó ciklusos darabjaiban domborodik ki a legérzékletesebben. S mennyi részlet-szépség állítja meg az embert a hosszabb versek olvasása közben! Már-már beidegezetté számít, ha többször is visszalapozunk egy stanzára vagy a klasszikus-veretű szonettkoszorúk egymásba fonódó mirtuszleveleire. Nem nehéz megjósolni hogy kiemelkedő alkotásait évtizedek múlva iskolai katedrákról fogják elemezni, s bekerülnek az irodalmi olvasókönyvekbe – betöltve tudatformáló rendeltetésüket.

*

Az új Fodor-kötet, a *Teremtő nyugtalanság* számos meglepetést tartogat az olvasó számára. Így szembe tűnő, hogy ebben a könyvben a rövidebb alkotások vannak túlsúlyban. A százhusz vers között mindössze öt olyan akad, amely terjedelmét tekintve meghaladja a száz sort. Ezek közül is csak három ciklusos szerkezetű. Az 1966-ban kiadott *Énekek napközben* hosszú füzérláncra emlékeztető stanzái után szinte várható volt, hogy a költő kissé megpihen az élet csúcsein, alkotóelemeire bontja sajátos világképét, s a szemlélődés horgára csalogatja az élet egymástváltó jelenségeit. Ez különben korábban is gyakran előfordult vele, szervesen hozzátartozik művészi gyakorlatához. Ilyenkor születnek lírai pillanatsfelvételei, zsánereképei, dalszerű, természetis szépségeket, életvidító sugallatokat dajkáló, de a műfajt ebben a nemében is látomásokkal vagy töprengő önkereséssel gazdagító monológjai. Ha kilép a tájba, lényre hozzásimul a fákhöz, virágokhoz, a madárcsicsergéshez, ám az oldódás, a belefeledkezés nála sosem jelent nyugalmi állapotot. A révület szövedékébe minduntalan belehasít az örök szomjúság, a „határtalan utú világ.”

Én nem ülhetek vig öbölben,
Nekem vinnem kell a hajót;
A végtelen az én szerelmem,
Mennem kell: a cél ott van, ott.

Barátok, társak s többiek, ti,
S mi hív naponta minden itt,
Nincs időm szót, hívást követni,
Mennem kell, semmi sem segít.

(Régi hajós éneke)

Egy másik versében, az *Úrutazás, helyben* című darabban a költő kézzelfoghatatlan fogalmaz. Arra utal, hogy a „végtelen”, a „cél” az ő szótárában mindig egyértelmű az emberi kiteljesedéssel. A bolygókra törő technikai civilizáció merész vállalkozásainak láttán ama másik, „tán szédítőbb” belső kalandra gondol, amit nem lehet abbahagyni, mert a világot csak énünk állandó vallatása áram tehetjük lakhatóvá. A költemény meggyőzően szembeállít két végletet, bár azok, mint lételemek, alapja-

ban véve elválaszthatatlanok, s egymást táplálják. Egyik oldalon az anyag, a másikon a emberi lélek végtelensége. Mindkettő állandó feltérképezésre vár. S nem véletlen, hogy a lírikus – esetünkben a rendteremtő akarat, s az értelem küldötte – a lelki erők feltárásának tulajdonít nagyobb fontosságot:

Ür, csillag, ég mély mása: több,
Új, benti végtelen!
Teremtve, még teremthetőbb,
Ma nyisd magad nekem.
Forró, rejtett, szebb titkokat
Kimondó, ritka szó:
Világom, vidd, szárnyazd, fogadd
Mély-űri utazó!

Ódai tömörség, példamutató szerkezeti ökonómia, s csillapíthatatlan lendület csap meg a sorokból. Akárhol ütöm fel az új kötetet, seholsem támad az a benyomásom, hogy „őszikék”-et olvasok. Egy-egy strófában felrémlik ugyan az elmúlás sötét ábrákat vető árnyjátéka, mint a *Kifejezhetetlen* vagy *A lemenő Naphoz* című darabokban, de a költő búcsúzkodó számvetéseiben nincs semmi gyötrellem, önmarcangoló kiábrándultság, keserűen lemondó kézlegységek. „Végső szókkal” fordul a világhoz, de úgy, mintha mindent újra kezdene. A versírást nem tudja abbahagyni, ám nemcsak azért, mert „ásít a lét másképp üresen”: leküzdhetetlen belső kényszer adja kezébe a tollat, hogy valós és képzelt élményelemeiből új létet teremtsen maga körül, ahogy a *Sohsem-kész vallomás*-ban lenyűgöző érzékletességgel megfogalmazta:

Oh, bús sors és öröm, ezer alakban,
Forgó élet, örök s mind-újra más,
Hogy így ne fogyjon a megfoghatatlan
Tárgy és inger, sohsem-kész vallomás;
Örök, hiú vágy, megfogni a végsőt,
És így lesz végtelen, mit írhatunk,
Száz kész közt kezdő, százképp újra vésők,
Szavak örök bolondjai vagyunk.

Ennek a töltekező-készségnek a szüntelenül mozgó, változó, önmagát törvényszerűen újjászülő természet a leghatásosabb táplálója. Költőnk, mialatt kilép a szabadba, nyomban elfogja a léttel való teljes azonosulás vágya; szerelme leheletként rátapad a kinti világ jelenségeire: figyel, fülét hegyezve hallgatózik, oldódik és újjong, mert a százszor megélt, elfogulatlan elemi varázslatban, a „lefutó habok lágy dombjai”-ban, a „szép mellényes madárcák” röptében vagy a fák, virágok „hűvös, élő bársonyból szőtt” csodáiban mindig talál valami újat, eladdig fel-nem-fedezett szépség-többletet. Fodor a környezet-átalakító tudományos kutatás, s a bonyolult lelki folyamatokat feltáró irodalmi törekvések korában sem tartja időszerűtlennek a nemes hagyományokat őrző természet-líra művelését, de ezen a téren is egyénit teremtet. A hajdani, jobbára leíró módszereket továbbfejleszti, mai igénnyel telíti, emberi vonatkozások áttételeivel gazdagítja. Új kötetének tartalomjegyzékét böngészve, szinte jóleső a szemnek, amikor ilyen (kezdő költők első élményeire emlékeztető) címeket olvasunk: *Szőlőszem, Őszi eső, Oh tiszta föld, Májusi zöldben, Bodzatürtők, Illatok, Reggel, Kerti tájban*, stb. A kiábrándultnak mindez aligha több, mint természetrajzi közhely, ám a költőnek s a vele együttérzőknek – életszükséglet, idegnyugtató zöldövezet, örök termőtalaj.

Magvas gondolatokat görgető, szép, erős vers *Az élet dicsérete*. A költő – látomásosan persze – átéli saját halálát. A lélek elválk földi porhüvelyétől s nézi a mozdatatlan testet, mint „egy tárgyat, idegent”, amely ő volt s „mégis valaki más.” A *maradó* nézi így a *menőt*, ha úgy tetszik: az álom a térfogatában kitapinthatót. De a

lélek csakhamar visszasírja nyugós börtönét, mert jó és boldogító csak az lehet, *ami van*: „A test, mely eget földdel összeköt.” A mély szimbolikával átítatott belső monológ az élet tiszteletére, szeretetére, lehetőségeinek teljes birtokbavételére tanít.

A korábbi nagy ciklusok, a *November végén*, a *Thesbites Ilyés*, az *Elégia* vagy a felejthetetlen *Milton* – hogy csak néhányat említek –, megragadó élményét eleveníti fel bennünk az új kötetben található *Új Orpheus II.* s az *Üzenet Skheriából*. Az előbbi egy 1961-ben megkezdett szonett-sorozat folytatása, csupa szépmíves keretbe foglalt rézkarc, s egyben betetőzése a lírikus érzelmi útvesztőkből hazatalált, férfiasan kizengtetett szerelmi költészetének. Az utóbbi antik álmokat és eleven valóságot, mítoszt és történelmet futtat egymás mellett áttételesen rétegezve. A legtöbb ember életében (s a költőében felfokozva!) megtalálható örök odysseusi kaland szól hozzánk a versből – „nagybűvű Kirkék” varázslatával, Nausikaa alázatával, a hullámok élén hánykódó emberi lét minden átkával és szépségével. Szirénhangokkal s az árbochoz kötözött hajós példamutató helytállásával.

Jékely Zoltán:

ÖRJÖNGŐ ŐSZ

Három éve olvashattuk verseinek utolsó válogatását, a *Lidérc-űzöt*, amelynek keserű, olykor torkot szorító, de mindvégig emelkedni vágyó költészetéből olyan arc, olyan szellemiség tekintett ránk, aki kereste, s most is keresi helyét a világban. Ronsard-t, az öregedő poétát idézte egyik méltatója, s a *Lidérc-űző* valóban mutatott valamit az ő hatásából is, anélkül, hogy Jékely elveszítette volna eredetiségének egyéni színeit, amelyek indulása idején a kor egyik legtehetségesebb lírikusává tették, (akinek például Halász Gábor is ígéretes pályafutást jósolt). Színes, varázslatos költészet volt az övé kezdettől, s mélyebb árnyalatokat csak ott kevert palettáján, ahol a halál és elmúlás látomásával, a múlt és jelen szembeállításával gyürkőzött. Új kötete, az *Örjöngő ősz* elsősorban éppen ebben a vonatkozásban nyújt újat az eddigiek után: a költő elhatározza, hogy felszámolja múltját, és általában a múltat, amelyik egyik ihletője volt eddig:

Múltam hűvös fölőletője voltam,
s talán már holtomig az maradok:
lóra gondoltam, ha szamaragoltam,
jelenemtől a múlt elragadott,
s az életem úgy bukdácsoltam által,
emlékeim laboratóriumával.

(Párizs kísért)

Vallomás, az eddig megtett út bírálata ez a néhány sor, a jelen tapasztalataival felvértezett költő rájön, hogy az emlékek nem adhatják meg számára s a költészet számára a valóság gazdagságát és teljességét. Szakitani akar a „steril” világgal, a laboratóriummal, hogy helyette sokkal gazdagabb, szélesebb költői horizontot írhasson maga köré. Az *Örjöngő ősz* versei végelemzésben ennek a költői kísérletnek, elhatározásnak a dokumentumai.

Az a legfeltűnőbb, hogy Jékely új versei majdnem kivétel nélkül „emberközpontúak”, még a leírások, a szép természeti képek mögött is felvillantja az embert, aki a létnek értelmet, célt ad. Az ember és az emberiség története lesz számára az egyik tanulságos út, amelyet újra és újra beköborolhat, s feltérképezheti egyes állomásait. Egy római út számára nem egyszerűen az itáliai világgal való megismerkedés lehetőségét rejt magában, hanem a múlt, az etruszk világ, a „viking szelek” s az „elsüllyedt kultúrák” visszaidézéseinek varázslatát. A költő azonban érzi itt is, hogy a múlt csak a jelen szemszögéből nyeri el igazi értelmét és értékét, egyébként csak a „hallgatás vak szobra” marad. A jelen és a múlt egymásnak feszítéséből bontja ki aztán az újszerű időélményt, személyes síkon, amelyben feloldja az idő-fogalom kínzó problémáit:

Az idő múlásának érzékelése
testünk oly édességgel járja át,
mint az érés a duzzadó gyümölcsöt.

(Virrasztás)

Ez az egyik megtalált bizonyosság, olyan felismeréssel ajándékozza meg a költőt, amely olykor igen szép, valóban „költői” megoldásokra ösztönzi. Ahogy az őszei Balaton-partot vagy az Itáliából való búcsú élményét megrajzolja, az költészete határainak kitágulását, képeinek kivételését, kozmikus méreteit is jelzi. Jékelynél ezek a lehetőségek korábban is felvillantak, most azonban „emberivé” válva, „humanizálva” nyerik el igazi értelmüket. Csak az marad az egyetlen keserősége, hogy nem tudja „kihörpíteni az ősz mustos kupáját, mert a vénség rosszízű könnyei” nem engedik felszárnálni hangját.

Igen, a „vénség”, az öregedés az egyetlen olyan probléma, amelyet nem sikerül feloldania. Az időt legyőzi mint filozófiai és mint történelmi problémát, de az idő múlását, a „személyes” időt nem tudja fékezni, s ez jelenti költészetének egyik komoly, tragikus árnyalatát. Amint ezeket a személyes, vallomásszerű verseit olvassuk, folyton azt érezzük, hogy a költő egyszer már-már megadja a választ kintő kérdéseire, aztán mégis visszazuhan „a virrasztás vasszegeire”, melyek olykor keserű sebeket tépnek fel belőle. A versek párbeszédében végre rá kell ébrednie, hogy az embernek nem marad egyéb, mint egy „maroknyi örökkévalóság”, de épp ennek megszerzéséhez vezető út adja az élet igazi értelmét:

Horgászbottommal gázolom a tócsát,
tündérek várnak, vagy hideg halak?
Maroknyi, édes örökkévalóság,
egy pillanatra megtalálalak!

(Nyárelő hava)

A „maroknyi örökkévalóság” megszerzéséig azonban hosszú út vezet. A költőnek számot kell vetnie önmagával, vissza kell idéznie életútját, és ki kell választania versei közül a maradandóakat, amelyek megőrzik majd emlékeztétét. Varázslatosan, tündérien indult ez az út, Jékely így jellemzi ifjú éveit: „Fejem a házak eresztékéhez ért, / s a csillagok közt tartva szemlét / éreztem, lángol a sötét, / s közel a cél, a végtelenség.” Igen, ezekre a fiatalokra akkor, pályájuk kezdetén hasonló „zihált angyal köszöntött”, s majd mindannyian úgy érezték, hogy a végtelenség csak egy karnyújtásnyira van, csak épp a kezűket kell kinyújtaniuk, s már el is érik. S mennyi keserű tapasztalatnak, „megriadt, gyáva elvetélésnek” kellett eljőnnie ahhoz, hogy felismerjék a köl-

tészet kockázatát, felelősségét! Milyen nehéz beismerni az igazságot, hogy kevés az igazán maradandó vers, amely

Időből, térből visszakanyarodva
..... mégis ránk talál
s ránk mosolyog fanyarkás-szemrehányón,
mint a lelenc a megtalált apára.

(Verseink emléke)

„Mindent nem lehet felmarkolni” – ez ennek a buktatókkal teli, de mindig emelkedő útnak a végső konklúziója. A költő ráébred, hogy a halállal az egyéni elmúlással csak a költészet vigasztalását és a másokért vállalt igazság kimondását szegezheti szembe. Az egyénnek talán kevés ez a vigasztalás, talán elszomorítja szívét a messzeségbe tűnő öregek látványa, amint feltartóztathatatlanul „beomlanak a Házsongárd porába”, a költőnek azonban ott marad a gazdag életút aratása. Jékely már a Lidérc-üzövel megkezdte az aratást, az Örjögő őszben azonban sikerült még gazdagabb termést betakarítania. Hiszen ha csak verseinek lírai vallomását vizsgáljuk, akkor is rendkívül gazdag, emberi mondanivaló bomlik ki kötetéből. Még sokszínűbbé teszi azonban a képet a *Fejedelmi vendég* című három felvonásos verses színmű, amely egy meglehetősen pikáns barokk kori kalandot mond el, mindvégig bámulatos nyelvi leleményekkel, kedves humorral fűszerezve. Alighanem csak a színpadi előadás adhatja vissza ennek a játékos műnek minden ízét, szépségét, így is elmondhatjuk azonban róla, illetve a kötetben elfoglalt szerepéről, hogy a költő általa talált vissza a „humor vigasztalásához”, és aki szereti a humort, tudja, hogy ez a vigasz „vérezen komoly”.

RÓNAY LÁSZLÓ

KENDE SÁNDOR KÉT REGÉNYE

Idén két kötettel is jelentkezett a Pécsen élő Kende Sándor, amely már önmagában is figyelemreméltó teljesítmény. A két regény témaválasztása között némi hasonlóság felfedezhető: a *Fekete vakáció* mai „tizenévesek”, gimnazista korú fiatalok között játszódik, a *Felmentő ítélet* pedig a második vi-

lágháborút megelőző években felnővekvő nemzedék fejlődésrajzát, útkeresését nyújtja. Persze, ez a párhuzam elég véletlenszerű, s a két könyv összekapcsolását, együttvizsgálatát nem is ez indokolja, hanem inkább az a sajátos szerkesztés- és ábrázolásmód, amelyet az író mindkét regényében alkalmaz. Vágásokkal dolgozik, s talán még jellemzőbb erre a módszerre a kihagyásosság.

A *Felmentő ítélet* c. regényében a főszereplő Kéri Gyulával elemista korában ismerkedünk meg, anélkül, hogy gyermekkorának teljes történetét kapnánk, majd az új fejezetben mint végzős joghallgatót látjuk, s ezen belül az író újra visszatér a gimnazista időszak elbeszéléséhez. Azaz a tömörítés megkívánta szelektáláson kívül a regény az idővel is elég szabadon bánik. A másik regényben, a *Fekete vakációban* is megmaradnak a „bevágások”, de főként kihagyásokkal dolgozik az író. A fiúk titkokat sejtene a felnőttek világában (az öreg Hobolya és Varga Gyuri apjának kapcsolata), érzik, hogy a dolgok valahogy összefüggenek, de nem sikerül a „kockákat összeilleszteni”, ahogy azt Elter Bálint szeretné. A szerkesztés annyiban igazodik ehhez, hogy az olvasó csak annyit tud meg ezekből a rejtélyekből, amennyi a szereplők fejtevéseiből kiderül. S mint hogy a szereplők lassan haladnak a titok felgöngyölítésében, az olvasó is átveszi ezt a lassú tempót. Ott pedig, ahol az események magyarázatra szorulnak, az író epizódok „bevágásával” segít. A *Fekete vakáció* cselekménye emiatt elég nehézkesen bonyolódik, a titok nem tud izgató maradni. Mintha a *Fekete vakációban* alkalmazott módszerek szerencsésebben érvényesülhettek volna a *Felmentő ítéletben*. Mert a *Felmentő ítélet* valóban izgalmas titkokra próbál fényt deríteni.

Hogyan vált Kéri Gyula államügyész kérlelhetetlen – még ártatlan barátaival szemben is kérlelhetetlen – vádlóvá? Hogyan függ össze a forradalmi – majd embertelenné váló – kérlelhetetlenség az illegális múlttal és a fájdalmas személyes élményekkel?

Kéri Gyula árván nő fel, de egy hivatásos alezredes, Kálmán Béla jótékony, atyai közreműködésével és önmaga szívósságával sikerül elvégeznie iskoláit, a jogász pályát. S a puritán életmód, a nehéz körülmények éppen hogy nem teszik önzővé, ő az egyetlen biztos pont, akire számítani lehet a kis

baráti társaságban. Már ekkor ráragad, a „Miniszter” név, hogy aztán a felszabadulás után valóban ragyogó karriert csináljon. Kende kiváló jellemformáló erővel rendelkezik: Kéri mellett a plasztikus jellemnek egész sorát vonultatja fel, a kispolgári környezéttel küzdő Kriván Zolt, Nagy Kereszt a szívos parasztfiút, Katit, Gyuszi gátlásokkal teli, zsidó származású menyasszonyát, és a többieket. Meggyőző Gyuszi jellemfejlődésének ábrázolása, de mintha intellektuális arculatának kialakulását kissé elnagyolta volna. S itt talán az öreg alezredes szerepe problematikus. A figura rendkívül élő, amikor megismerkedünk vele: katonás, mániákusan elveihez ragaszkodó, aki haza és nemzet eszméivel befolyást gyakorol Gyuszira. Azonban egy idő múlva egyhangúvá válik ezeknek a gondolatoknak az állandó ismétlésével, ugyanakkor a fogalmakra ellentétes fogalmakkal válaszoló Gyuszi érvei is eléggé egysíkúak, másrészt váratlanok is, mert keveset tudunk illegális kapcsolatairól, magáról a Nyomdászról, holott szerepük rendkívül fontos, minthogy Gyuszi az alezredessel folytatott viták idején már kész szellemi fegyvertárral rendelkezik. A kihagyásos szerkesztésmód itt gyakran fontos mozzanatokat hagy homályban.

Katit és családját deportálják, s ez az a törés, amelyet Kéri Gyula többé nem hever ki. A csapás emberi fájdalomhoz a bosszúállás gondolata párosul, amely akkor fordul veszélyes stádiumba, amikor az illegalitás névtelenségéből és bujkálásaiból az új rend megszervezésében hatalomhoz, s veszedelmesen forgatható hatalomhoz jut.

Az írói elhallgatások a regény utolsó részében ismét valamit háttérben hagynak. Kriván Zoli felmentése és Kéri öngyilkossága motiváltabb lehetne, ha Kriván tettéről avagy „bünéről” részletesebben értesülnénk, sőt ha bűne igazi s nem kitalált „bűn” volna, s ezáltal valódi dilemmát jelenthetne Kéri számára.

A *Fekete vakáció* néhány beszédstílusbeli elcsúszás mellett izig-vérig mai kamaszokat állít elénk. A cselekmény kibontakozásának nehézsége onnan ered, hogy a vén Hobolya és Varga Gyuri apja között valahogy összefüggést kell teremteni, s erre szolgál valamikori titkos kapcsolatuk a cirkuszban. Az igazság az, hogy ez nem is olyan lényeges, mint amilyen fontosságra szert tesz a regény

első részében. Sokkal izgalmasabb viszont a Varga és Elter közötti viszony, amelynek ábrázolása azt is jelenti a regényben, hogy nemcsak a gyermeki realitások világa, hanem a felnőtt realitásoké is jelen van a műben. A precíz főmérnök és az energiákkal teli, robosztus igazgató közti feszültségek forrón mai légkört jelentenek a könyvben. Az ő kibékítésüket célozza egymással barátkozó fiaik akciója is, bizonyítva, hogy a fiatalok önálló világát nemcsak a felnőttek részéről érik hatások, hanem a fiatalság finom érzékenységgel éli át a felnőttek problémáit, s az őszinte reagáláson túl vissza is akar hatni az apákra. Az őszinteség hiányának veszedelmeire figyelmeztet a tragikus véletlen, Varga Gyuri megvakulása is, amikor önállóan próbálnak a kis Hobolya Ferkónak világot bevezetni a tanuláshoz.

A főszereplők mellett az életből ellesett, és néhány mondattal kiválóan jellemzett alakok mozognak, mint Szűcs Nándi vagy brigádfőnöke, Rádi Tóth Mihály.

Izig-vérig mai kamaszok – hangsúlyozzuk újra. Mai kamaszok, mert veszedelmesen okosak, műveltek, de mintha túlságosan is józan lenne a belső világuk. Fővár, a találkozóhelyük, ezeknek a gyerekeknek sajnos, már nem valamiféle romantikus kuckó, ahol titkos dolgok történnek, hiszen mást sem csinálnak, mint beszélgetnek, tervezgetnek, mégpedig nagyon okosan, „intelligensen” beszélgetnek, tervezgetnek. Nem mintha hiányozna belőlük a romantika, hiszen a világot bevezetése, a hozzá szükséges anyagok beszerzése fellobbantja bennük a hasznos célú romantika titokzatosságát, de egy kicsit az az érzésünk, hogy a Fővár nélkül is ugyanezt csinálnák. Szóval, Fővár, mintha a kamaszregényekből került volna a műbe, legalábbis jelentősége túlzott ahhoz képest, ahogy maguk a fiúk viszonyulnak hozzá. Nekik valami másra volna szükségük. S ez a tény valamire figyelmeztet. Ha valóban ilyen józan ez a fiatalság, s ennyire hiányoznak azok a keretek, amelyekben idejét és energiáit leköthetné, akkor ki és hogyan segíthetné, hogy megelje a saját külön világ megteremtésének örömét, józanságuk és lefajtott romantikájuk kiélésének színterét.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Hegyi József:

TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN

„A vér és a dal százada ez.” Klaniczaynak ez a mondata a magyar 16. század irodalmára éppúgy jellemző, mint történelmére, hiszen keserű megnyilatkozásokban egyébként is gazdag irodalmunkban sohasem jajdult fel annyi panasz, mint történelmünknek ebben a vérzivataros századában. De énekszótól sem volt – rádiótól, televíziótól hangozó évszázadunkat leszámítva – soha hangzóbb az ország. Az énekmondásnak messze évszázadokba visszanyúló hagyományát nálunk szinte a végszükség tette újra aktuálissá akkor, amikor Nyugaton szakítva az élőszóban, énekekben megszólalás módjával, mindinkább áttértek az irodalommal való élés modernebb változatára: a könyvnyomtatástól lehetővé tett olvasásra. De nemcsak a létfenntartás szükséglete tette indokoltá ezt az egyszerű csoportoknak közvetítő, agitációs, propagatív, buzdító, ostromozó, intő és tanító irodalmat, hanem az olvasni tudásnak nem csupán az alsóbb népre jellemző hiánya is. Az énekmondók népes serege így a mulattatás mellett igen fontos nevelő és nemzetmentő funkciót töltött be. Különösen azok az iskolázottsággal is rendelkező rétegek, amelyek mint e korban jelentős szerepet játszó világi, deák értelmiség, a nevelés, a tanítás és a nemzetfenntartás tudatos szolgálatában járták az országot, s énekeltek sokszor maguk szerzette verseiket főúri udvarok, várak, városok, vásárok és falvak közönségei előtt – a legműveltebbje és legöntudatosabbja az utókor számára való megörökítés céljából ki is nyomtatva őket. Így váltak egyúttal összekötőkké is a népi és a műköltészet, a nép- és a műzene között, s lettek kultúránk jellegzetes fejlődésének történelmi jelentőségű, elevenen ható tényezőivé. Közéjük, legműveltebbjei és legöntudatosabbjai közé tartozott e könyvecske főszereplője, Tinódi Lantos Sebestyén.

Mi indokolja egy róla szóló összefoglaló, népszerű jellegű mű megjelentetését?

Először talán arra válaszolnék; mi nem indokolja?

Tinódit olvasni ma – a szakember érdeklődését nem számítva – kuriózum, különség számba megy. Száraz, krónikás előadása, ismeretlen és érdektelen helynevek említése,

személynevek véget érni nem akaró felsorolása untat, szövegeinek egyhangú ritmusa, rag- és önrímeinek hosszú sora, dísztelen stílusa nem alkalmas arra, hogy olvasmányélményben részesítsen, vagy pláne megrendülést idézzon elő bennünk. Mindezt itt-ott felvillanó költői képei, szép lírai versintonációi aligha tudnak kárpótolni.

Mégis a róla szóló összefoglaló, ismertető és népszerűsítő mű, mint amilyennek Hegyi könyvecskéje is készült, hasznos funkciót tölthet be.

Elsősorban nemzeti öntudatot és erkölcsi magatartást nevelő szempontból. Jogosan alapítja meg irodalomtörténetírásunk, hogy régi irodalmunk – ellentétben Nyugatával – kevés remekművel, de annál több emberi és politikai magatartásban megnyilvánuló, nevelő szerepre ma is alkalmas etikai értékekkel dicsekedhet. Ez értékek hordozói közt előkelő hely illeti meg Tinódi Lantos Sebestyént. De nemcsak régi, hanem általában irodalmunknak reprezentáns alakja ő, ha meggondoljuk, hogy irodalmunk alapvető nemzeti stílusjegyekként elkönnyvelhető vonásai közé tartoznak: a nemzetfenntartás hangsúlyozott funkciója, az ezzel szorosan összefüggő bíráló, ostromozó tevékenység, éppen ezért a l'art pour l'art magatartás hiánya és végül valóságközelsége, régi irodalmunk nyelvén: „lőtt dolgok éneklése”.

Mindez többé-kevésbé – kimondottan vagy a sorok között – bent van Hegyi József könyvecskéjében, de az is expressis verbis jut benne kifejezésre, sőt az értékelés helyesen megválasztott alapja, ami az egyoldalúan irodalmi szemlélettel szemben teljesebb, korszerűbb és igazságosabb. Ez pedig az, hogy egyetlen művet és annak egyetlen elemét sem szabad a korból kiszakítva értékelni. A Tinódi-művek szempontjából is fontos azok élettana, az, hogy nem annyira olvasva vagy felmondva, hanem inkább énekes előadásban keltek életre. Ez pedig azt jelenti, hogy megítélésük csak a dallamokra és az énekes előadásra is gondolva lehet igazságos. „A dallam mindennek a kulcsa, maga az életre hívó szó Tinódi énekeiben...” – szögezi le igen határozottan Arany János, Kodály Zoltán és mások után 1929-ben Szabolcsi Bence – arról nem is szólva, hogy az esztétikai értékelésen kívül 16. századi verseink ritmikai értelmezésében sem mellőzhetők dallamaik.

A könyvecske gondolatai és a megjelentetésnek velük szorosan összefüggő indítóiak szervesen illeszkednek bele abba a nemes

hagyománymentő és istápoló mozgalomba, amely a könyvet megjelentető Szigetvár város tanácsát, a Szigetvári Várbarátok Körét és ennek lelkes elnökét, Molnár Imrét jellemzi (többek között a két év előtti nagyszabású országos méretű ünnepségekre és az azóta évenként megismétlődő várnapiokra és irodalmi szimpozionokra gondolok).

Hogyan szolgálja Hegyi József könyve ezeket az immár hagyománnyá váló szigetvári törekvéseket? Részben szerencsés, részben nem egészen szerencsés módon.

Ez a kettősség elsősorban a mű jellegében és szakmai értékében mutatkozik meg. A népszerűsítő és a tudományos tendencia nem egészen szerencsésen összeötvözött jellegéből következik e heterogenitás. Amennyire nyilvánvaló ugyanis az első két fejezet és egyúttal a könyvecske kétharmadának népszerűsítő, újat nem hozó, vagy legfeljebb itt-ott a forrásművekkel szembeszálló, de nem eléggé meggyőzően érvelő, egészében véve azonban csupán összefoglaló jellege, ugyanúgy érződik már az első bekezdések után a harmadik fejezetnek már csak a szakma beavatottjai számára érthető és érdekléssel bíró közlési módja. Nemcsak előadás, érték szempontjából is kirívó a különbség. Nagyrészt Dézsi Lajos Tinódi Sebestyén-ére támaszkodó, a költő életrajzát, műveinek keletkezési körülményeit és „tartalmát” ismertető, aránylag terjedelmes első fejezete a laikus számára is tanulságos olvasmány. A második, „Alkotói egyénisége, költészete, jelentősége” címet viselő fejezet viszont nagyon egyenlően értékű. Legkevésbé sikerült Tinódi jellemének, világnézetének megrajzolása. Indokolatlan és elhamarkodott pl. a magántulajdon elleni harc tudat alatti meglétének feltételezése. Tinódi – más kortársához hasonlóan – nem a magántulajdon, hanem a kor nemesi osztályaira nagyon is jellemző kapzsiság, harácsolás ellen emeli fel szavát. Elnagyolt és erősen revideálásra szoruló Tinódi irodalmi-esztétikai méltatása is. Valamivel jobban sikerült viszont történelmi és irodalomtörténeti forrásértékének megrajzolása, valamint hivatásának és jelentőségének értékelése, bár ez utóbbiak inkább a könyvecske végére kíváncsoznak, amint hogy a fentiek után az a kérdés is joggal vetődhet fel, az egész irodalmi értékelést nem kellett volna-e beépíteni a zeneibe, úgy, csak nagyobb mértékben, ahogy a 3. fejezetben részben meg is valósul.

Említettem már: a könyv utolsó fejezete

szakszerűségben felette áll a megelőzőknek. Úgy érezzük, a szerző itt otthon érzi magát, kevesebb feszélyezettséggel mozog. Meglátszik ez stílusán is: ebben a részben igényesebb, fegyelmezettebb. Bár Szabolcsi Benecének a Tinódi-dallamok első kritikai kiadását is tartalmazó kitűnő tanulmányára támaszkodik (*Tinódi zenéje*. 1929.), mégis van Tinódi zenéjéről saját mondanivalója is, főképpen ezek esztétikai értékelésében és szövegekhez való viszonyában. De helytállóak azok a kritikai megjegyzések is, amelyeket a hangjegyekben való hiányos, csupán a dallamok vázát feltüntető nyomdai rögzítésekre vonatkozólag tesz. Kodály többször is felhívta a figyelmet, hogy a hiányzó vagy hiányos egykorú lejegyzéseket az élő néphagyomány tanulmányai pótolhatják. A Tinódi-dallamok élettanának rekonstruálásában Hegyi is következetesen támaszkodik a népi epikus előadói gyakorlatra. Egyáltalában helyes, hogy figyelme állandóan az élő valóságra, a lantkíséretes előadásra irányul, s elemzései és esztétikai értékelései a szövegben kifejezésre jutó logikai tartalom és a dallamforma egységére épülnek – így nem feledkezve meg arról, hogy a dallamok építkezésének és a dallamrajzoknak olyanoknak kell lenniök, hogy alkalmasak legyenek a hosszú, sok strófás epikus szövegek hatásos, figyelmet keltő, de érzelmeket is ébresztő megszólaltatására. Jók problémafelvetései és helyesek okoskodásai akkor is, amikor szintén a hosszú epikus szövegtől megkívánt előadásmóddal hozza összefüggésbe azt, miért nem használ Tinódi melizmákat, s miért széles medrűek formái. Meggyőzőek a szöveg- és dallamépítkezés művészi egységére, továbbá a prozódiaira vonatkozó megjegyzései is. Hitelüket fokozná, ha kimutatná, dallam és szöveg harmóniája – sok versszakos művekről lévén szó – nem csupán az elemzett versszakban érvényesül; ahol nem, hogyan volt ellensúlyozható a divergencia bizonyos, az előadásban érvényre jutó tényezőkkel. Az énekek műfaji csoportosításában nem tesz különbséget tudósító és krónikás ének között, mindkettőt egy kalap alá, a történelmi énekek csoportjába foglalva, holott a Tinódi korabeli események csak nekünk történelmiek, neki még nem lehettek azok.

Ugyanígy rá kell még mutatnunk néhány

tárgyi bizonytalanságra és ellentmondásra. Ilyen az, hogy aligha harcolhatott a pécsi egyetem 300 diákja tanáraival Mohácsnál a török ellen, mivelhogy ekkor már Pécsen a legnagyobb valószínűség szerint *nem egyetem*, hanem csak „*schola maior*” volt. (I. Pécs egyetemei és főiskolái, Pécs, 1967.). Egy kirívó ellentmondás: A 8. lapon azt állítja Tinódi szüleiéről, hogy „kisbirtokú, szegény nemes emberek lehettek”. Pár sorral hátrább viszont ezt olvassuk: „Polgári rendű családból származott...” Az 56. lapon aztán leírja a jól ismert ténnyt, hogy „a magyar hazának tett szolgálatai, munkássága elismeréseképpen Ferdinánd nemesi rangra emelte.” Ha nemesi családból származott, miért volt szükség a nemesi rangra emelésre?

Nem hallgathatjuk el a könyvecskének főképpen az első fejezeteiben szép számmal található fogalmazási pongyolaságokat, nyelvhelyességi hibákat. Csak ízelítőül néhányat! „...mert ő, aki annyira érzékenyen reagált a harci események iránt”... „Török Bálint itt volt még 1550-ben is, utána nemsokára meghalt, hasztalanul remélte kiszabadulását.” „Bolyongásai közben sokszor emlékezetébe idézte a Török családot, azok körében eltöltött fiatalkori szép időket.” „Írói hangjából a hivatástudat... *hangja* csendül ki”. Gyakran használja a „hogy” kötőszó helyett a már elavult „*miszerint*”-et stb.

E hibák ellenére is haszonnal töltheti be a nagyközönség körében a könyvecske azt a hivatást, amelyet a kiadó *Szigetvár Város Tanácsa* és a szerző szántak neki: Tinódi alakjának és munkásságának népszerűsítését.

PÉCZELY LÁSZLÓ

Benke József:

A BARCSI VÖRÖS CSILLAG TSZ HÚSZ ÉVE

Aki tanúja, részese, vagy éppen harcosa volt a nagy átalakulásnak, amely alapjaiban változtatta meg hazánkban a falvak életét, felemelte a magyar parasztságot évezredes elcsúszásból és megindította a felemelkedés

útján, aligha tudja olvasatlanul letenni a fiatal pécsi aspiráns, dr. Benke József egyetemi adjunktus nemrég megjelent könyvét. A *barcsi Vörös Csillag Tsz húsz éve* úttörő munka, hazánkban az első részletes termelőszövetkezeti monográfia. Jelentőségét igazolja, hogy előszót a könyvhöz Népköztársaságunk Elnöki Tanácsának elnöke, Losonczi Pál írt.

Szerencsés volt a szerző témaválasztása. A könyv egyetlen községről és azon belül is főleg egyetlen termelőszövetkezetéről szól, de olyan termelőszövetkezetéről, melynek alakulása és eddigi fejlődése maradéktalanul tükrözi valamennyi szövetkezetünk életének jellemző szakaszait. A kezdeti időben a harcot a visszahúzó erőkkel szemben a létért és a fennmaradásért, az útkeresés sikereit és kudarcait, azután a küzdelmes munkát a magasabb terméshozamokért és a tagok nagyobb jövedelméért, végül a felemelkedés időszakát, mely most már merész ívvel, töretlenül visz a végső cél, a korszerű nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása felé. A következtetések és tanulságok, melyeket a szerző a barcsi tsz fejlődéstörténete alapján részletesen eleméz és leír, ezért hasznosak hazánk minden mezőgazdasági termelőszövetkezetének vezetői és tagjai számára.

A könyv jellegének egyértelmű meghatározása nem könnyű feladat. Tudományos munka? Feltétlenül az, ha a nagyon tekintélyes adathalmaz összegyűjtésénél és megvalogatásánál tanúsított igényességet, a feldolgozás magasszintű tudományos módszerét, a konkrét tényanyagból levont elvi, elméleti következtetések sokoldalúságát és megalapozottságát tekintjük. Abban mégis különbözik a tudományos művek legtöbbjétől, hogy nemcsak az elméleti szakemberekhez, a „kevesek”-hez szól, érdeklődéssel és haszonnal fogja olvasni mindenki, akinek kezébe kerül, még ha nincsen is közvetlen kapcsolata a termelőszövetkezeti mozgalommal. És ez természetesen nem kevesebb, hanem több mintha a monográfia „csak” a tudományos érdeklődésű szakemberek számára készült volna. A világos, áttekinthető, logikus szerkezet mellett, a szerző igen jó stílusát illeti ezért dicséret, mert ennek köszönhető nem kis mértékben, hogy monográfiája „a tudományos és az ismeretterjesztő irodalmi alkotás szerencsés ötvözetévé” vált.

Nem lehet a könyvet tartalmilag egyetlen tudományba vagy tudományágba skatulyázni. Barcs környékének *természeti-földrajzi*

jellemzése után a község történetét írja le a szerző – mintegy 8 oldalnyi terjedelemben – az őskortól a felszabadulásig, majd a később megindult termelőszövetkezeti mozgalom alakulására alapvetően ható földreform és a vele kapcsolatos telepítés részletes ismertetése és elemzése következik.

A bevezető fejezetek után a könyv tartalma két fő részre tagozódik. Az első rész tisztán *történeti*, a Vörös Csillag Tsz megalkulását és fejlődését mutatja be 1961-ig, addig az időig tehát, melyben megállapíthattuk, hogy hazánkban a mezőgazdaság szocialista átszervezése lényegében befejeződött. Barcsan ekkor már nemcsak a Vörös Csillag Tsz vált valóban mezőgazdasági nagyüzemmé, melyet nagyszerű gazdasági eredményei miatt méltán tekintett sok más szövetkezet mintaképül, hanem „... a mezőgazdaság szocialista átalakítása nyomán olyan társadalmi nivellálódás következett be a község parasztságán belül, amely nemcsak kiegyenlítette, de fel is emelte a község egész parasztságának életszínvonalát a jómódú, volt középparaszti színvonalra.” Nagyszerű eredmény ez!

Az eredmények 1961 óta tovább fokozódtak. Erről számol be a könyv utolsó, nagyon értékes része, mely mintegy 65 oldalon a vizsgálat szintézisét adja. Megmutatja, hogy a tsz-mozgalom hogyan valósította meg hazánkban a korszerű mezőgazdasági termelést, hogyan növelte a termelés eredményét és ezzel párhuzamosan hogyan törölte ki szótárunkból végleg a béresek, cselédek és mezőgazdasági napszamosok kategóriáját, hogyan emelte fel gazdaságilag a falu minden lakójának életszínvonalát kizárólag a munkájával kiérdemelt szintre és ennek eredményeként hogyan váltak a korábban megváltozhatatlanul individuális parasztemberek közösség tagjaivá, hogyan formálódott át gondolkodásuk, lelki alkatuk.

A szerző módszeres *közgazdasági és üzemgazdasági* elemzéssel mindenkélt a szövetkezet gazdálkodását veszi bonckés alá. A lefolytatott vizsgálat sokoldalúságát az alcímek egyszerű felsorolása is mutatja. A Vörös Csillag üzemi szervezete, a tagság munkahely szerinti megoszlása, a mezőgazdasági munka fokozatos közelítése az ipari jellegű munkához, a növénytermelés és állattenyésztés eredményei, az álló- és forgóalapok növekedésének hatása az ártermelésre és a tagok személyes jövedelmére, valamint üzem-

vezetés és termelészövetkezeti demokrácia címmel közölt fejtegetések foglalják össze a Vörös Csillag munkájából levonható gazdasági következtetéseket és tanulságokat.

A következő fejezetben a szerző meggyőző adatokkal mutatja be a tagság életkorára, jövővelmére, életszínvonalára, a háztáji gazdálkodás szerepére és jelentőségére, a szociális juttatásokra és a munkakörülmények színvonalára vonatkozó vizsgálatok eredményét.

Az utolsó, *szociográfiai* fejezet azt a hatást tárgyalja, melyet a szövetkezeti életforma, a közösen végzett munka a tagság ideológiai fejlődésére, tudatának formálására, műveltségi színvonalának emelésére, szaktudásának, politikai és szervezeti egységének növelésére, a materialista világnézet erősödésére, valamint a vallásos szemlélet csökkentésére gyakorolt, illetve arról szól, mi volt a szövetkezet vezetőinek és pártszerveinek szerepe a tagság szocialista szellemű nevelésében.

Nagyban könnyítik a felsorakoztatott bőséges bizonyító anyag megértését a jól szerkesztett táblázatok és grafikonok. Meggyőzőek, könnyen áttekinthetők, maradéktalanul igazolják a szerző megállapításait.

Ez a mű egyértelműen mutatja, hogy még sok ilyen feldolgozásra van szükségünk, hogy helyesen értékelhessük azt a gyökeres változást, melynek a felszabadulás óta hazánk gazdasági, politikai és társadalmi életében tanúi, sőt a magunk helyén, kisebb vagy nagyobb mértékben formálói voltunk. Ezért kell – úgy gondolom – egy-két kritikai megjegyzést is tennem. Ezek a megjegyzések semmiképpen sem kisebbítik a könyv értékeit, hanem éppen a nagyszerű munka megbecsülését kívánják tanúsítani azzal a szándékkal, hogy esetleg egy-két gondolattal segítsék a szerzőt.

Az előbbiekben közölt tartalmi vázlat mutatja, hogy a könyv felépítése, rendszere, szerkezete mennyire egyenesvonalú. A bevezető fejezet arányaira vonatkozóan mégis kell megjegyzést tennünk. A község kialakulását meghatározó, később a mezőgazdasági termelészövetkezetek fejlődését is befolyásoló helyi és helyzeti energiákat (víziút, ártéri erdők stb.), valamint a mezőgazdasági termelésre ható természeti földrajzi tényezőket helyes volt felsorakoztatni. Azt az alig több mint egy oldalt azonban, melyet ez alkalommal a szerző erre szánt, túl kevésnek, az ismertetést túl vázlatosnak, sőt hiányosnak tartom. A felszíni viszonyokról (lejtőszögekről, a lejtők égtájak szerinti megosz-

lásáról), a vízgazdálkodási lehetőségekről (talajvízszint, mélységi vízkészlet), feltétlenül szólni kellett volna és ugyanígy a talajviszonyok is kissé bővebb bemutatást igényelnének. Hiányzik néhány alapvető adat az éghajlati leírásból is (évi átlagos hőmérséklet, a tenyészidőszakok hőmérséklete, a napsütés időtartama, első és utolsó fagyos nap, havas napok száma, szélviszonyok stb.). Úgy hiszem hasznos lett volna, ha a szerző a monográfia megírása előtt erre vonatkozóan kikérte volna a geográfusok véleményét és esetleg egy-két térképen is bemutatta volna a terület földrajzi helyzetét.

Hasonló megjegyzést tehetünk a *község* történetét tárgyaló, összesen nyolc oldalnyi részre vonatkozóan is. Az őskortól a felszabadulásig terjedő hosszú idő történetét ismertetni ilyen röviden még akkor sem lehet kielégítően, ha csak egy községről van szó és a szerző csak mozaikokat ragad ki, egy-egy mondatba sűrítve. Mivel pedig ebben az esetben nem is a község, hanem a tsz ismertetése volt a cél, – úgy érzem – ezt a részt teljesen el kellett volna hagyni és a tsz történeténél esetenként kellett volna hivatkozni azokra az előzményekre, melyeknek ismerete a szövetkezet fejlődésének megértéséhez nélkülözhetetlen.

Még csak egy, technikai jellegű észrevétel. A következő köteteknél a kiadónak meg kellene gondolni, nem lenne-e helyesebb a lábjegyzeteket a maguk helyén és nem a kötet végén közölni.

(Kossuth)

KOLTA JÁNOS

Lőrincze Lajos:

NYELVŐRSÉGEN

A sikálózástól a simulkázásig – ez a kötet egyik írásának a címe, és eszembe juttatja azokat a semmitmondó, felületes ismertetéseket, amelyek eddig e könyvről megjelentek. Pedig a könyv megérdemelné, hogy elolvassák, és ne elégedjenek meg annyival, hogy a rádióban és televízióban úgyis hallották már az ötperces fejtegetéseket. Így kötetbe gyűjtve, rendszerezve a nyelvi ötpercek szakszerű gondolatrendszeret alkotnak, s egész másként hatnak, mint külön-külön. S nemcsak

e kötet alkot egységet, hanem az a tizenöt-
esztendő nyelv-művelői múlt, amelyben im-
már az ötödik kötet jelent újabb mérföldkő-
vet.

A nyelv akkor él igazán, ha az emberek
között kapcsolatot létesít – vallja Lőrincze.
Minden írása eleven kapcsolat nemcsak kö-
zönségével, a nyelv jelenével és múltjával,
hanem a mindenkori gyakorlati nyelv-műve-
léssel, a nyelv-művelőkkel. Ha kell, szinte
észrevétlen vitával, az érvek, tények újszerű
felsorakoztatásával. Lőrincze nyelv-művelése
teljesen újat jelent: felismeri, hogy alapján
megváltozott a nyelv-, a nyelvhelyesség-, a
nyelvvédelem szemlélete is. Igaz, a nyelv-mű-
velés mindenkor arra vállalkozott, hogy a
nyelvi jelenségek természetét megfigyelje, fel-
tárja és bemutassa. Lőrincze nyelv-művelése
továbbmegy nemcsak szemléletében, hanem
módszerében is, a kutatásban és az eredmé-
nyek feltárásában egyaránt. Bár a szakszerű-
ség hagyománya a szabadabb asszociációkra
kevés lehetőséget ad, ennek ellenére nem ke-
vesebbre vállalkozik, mint a mai magyar
nyelvi valóság feltárására, a nyelv életének
megismerésére, nyelvi változások kifürkészé-
sére és megismertetésére. Számára nemcsak
a nyelvi jó és rossz, a fehér és fekete
kategóriája létezik, a spektrum minden szí-
nével számol. „Ha egy nyelvi jelenség elég
gyakori a mindennapi nyelvben, ha írónk
is élnek vele, ha a nyelvjáráásokban otthonos,
ez már önmagában is elég ok volna arra,
hogy elfogadjuk, még ha valóban idegen hatá-
sra keletkezett is.” Ez egyik tézise Lőrincze
nyelvi ontológiájának. Ilyen módon vonul be
a közelmúlttól napjainkig kárhóztatott mu-
száj ige nemcsak az élőbeszédbe, mai
írásba, hanem a nyelv-művelés szótárába is,
hiszen „beivódott a nyelvbe”. Régi és mai
diákok réme, az *ly* változatlanul él, s az ed-
digiekénél még jobb szabály nem alakult ki
a használatban. S ki ne olvasná izgalommal

mindazt, amit a páros testrészek többes szá-
mú alakjáról tud meg? A k é z, k a r, l á b,
s z e m szavak mindig egyes számban vannak
– egy tömbösítő tendencia felismerése alap-
ján – a régi szabály szerint. Ezek többes
számú alakját a nyelv-művelő irodalom ide-
genszerűségnek, germanizmusnak tartja. Lő-
rincze sajátos módszerrel kimutatja, hogy az
élő nyelv, a múlt és a közelmúlt irodalma is
bőven él mindkét alak használatával. Egy vi-
lágosan megfogalmazott, megdönthetetlennek
látszó szabály módosul Lőrincze kutatómun-
kája által. Más kutatási területek számára is
példamutató ez a szemlélet s a belőle fakadó
módszer.

S végül magának a könyvnek a stílusáról.
Lőrincze prózája kristálytisza értekező próza
konzervatív ízekkel s a jelenkori tudományos
stílus szórványos elemeivel. Az ügy szerete-
téhez nem lenne méltó, ha nem tennénk
szóvá – akár kérdés formájában is – egy-két
nyelvhelyességi példát. A könyv szövegében
többször előfordul ilyen szó szerkezet: a fő-
nevek többes számban való hasz-
nálata. Ha van a főneveknek egyes számú
és többes számú alakjuk, nem beszélhetnénk-
inkább többes számú használatukról? Másutt
előfordul ez a mondat: „...fokozhatjuk az
igényességet a jobb, szebb nyelv haszná-
lat iránt.” A rádióhallgató s az olvasó-
közönség mi iránt legyen igényes? A kö-
vetkező mondatban: „A kérdést vagy annak
egyik-másik részletét jobban meg kellene
vizsgálni, bővebben ki kellene fej-
teni.” Mai nyelvérzékünk szerint nem len-
ne-e talán jobb: bővebben kifejteni, job-
ban megvizsgálni? S végül: „Meg
lehetne beszélni egy-egy általánosabb el-
vibb jellegű kérdést...” Az i-képzős szár-
mazékok fokozhatók? Akkor bizonyára van
elvi-, elvibb-, és legelvibb kérdés is?

(Akadémiai)

AMBRUS Z. MIKLÓS

TV-SZEMLE

AZ OLIMPIAI KÖZVETÍTÉSEKRŐL

Ha egészen ünnepélyesek akarunk lenni, akkor: a mexikói olimpia egy szép és nagyszerű em-
léklap a Magyar Televízió történetének könyvében. Tizennégyezer kilométer távolságból – elő-
ször a tengerentúlról – két héten át, körülbelül negyvenöt műsorórán, képfelvételről és egye-
nesadásból tudósítottak minden idők legnagyobb olimpiájáról. A sport szakirodalom máris a vi-
lágrekordok olimpiájának nevezi a mexikói olimpiát – s nem is alaptalanul, hisz gondoljunk csak

Beamon szédületes távolugró világcsúcsára, vagy a keletnémet Matthes-nek a 4 x 100-as vegyes-váltóban elért 58 másodperces hátiszó világcsúcsára, vagy az ugyancsak fantasztikus 52,2-re a 100 méteres férfi gyorsúszásban, amely az ausztrál Wenden nevéhez fűződik stb. – de, ha ennek ugyan hivatalos nyilvántartása nincs is: hasonlóan világcsúcs-értékű az a technikai teljesítmény is, amivel – kitűnő képmínőség és minimális hibaszázalék mellett – a televíziós közvetítéseket lebonyolították. S a nagy nemzetközi apparátuson belül a legnagyobb elismerés hangján kell beszélni a Magyar Televízió „névtelen”, de annál precízebb technikai apparátusáról, amely biztosította a maratoni közvetítések rendjét, s hasonlóképpen a legnagyobb dicséret hangján kell beszélni általában a tv-riporterekről, elsősorban Vitray Tamásról, aki tovább növelte népszerűségét a hazai közvélemény előtt. S általában a riporterekről, akik a rendkívül nehéz, mexikói módon laza információs viszonyok között is igyekeztek maximálisan tájékoztatni a nézőket. Olyan sporteseményekről is tájékoztattak – együttműködve a rádióriporterekkel, sőt, nemegyszer a vállalkozó kedvű sportolókka – , amelyek meglehetősen távolestek a tv-riporterek tartózkodási helyétől. Erre szokták mondani: emberileg megtették, ami megtehető volt.

A Magyar Televíziót mint intézményt is dicséret illeti. A televízió vezetői az olimpia idejére vállalták ennek a sportkoncepciónak minden hátrányát, vállalták – csaknem maximális időtartamban. Voltak olyan események, amelyeket a Magyar Televízió nem közvetített, vagy csak részben közvetített – s ugyanakkor közvetíthetett volna –, de összességében, legalábbis a szomszédos országok olimpiai televíziós programjához képest mindenütt ott voltak, ahol módjuk volt, és mindenről lelkiismeretesen tudósítottak. Az, hogy mit és mennyit közvetítenek, nyilván nem kint, a helyszínen dől el, hanem sokkal előbb a tárgyalóasztalnál, és így a Magyar Televízió vezetését elismerés illeti a bő adásidőért – mintha csak előre tudták volna, hogy a mexikói olimpia sok-sok örömet fog okozni a magyar sportközvéleménynek. A közvetítési idő általában bőséges volt. Lehetett volna ennél talán több is, de a hazai televízió lehetőségeit ez körülbelül kitérítette. Más kérdés, hogy a nálunk viszonylag népszerűbb sportágak versenyeit a kíváncsi nézők inkább láthatták, és az atlétikai versenyeken is például, az olyan világhírű versenyzőket, mint a kalapácsvető Zsivótzki Gyula – verseny közben szinte csak véletlenül láthattuk a képernyőn, de annál többet a számunkra kevésbé érdekes amerikai rúdugrókat. Az ok ismeretes. A néző nem mindig azt szeretné látni, mint amit a kamera mutat – még hazai közvetítéseken is előfordul – hát még, ha olyan, enyhén szólva furcsa közvetítési koncepció érvényesül, mint a mexikói olimpián. Ismeretes, hogy a különböző sportágak versenyének közvetítési jogát különböző országok különböző televíziós társaságai kapták meg. Az amerikai televíziósok kapták meg például az atlétikai versenyek közvetítési jogát. Alaposan éltek is vele. A legnagyobb európai, afrikai, vagy ázsiai világnagyság is hiába volt a pályán, épp verseny közben, az amerikai televíziósok csak akkor figyeltek fel rá, ha az Egyesült Államok versenyzője épp nem csinált semmit. Így lehet, hogy például a rendkívül izgalmas hármassugrás döntője, és más „európai” számok döntői alatt a néző nemegyszer sorozatban gyönyörködhetett a különböző előfutamokban, amíg ezekben az előfutamokban egyetlen amerikai versenyző is érdekelt volt. Erről a magyar televíziósok nyilván nem tehettek. Aligha szólhattak bele, hogy a nagy amerikai tv-társaságok operatőrjei mit vegyenek szemügyre a kameráikkal.

A csaknem teljes hazai elismerés mellett azonban érdemes néhány részletkérdésről is beszélni. Felélesleges, vagy éppen kellemetlen részletekről, amelyeket nem a mexikói olimpián tapasztaltunk először, hazai közvetítések alkalmával is, s attól lehet tartani – nem is a mexikói közvetítések során fordultak elő utóljára.

Nagyon jó ötlet volt, hogy időről időre a legjobb magyar sport-szakembereket meghívták a hazai stúdióba, ahol ezek a szakemberek alkalomszerűen kommentálták a Mexikóban épp szereplő sportolóink eredményét, teljesítményét. Ezek a kommentárok általában mintegy kiegészítették a képközvetítéseket, a nézőt engedték bepillantani a szép eredmények mögötti világba, a felkészülés bonyolult, nagy kitartást és aszkézist követelő időszakába. Az ilyen kommentárok nagyon hasznosak voltak. Mintegy különös atmoszférát is teremtettek, és a laikus néző számára a siker-, vagy a kudarcélményen túl a dolgok nehezét és problémáit is előtárta. E kommentárok közül különösen tetszett a kajak-kenu-, a birkózó- és a vívóversenyeket kísérő szakmai magyarázat. De két sportág kommentálása különösen nem tetszett.

Az egyik az ökölvívás, a másik a díjlovaglás volt. Az ökölvívók olimpiai szereplése nem sikerült. A két kommentátor azonban eléggé egyoldalúan magyarázta a kudarcot, csupán az ökölvívókra hárítva a felelősséget, s elhallgatva az ökölvívó sport vezetésében korábban is látható problémákat. Ökölvívóink a nemzetközi mezőnyben valóban nem valami sokra képesek, de ez még nem a teljes igazság. Hiányoltuk a reális és őszinte értékelést. Ezzel a módszerrel nem sokat használtak az évek óta mélyponton lévő magyar ökölvívó sportnak. Az külön kérdés a televízió sportrovata számára – bár eső után köpönyeg –, hogy miért nem adták le felvételt a rendkívül színvonalas ökölvívó döntőt teljes egészében? Mert más országokban megtették ezt. A

díjlovaglás döntője különös közvetítés volt. Bár a magyarok e sportágban nincsenek érdekelve, a nézők nagy része szívesen nézte az utolsó napon az éjszakába nyúló közvetítést. Szép, érdekes sportág ez. A televízió sportrovata – más sportágakhoz hasonlóan – erre az estére is előteremtette az illetékes szakkomentátorokat. Szakemberek voltak, ez kétségtelen, de nem sok örömmünk telt benne. Percekben belül intimpistás zűrzavart teremtettek a stúdióban. Az ambíciót dicsérni kell, de ez már több volt, mint pusztán ambíció. Talán a stúdió vezetőriportere ott követte el a hibát, amikor szabadjárá engedte e szakkomentátorokat, akik azonnal birtokba vették a stúdiót, a monitort, a levegőt, az idegeket, mindent. Társalogtak, társalogtak vég nélkül és fegyelmezetlenül. Nem volt ez valami óriási hiba, de reméljük, mostanában ebből nem lesz részünk. Annál is inkább, mivel a televízió nézői nem szokták meg ezt a kaszinózást.

A pontosságról még néhány szót – általában.

Szó volt már arról, hogy a mexikói riportereket sok dicséret illeti ügyességükért, a nehéz körülmények közt megteremtett tájékozottságukért, és nem is utolsósorban a lelkesültségükért, amellyel a versenyzőinkkel együtt végigizgulva közvetítették a különböző küzdelmeket. Dicséret illeti a hazai stúdió itthon maradt vezetőriporterét, aki a kezdeti problémák után kitűnően belejött, s nem utolsó sorban az ő révén is sikerült kialakítani a megfelelő közvetítési mechanizmust. Becsűszott azonban a mexikói közvetítésekbe néhány pontatlanság. Figyelmetlenségből eredő pontatlanság. A szóbanforgó riporter nem közvetít hazai, vagy külföldi versenyt, mérkőzést, hogy figyelmetlen pontatlanságokkal fel ne bosszantaná a nézőket. Voltaképpen elrontja a közvetítés felett érzett örömmünket is. Gondoljunk csak vissza például az úszóversenyekre, amikor úgy megkevert bennünket a pályabeosztásokkal és a versenyzők összecserélésével, hogy a végén már abban sem voltunk egészen biztosak, hogy Mexikóban vagyunk-e. Tévedni – lehet. A közvetítés izgalmában ez még inkább előfordulhat. De, ha már megtörténik – akkor a riporternek legalább annyi fáradságot kell vennie, hogy helyreigazítsa önmagát. Mint ahogy ezt a legtöbb riporter megteszi hasonló helyzetben.

Befejezésül talán még annyit lehetne megemlíteni, hogy a Magyar Televízió olimpiai közvetítési sorozata sokáig emlékezetes marad. De szeretnénk, ha a nézők nem csupán a mexikói sportközvetítésekre gondolhatnának vissza kellemes érzésekkel. Az olimpia közvetítése nyilván megerőltető volt a televízió számára. „Nagy attrakció” volt. De a nagy elégedettségben ne felejtsük el kimondani, hogy a sport összességében kevés a képernyőn. Ezt lehet tagadni, lehet magyarázni, de akkor is kevés. Magyarország sportbarát ország. A legelfogultabb, művészcentrikus felmérések is azt bizonyítják, hogy a tv-nézőknek legalább 45–55 százaléka szívesen és rendszeresen néz sportot a televízióban. A sport vezető helyet foglal el az emberiség napi érdeklődésében. A nézőnek a sport – játék, szórakozás, kikapcsolódás. Elnézést a megjegyzésért: jobb szórakozás, célszerűbb kikapcsolódás, mint esetleg egy rossz film. Mint mondjuk, például a Múmia közbeszól volt. De mondhatnék más filmeket is.

Indokolt a több sportközvetítés.

THIERY ÁRPÁD

JANUÁRI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Czine Mihály: A modern polgári irodalom kibontakozása. Ady Endre.

Csuka Zoltán: Sarajevó poézise
Gál István: Babits és Ducic levelezése
Vujicsics D. Sztóján: A mai szerb és horvát dráma
Nagy L. Sándor: Moszkvai levél
Takáts Gyula: Bulgáriai útinapló
Pomogáts Béla: A mai romániai magyar irodalom
Koczogh Ákos: Két romániai magyar író portréja

Rónay László: Trencsényi Waldapfel Imréről
Takács Imre: Székestéhevári kiállításokról
Victor Vasarely képei

L Á T O G A S S A

**A Z A R T
K I N O
M Ű S O R A I T**

**M I N D E N
H É T F Ő N E S T E**

M Ű S O R O N :

**a filmművészet legértékesebb
alkotásai**

**B A R A N Y A M E G Y E I
M O Z I Ű Z E M I
V Á L L A L A T**